

COMENTARIU*

DE

EUGEN MUNTEANU

Leviticul constituie în *Pentateuh* cartea a treia a Legii lui Moise, denumită de evrei, prin cuvintele de la început, *wayyiqra*², formula care înseamnă 'și (Domnul) a chemat', ca și prin sintagmele „legea preoților” sau „cartea preoților”. În LXX această carte este intitulată *λεωιτικόν* sau *λεωιτικόν*, de unde, prin intermediul IER. (*liber*) *Leviticus*, numele a pătruns în majoritatea limbilor moderne: KJV *Leviticus*, SB, FC, SR, BJ *Leviticus*, R-G *Leviticul*. Alte ediții indică în titlu (și) poziția sa în *Pentateuh*: LUTHER *Das dritte Buch Mose*, OSTROG. Третья книга Моисеева Завета, GN *Das dritte Buch Mose-Leviticus*. Vechile ediții românești au utilizat variante de titlu diverse: ms. 45 *Carte preoțască*, BB *Preoștia* (ambele denumiri includ semnificația gr. *λεωιτης* 'preot ebraic'), ms. 4389 (după IER.) *Cartea 3 a lui Moisi, preoțască, ovrelește Valera*, MICU, FILOTEI *Cartea levitilor*, ȘAGUNA *A treia carte a lui Moisi, Leviticon*, HELIADE *A treia carte a lui Moise. Leviticul*.

Conform tradiției ebraice, autorul *Leviticului*, ca și al întregului *Pentateuh* ar fi fost Moise, legislatorul poporului lui Israel; această atribuție a fost contestată încă din Eyal Mediu, de învățați precum Ibn Hazam din Cordoba și Ibn Ezra (sec. al XI-lea), ca și mai târziu de Andreas Bodenstein (sec. al XV-lea), Thomas Hobbes și Spinoza (sec. al XVII-lea). Majoritatea exegeților moderni acceptă ideea că redactarea finală a acestei cărți datează dintr-un moment de după revenirea israeliților din exilul babilonian și că, probabil, autorii, constituiți într-o comunitate de preoți, au prelucrat și asamblat în mod unitar elemente mai vechi.

Tema centrală a cărții este relația ritualică față de divinitate, realizată prin intermediul preoților. Sunt descrise în amănunțime diferitele tipuri de ritualuri și ceremonii care circumscriu dimensiunile morale și sociale ale vieții poporului evreu, conturându-se cu pregnanță caracterul teocratic al vechii societăți israelite. Conținutul cărții ar putea fi dissociat după cum urmează: 1. Tipuri de jertfe, cap. I-VII; 2. Ritualul de consacrară a lui Aaron și a fiilor săi, cap. VIII-X; 3. Reguli de purificare și sfințire, cap. XI-XV, XVII-XXII; 4. Ziua Ispășirii, cap. XVI; 5. Reguli relative la relațiile personale în cadrul poporului lui Israel, cap. XVIII-XX; 6. Reguli referitoare la preoție și la cele șapte mari sărbători ale calendarului ebraic, cap. XXI-XXIII; 7. Alte reguli, promisiuni și amenințări, cap. XXIV-XXVII.

Leviticul este redactat în varianta juridică a ebraicei hieratice, ceea ce implică manifestarea unui vocabular cu pronunțat caracter tehnic, marcat de nevoia de precizie și claritate; de aici și frecvența repetițiilor lexicale și sintactice, care nu exclud totuși rafinamentul expresiei și monumentalitatea ansamblului.

Însăși aparenta monotonie a discursului, rezultată din reluarea unor formulări, din repetiții, enumerări și reveniri, constituie, la o lectură simpatetică, un factor de o uimitoare forță expresivă. Acest aspect a fost cu subtilitate remarcat de Constantin Noica, *Jurnal filosofic*, Humanitas, București, 1990, p. 86: „Abia acum înțeleg expresia: „frumusețile tănuite ale Bibliei”. Sînt în Biblie cărți întregi — *Leviticul*, *Numeri*, chiar părți din *Exod* — unde nu e decît „material”. Pagini de-a rîndul se vorbește despre cum și de ce trebuie făcut cortul înălțării, sau în ce va consta jertfa. Detalii de ritual, material mort, — îl spui. Și totuși materialul acesta capătă ritm, se organizează. O aceeași descriere, cu aceeași detalii, revine, prefăcîndu-se parcă într-o incantație... O dată, de două ori, de douăsprezece ori. E exasperant! ... Și deodată simți ce frumos este”.

După cum atestă comparația cu fragmentele din *Levitic* descoperite în 1949 în peșterile de la Qumrân, textul ebraic codificat de tradiția masoretică s-a transmis într-o bună stare de conservare. În unele cazuri, vechile versiuni (arameană, greacă, latină, siriacă) par să reflecte tradiții mai vechi decît textul masoretic.

Cît privește spațiul cultural românesc, înainte de *Biblia de la București*, *Leviticul* nu a mai fost tradus integral; excepție face un

amplu fragment din cap. XXVI, care cunoaște două versiuni românești anterioare. Este vorba, mai întîi, despre două file de pergament (cuprinzînd vv. 3—37 din cap. XXVI), identificate și copiate de B.P. Hasdeu la Biblioteca Națională din Belgrad în anul 1871 și publicate în CUV. D. BĂTR., I, p. 5—17; Hasdeu însuși este textul transcris de textul corespondent din BB și de note filologice și lingvistice. În al doilea rînd, aproximativ același fragment din *Levitic* (cap. XXVI, vv. 3—28) este cuprins și în *Partimile* lui Dosoftei, Iași, 1682, pp. 372—374. Aceste două traduceri sînt foarte asemănătoare între ele ca structură textuală, dar diferite față de oricare dintre izvoarele BB, inclusiv față de OSTROG. Izvorul după care s-a făcut traducerea, în ambele cazuri, pare să fi fost, cu mare probabilitate, un *Partimlar* slavon, dintre cele care circulau în epocă. În acest caz, este foarte puțin probabil ca fragmentul descoperit de Hasdeu să fie o reminiscență dintr-o încercare de traducere integrală a *Bibliei*, ci este doar unul din fragmentele biblice destinate a fi citite în biserică la anumite ocazii și orînduite canonic în *Partimlar*. După părerea lui I. Ștadbel, *Fragmentul Leviticul de la Belgrad*, în „Revista filologică”, I (1927), p. 276—283), părere acceptată în linii mari și de Ion Gheșie, Al. Mares, *Introducere în filologia românească*, București, 1974, p. 37, acest fragment nu depinde de vreun text anterior, textul fiind o copie din secolul al XVII-lea, făcută de un copist muntean, iar traducerea fiind efectuată în Ardeal. Ambele texte au fost introduse de noi în comparația textuală, la locurile corespunzătoare.

Funcția principală a versiunilor moderne, pe care o propunem în coloana a cincea a ediției de față, este aceea de a facilita urmărirea discursului biblic în vechile versiuni românești unde, datorită principiului literalității care a guvernat alcătuirea lor, pe de o parte, și evoluției limbii române literare, pe de altă parte, apar frecvente obscuritățile și ambiguitățile de natură lexicală și, mai ales, sintactică. În consecință, ne-am păstrat în tradiția textuală a *Septuagintei*, preluînd totuși, frecvent, opțiuni de interpretare din tradiția textuală a *Bibliei* ebraice și a *Vulgatelor*, sau din traduceri moderne, curente sau științifice; de fiecare dată, aceste opțiuni mai importante sînt explicate în secțiunea de *Comentarii*. Pentru a conferi deschidere perspectivei noastre și pentru a oferi o imagine mai completă asupra constituirii și evoluției unor concepte biblice, am plecat, de cele mai multe ori, de termenul ebraic original, urmărîndu-l avaturile în timp. Am considerat de asemenea necesar să introducem în discuție versiunile istorice succesive ale *Bibliei* în limba română (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), ca și pe cele moderne (CORN., R-G, BIBLIA 1968), pentru a lămurii deopotrivă importanța capitală a BB, ca text primar și fundamental al mesajului scriptural, dar și schimbările în timp ale expresiei sale în limba română. Am scos în evidență, de fiecare dată, achizițiile conceptuale, semantice, lexicale, sintactice și stilistice pe care limba română le datorează cărții sacre.

Subliniem că toate cele trei versiuni avute în vedere (ms. 45, ms. 4389, BB) au fost comparate cu modelele lor grecești (FRANKF., LXX), slavone (OSTROG.) și latinesc (IER.), în chiar edițiile folosite de traducători, identificate și descrise de CÂNDEA, *passim*, pe baza indicațiilor din prefețele și postfețele lor. Pentru textul ebraic am utilizat *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (BH), ediție de referință în cercetările actuale.

Comentariile referitoare la probleme lingvistice, filologice, istorice, arheologice, teologice, literare etc. se adresează nu doar specialiștilor, ci și unui public intelectual mai larg.

CAP. 1

* Comentarii filologice-lingvistice și exegetice asupra receptării în tradiția românească a cărții a III-a (*LEVITICUL*) din *Biblia de la București* (1688) și din versiunile manuscrise preliminare (Ms. 45 și Ms. 1339), în comparație cu originalul ebraic și cu izvoarele grecece, slavone și latinesc ale traducerilor.

[1] Domnul, LXX *δομνός*, IER. *Domnus*, OSTROG. Господь, cf. KJV *the Lord*, SB, BJ, FC, SR *le Seigneur*, LUTHER, GN *der Herr*, redau conținutul tetragrami ebr. יהוה, care nota numele sacru al divinității ebraice, considerat tabu și înlocuit în rostire prin expresia eufemistică „domnul, stăplaul”.

din cortul mărturiei, sintagmă care traduce în ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA LXX ἐκ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, OSTROG. ИС ХРАМА СКѢДѢНІА, IER. de tabernaculo testimonii. Ebr. *ohel mō'ed*, desemnând sanctuarul portabil în care Iahwe comunică cu Moise (cf. *Ies. XXV, 22*), a fost interpretat de exegeza modernă ca *Tente de Rendez-vous* (BJ), *tente de la rencontre* (FC, SR), *cortul descoperirii* (R-G), *cortul adunării* (BIBLIA 1968, cf. KJV the tabernacle of the congregation) sau, mai simplu, *das heilige Zelt* (GN). HELIADE, îmbinând tradiția cu neologizarea, traduce prin *tabernacolul mărturiei*.

Denominația veche, înrădăcinată în limbajul liturgic ortodox, este preferată de Ioan Alexandru, în poemul *Drum*: „Doxologie curată se dezlănțuie unde e pace / Pe cât se înfiripa cortul mărturiei pe drum / Rămâne în urmă pustia / Lepra de pe regi și profeți / Pislă din păr de capră deasă” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 109).

[2] Va aduce Domnului un dar. În toate vechile versiuni românești, subst. *dar* (la sing. sau la pl.) redă cu exactitate LXX τὸ δῶρον, OSTROG. Даръ. Ebr. *qorbân*, transpus de IER. prin lat. *hostia*, semnifică, în general, noțiunea de ‘ofrandă, cadou’, cf. KJV *offering*, LUTHER, GN *Opfer*, BJ *offrande*. În BH termenul este utilizat pentru a desemna orice fel de ofrandă, nu doar cea animală.

Dobitoace în ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, ȘAGUNA, continuă și de R-G și BIBLIA 1968, vite la FILOTEI și HELIADE, corespund LXX κτήνος, termen utilizat la plural cu sensul general ‘bunuri’ și, în particular, ‘turme’, cf. OSTROG. чкортъ. ‘turmă’, IER. *pecus* ‘idem’. În BH ebr. *b'hēmāh* desemnează generic animalele domestice marl.

În BH, LXX, IER., verbele care desemnează acțiunile rituale sînt la indicativ viitor, formă care, în stilul biblic, implică în principal o valoare prescriptivă, imperativă. Versunile mai noi, R-G, BIBLIA 1968, explicitează această valoare, utilizînd conjunctivul românesc cu valoare imperativă. Aceeși soluție se remarcă și la autorul ms. 4389, probabil sub influența prezentului perfectiv slavon cu valoare de viitor, folosit în OSTROG.

[3] Ardere de tot este sintagma înrădăcinată în tradiția românească (cu excepția lui HELIADE care adoptă neologismul ad hoc *holocaustomă*) pentru a reda întocmai componența lexicală a termenilor, concurenți în LXX, *δολοκαύτωμα* sau *δολοκαύτωσις*, mai rar, *δολοκαύτωμα* sau *δολοκαύτωσις*. Celelalte opțiuni europene derivă semantic tot din LXX (IER. *holocaustum*, OSTROG. сжжежение ‘combustio’, LUTHER *Brandopfer*, KJV *burnt sacrifice*, SB, FC, SR, BJ *holocauste*), căci ebr. *olāh* (< ‘olāh = a urca, a se înălța’) include în componența sa semantică ideea că fumul și mireasma rezultate din arderea animalului urcă spre cer.

parte bărbătească, în toate versiunile românești (excepțind HELIADE *mascul*) este preluat din OSTROG. мъжека полъ ‘parte bărbătească’ și nu reflectă decît indirect LXX *ἄρσεν* ‘mascul’, IER. *masculus* ‘idem’.

fără cusur echivalează ebr. *hābīym* ‘perfect, fără defecte’. Inițial, în ms. 45 apare adj. *neînnoțat*, conform derivatelor cu sufix privativ LXX *ἄμωμος* ‘fără pată, fără vină’ și OSTROG. непороченъ ‘innocens; intactus’. Autorul ms. 4389, influențat probabil de IER. *immaculatus*, optează pentru adj. *curat*, preluat de revizorii finali ai BB și, de aici, de MICU, FILOTEI și ȘAGUNA; HELIADE, din nou neologizant, *nemaculat*. Versunile românești mai noi preferă loc. adj.: R-G *fără cusur*, BIBLIA 1968 *fără meteahnă*, cf. SB *sans tache*, GN *fehlerfrei*.

bine primită, corespunde LXX δεκτός ‘accepté, admis; d’ou agréable’ (BAILLY, s.v.), OSTROG. прѣтѣно ‘plăcut’. Opțiunea primită din ms. 45 rămîne și în BB și, de aici, în revizile ulterioare (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA); HELIADE se îndepărtează mult, transformînd adjectivul în loc. adv. *de bună voie*. Cf. BJ *agréé*, R-G *bine primită*, BIBLIA 1968 *bine-plăcut*.

În BH semnificația exactă a propoziției *lir’ tsōn’kem*, care încheie versetul, este ‘pentru binevoînța sa înaintea lui Iahwe’, adică ‘spre a atrage bunăvoînța divină’, ceea ce nu presupune preexistența unei minți divine, cum lasă să se înțeleagă IER. *ad placitum sibi Dominum*.

[4] Să își pună mîna sa pe capul jertfei. Gestul avea o valoare simbolică în ritualul de expiere, întrucîmpind dorința suplicantului de a se identifica cu victima și de a arde. În mod simbolic împreună cu ea. Ca și în VT, în antichitatea clasică gestul acesta avea funcția magică de a transfera asupra animalului intenții sau dorințe ale omului. Herodot. *Isotrii*, II, 39, relatează că egiptenii tăiau capul victimei jertfite și, după ce implorau ca toate nenorocirile să se adune asupra sa, îl vindeau în piața greilor sau îl aruncau în Nil. Ideea de substituție este atestată de Caesar, *De bello Gallico*, VI, 16, și la gali, care credeau că viața unui om nu poate fi rîscumpărată decît printr-o jertfă umană.

jertfa cea pentru arderea de tot. În LXX *καρπομα*, ‘ofrandă, sacrificiu’ desemnează animalul jertfit; ‘forma’ aducere din ms. 4389 este un calc semantic după sensul etimologic și OSTROG. приношение ‘dar, ofrandă’ (< приносите ‘a aduce’)

Ca să se săvîrșească pentru el iertarea pacatelor, LXX ἐξιλάσασθαι περὶ αὐτοῦ, OSTROG. ΜΟΛΗΤΙΚΑ Ο ΠΕΜ, IER. in expiationem eius proficiens. Nepercepînd sensul real ‘apaiser par des sacrifices ou par une expiation’ al gr. ἐξιλάσασθαι (cf. BAILLY, s.v.), traducătorii români reproduc prin vb. a se ruga conținutul lexical al slavon. ΜΟΛΗΤΗ din OSTROG. Seszînd această inadvertență, MICU și, după el, FILOTEI, ȘAGUNA, propun expresia *ca să se milostivească spre el*. Deși greoi și neologizant, exact este aici HELIADE: *spre a deveni propițiu în faoarea lui*, cf. BJ *pour que l'on fasse pour lui le rite d'expiation*. Cunoscut babilonienilor și canaanenilor (cf. THOMPSON, p. 21), ceremonialul de expiere ocupă un loc central în ritualistica VT.

[5] să înjunghie, LXX σφάζουσι, IER. *immolabit*, în BH ebr. *sāhāq*, termen tehnic sacrificial. După practica cea mai veche în Israel, suplicantul era acela care jugula animalul. Sintagma ‘înaintea Domnului’ are un sens local, denotînd spațiul din fața tabernacolului sacru.

juncul, cf. R-G *juncul*, în toate celelalte versiuni românești *vișelul*, după IER. *vitulus*, corespund ebr. *ben bāqār*, literal ‘fiul bouului’, sintagmă prin care în BH se desemnează atît vișelul, cît și un taur tînăr. Mai aproape de sensul original al sintagmei ebr. se află LXX ὁ μόσχος ‘vîlstar al unui animal’ și OSTROG. юнѣкъ ‘idem’.

preoții, fiii lui Aaron, LXX οἱ υἱοὶ Ἀαρὼν οἱ ἱερεῖς, IER. *fili Aaron sacerdotes*, OSTROG. с[и]иъиже аароновѣи, sintagmă desemnînd pe oficianții ritului, intermediari între suplicanți și Iahwe, poate fi înțeleasă în două moduri: ‘un preot din familia lui Aaron (a levitilor)’ sau ‘unul din cei patru fii ai lui Aaron, și anume: Nadab, Abihu, Elazar și Itamar, investiți cu demnitatea, sacerdotală’. Pluralul substantivului nu semnifică, după GN, p. 91, nota a, faptul că în ritual erau angajați mai mulți preoți simultan, ci subliniază mai degrabă atribuirea demnității sacerdotale urmașilor lui Aaron.

să aducă jertfă singele. Este momentul esențial al ritualului expiatoriu, singele, ca simbol al vieții, fiind primit din mîinile suplicantului de preot și oferit de el lui Iahwe.

altar, LXX τὸ θυσιαστήριον, IER. *altare*, OSTROG. олтарь, desemnează locul din fața cortului, amenajat special pentru jugularea și înolarea victimei. Deși în OSTROG, apare олтарь, împrumutat în slavonă din latină, doar autorul ms. 4389 optează aici pentru soluția de traducere *altar*. În ms. 45 și în BB este preferat termenul, înrădăcinat în stilul bisericesc încă din sec. al XVI-lea *jerfelnic*, un împrumut slavon în limba română, care face parte și din terminologia bisericească actuală (cf. R-G, BIBLIA 1968).

[6] animalul pentru arderea de tot. Începînd cu ms. 45 și BB, în toate vechile versiuni românești sintagma *ardere de tot* echivalează și LXX τὸ δολοκαύτωμα ‘jertfă supusă incinerării totale’, creîndu-se confuzie cu sensul ‘actul ritual al jertfei’, Cf. supra, v. 1.

În BH subiectul propoziției este ‘el’, ceea ce înseamnă că cel care săvîrșea această parte a ritualului era suplicantul; LXX și IER. utilizează, inadecvat, pluralul: *μεροδσιν*, *concedent*. Acțiunile din v. 6 și 7 sînt probabil simultane, laicul și preoții acționînd fiecare conform datorilor lor culturale.

[7] să așeze. Aici, ca și mai departe, v. 8 și 12, în LXX este utilizat vb. ἐπιτορβάζω ‘amasser, entasser’ atestat de BAILLY, s.v., exclusiv în LXX și tradus corect în ms. 45, ms. 4389 și BB prin *a grămădi*, cf. și IER. *consipere* ‘a strînge la un loc, a îngramădi’. OSTROG. n-a jucat aici nici un rol, căci acolo avem vb. *взскадѣннѣ* ‘a pune deasupra’. Totuși, în v. 8, autorul formei primare a traducerii preferă, pentru diversificarea exprimării, să utilizeze vb. a *clădi*, înrudit etimologic cu cel din OSTROG.; soluția este respinsă de revizorii finali, căci în BB se revine, și în acest verset, la *a grămădi*. MICU și, după el, întreaga tradiție românească, inclusiv R-G și BIBLIA 1968 reduc sfera acțiunii la simplul *a pune*. HELIADE echivalează corect dar neologicistic prin *a suprapune* (v. 8), *a pune* și *a așeza* (v. 7).

[8] bucățile tăiate. În ms. 45 și BB *părțile cele în dooa tăiate*, ms. 4389 *părțile cele despicale în dooa* reproduc perifrastic membrii compusului gr. τὰ διχοτομηματα; cf. IER. *membra quae sunt caesa*, OSTROG. раздробеное.

grăsim ea. Traducerile românești redau corect, după LXX τὸ στέαρ și OSTROG. тѣсѣж conținutul ebr. *pedher*, reprodus perifrastic de IER. prin sintagma *cuncta quae adhaerent lecori* ‘tot ceea ce atîrnă de ficat’.

[9] măruntăiele. Expresia *cele den pînțee* (ms. 45 și BB) reconstituie cu material lexical românesc conținutul compusului gr. τὰ ἐνσπλῆα (ἐν ‘în’, σπλῆος ‘cavitate ventrală’), cf. IER. *intestina*. O soluție similară recunoaștem în OSTROG. оуѣрѣбѣ (оу, дрѣбѣ). Prin atracție etimologică față de OSTROG, în ms. 4389 apare subst. *doburle*. După MICU, toate traducerile românești adoptă termenul consacrat *măruntăiele*.

să le spele. Subiectul verbului este probabil suplicantul. Măruntaiele (stomacul, intestinele) sînt spălate de impuritățile digestive, care nu puteau fi oferite lui Iahwe pe altar.

să ardă. Ebr. *hiqelir*, echivalent corect în IER. prin *adolere* 'a oferi jertfe zeilor prin ardere', nu este termenul ebraic propriu pentru 'a arde', ci înseamnă (ca termen tehnic în limbajul sacrificial) 'a transforma ceva în fum și aburi mirositori'. LXX reduce sensul la vb. ἐπιθίγγμι 'a pune deasupra', de unde echivalentul a pune în ms. 45, ms. 4389, BB, MICU etc.

jertfă/luare de rod, cf. supra, v. 3. În ms. 45 și BB avem o calchiere după gr. κάρπωμα 'fruct; rod', termen care în LXX are sensul special 'ofrandă, sacrificiu' (cf. BAILLY, s.v.). În ms. 4389, sintagma *aducerea jertfei* pentru aceeași noțiune se explică prin OSTROG. приношение жрътва. Corespondentul *oblatio*, literal 'luare' din IER. își are un reflex metaforic în poemul *Iancu de Hunedoara* de Ioan Alexandru: „Oblatele din înmulțită pâinea / Semioale buzele cu rugăciuni” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 72).

mirea smă plăcută. Expresia tautologică *miros de bună mirosire* (ms. 45 și BB) se explică prin LXX ὀσμὴ εὐωδίας 'miros al unei presmese plăcute' și OSTROG. благо благо оушанид 'idem'. Ms. 4389 urmează aici IER. *suavis odor*. În BH expresia are un caracter apotropaic, utilizându-se în legătură cu orice tip de sacrificiu, pentru 'a capta bunăvoința lui Iahwe (vezi expresia similară în Fac. VIII, 21).

În poemul *Vorbesc și cu în dodii*, V. Voiculescu utilizează, cu puternice valențe lirice, imaginea mitică a fumului sacrificial: „O, Doamne sfînt, vorbește și eu în dodii... / Cînd te cobori să privești prin zodii / La rînduiala turmelor de stele, / Ia seama și spre laudele mele, / Primește-mi fumul jertfei de mirodii... (VOICULESCU, II, p. 289). Într-un alt registru stilistic, simbolistica fumului sacrificial o regăsim în poemul *Ego Zenobius* de Ioan Alexandru: „Ar fi pierit de aici ca fumul de pe jertfelnic / Sufit de uragan ca puil de ied / Între falce înnebunite de fiară” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 82).

[10 - [13] Se reia în acest fragment descrierea ritualului aplicat vitelor mari, în termeni aproape identici; relevăm diferențele: din turma de oi sau de capre, în ms. 45, ms. 4389 și BB, *mici și iczi*, după LXX ἐπὶ τοῦ τῶν ἀρνῶν, καὶ τῶν ἐρίφων. IER. *de pecoribus... de ovis sine de capris* traduce mai exact BH *min hals'ōn* 'turma de vite mici'.

Imaginea mielului sacrificial revine des în poezia imnică a lui Ioan Alexandru; cităm un fragment lipsit de conotații pascale: „Ai junghiat un miel păstrat anume / Ce ochi fixa-n șopron scintietorii / Tot piecluia lui în brume / Giugliu de nuntă și de sărbători” (ALEXANDRU, I. MAR., n. 253).

latura dinspre miazănoapte. În ms. 45, BB (urmate de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) *coastele...cătră miazănoapte* reflectă LXX ἐκ πλάγιων... πρὸς βορρᾶν. Ms. 4389, cu expresia *latura... cea despre miazănoapte*, pare să se fi inspirat, prin atracție etimologică, din IER. *ad latus...quod respicit ad aquilonem*. Spre deosebire de v. 5, imolarea victimii se efectuează aici în partea de nord a altarului, indicație care corespunde cu cea dată în Ier., XL, 38 - 39.

[14] În vechea Palestina turturelele sălbatice (*Turtur communis*, ebr. *tōr*) trăiau în număr mare și, pe de altă parte, israeliții creșteau mulți porumbei ca păsări domestice, așa încît și cei mai săraci, care nu dețineau vite mari, își puteau permite să ofere ca jertfe astfel de păsări. Izbitoria similitudine fonetică și semantică între lat. *turtur* și ebr. *tōr* a atras atenția lui Ernest Renan, *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*, Iere partie, *Histoire générale des langues sémitiques*, Paris, 1863, p. 207, care subliniază totuși dificultatea explicării unui împrumut în latină din ebraică. Dacă ne gândim însă la contactele timpurii ale romanilor cu semii occidentali, punim ipoteza se va putea dovedi întemeiată. Oricum, în A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1939, s.v. *turtur* apare explicația: „Termenul expresiv, imitativ. Pour le redoublement cf. *upupa, murmur*”. Această explicație ni se pare mai puțin plauzibilă decît cea a unui împrumut semitic; reduplicația putea avea loc ulterior, pe teren latinesc.

[15] să îi frîngă gitul. Formulările (*ti*) *va zbură* [marg. *înfrînge*] *capul* (Ms. 45), *va înfrînge capul* (BB), *să-t rumpă capul* (ms. 4389), *ti va frînge capul* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *va rumpe capul* (HELIADÉ) corespund LXX ἀποκοίσει τὴν κεφαλὴν, IER. *retorio ad collum capite*, OSTROG. да оуторгнетъ главу его. Este vorba nu de o desprindere a capului de trupul păsării, căci vb. *malog* din BH nu semnifică 'a tăia cu ajutorul unui instrument ascuțit', ci doar 'a frînge cu ajutorul degetelor și al unghiilor', ceea ce înseamnă că victimei nu i se detașa capul de corp.

pe peretele altarului, mai aproape de sensul din BH, cf. BJ sur la parot de l'autel, GN *an der Altarwand*; în ms. 45 și BB *fundul jertfelnicului* iar în ms. 4389 *temelia altarului* reflectă LXX πρὸς τὴν βάσιν τοῦ θυσιαστηρίου, OSTROG. оу стовада оуатра, IER. *super crepidinē altaris*.

[16] gușa cu penele ei să le scoată. Gestul este echivalent spălării măruntaielelor animalelor mari, descris supra, vv. 9, 13. Sensul cel mai probabil în BH este 'a scoate gușa cu necurătenia ei', căci, după majoritatea comentatorilor, ebr. *mure'ah* de-

semnează gușa împreună cu stomacul și intestinele păsării. Se presupune, de asemenea, că erau îndepărtate doar penele de pe gușa, restul penajului fiind incinerat împreună cu corpul păsării. Uciderea păsării era săvîrșită deci fără ajutorul unui instrument, cum indică de altfel și tradiția ebraică; victima trebuie să rămînă întreagă, căci n-ar fi potrivit să se ofere lui Iahwe o jertfă atît de mică; tăiată în bucăți precum animalele mari.

CAP. 2

[1] cine va / suflet. Sensul primar 'suflet' al ebr. *nepheš* determină, prin transferare literală LXX ψυχή, IER. *anima*, de unde *suflet* în ms. 45, BB și apoi și în MICU, FILOTEI, ȘAGUNA. În mod curent, ebr. *nepheš* desemnează o persoană nedeterminată, 'cineva, oricine', dar are în BH și sensurile contextuale 'suflet', 'viață', 'sufflare', 'persoană', 'el însuși', 'ființă'. Sintagma *fără suflet* din ms. 4389 se datorează aici OSTROG. безъ душа.

Prinos de grîne. Ebr. *min'hah* semnifică în genere un dar, o ofrandă adusă unui personaj înalt, în semn de omagiu, indiferent de conținutul său (animal sau vegetal). În tradiția mozaică însă, sensul subst. *min'hah* este restrîns la 'ofrandă vegetală'.

În bogata imagerie biblică a lui Ioan Alexandru întîlnim și simbolistica ofrandei vegetale: „...splendoarea ce zguduie muntii / Nu va irupă cu-nsingerarea frunții / Că-i lăuntrică împărăția-nreagă / Numai se frînge snopul dezleagă / În punni zdrobotită în fărâmatură / Pâinea se jungheie / Prescură” (*Tabor*, în ALEXANDRU, I. MAR., p. 156).

fruntea făinii de grîu. În tradiția românească, după ms. 45, ms. 4389 și BB *făină curată*, expresia corespunde LXX σμιθάλις 'fleur de farine de froment' (BAILLY, s.v.), IER. *simla* 'făină foarte curată; fruntea făinii'. HELIADÉ încearcă aici 'naturalizarea' grecismului *semidale*, glosat în paranteză *floare de făină*. „Fruntea făinii de grîu” despre care se vorbește aici are desemnarea în ebraică prin termenul *šôlêh*, pentru a o deosebi de făina obișnuită, *qemah*, care, deși mai fin măcinată, era considerată inferioară din punct de vedere cultural.

Simbolistica biblică a făinii pure îi prilejuește lui Voiculescu splendoridul poem *Grîu comun*, din care cităm doar fragmentul final: „...Ajuns, după atîta scrișire și zbatăi / Ca Domnul să mă-mpartă la toți săracii săi, / Aștept ca din făina ce-o dăruie duium / Să ia și pentru dînsul o poală de uium” (VOICULESCU, I, p. 142).

untdelemn. Termenul tradițional românesc (la HELIADÉ latinismul *olitu*) echivalează LXX τὸ ἔλαιον 'ulei de măsline', IER. *oleum* 'idem', OSTROG. елаи 'idem'. În Israel antic uleiul de măsline era puțin cunoscut, dar se foloseau, desigur, alte uleiuri vegetale.

tămie. În LXX λίβανον, IER. *thus*, OSTROG. δάμιαμα, BH *l'vōnd*, tămia era o rășină balsamică obținută de la un arbore din familia terebintului, foarte folosită în riturile religioase de majoritatea popoarelor antichității. Fumul imiresmat al tămiei era considerat un simbol al pietății și devoțiunii. În Israel tămia era foarte scumpă, fiind importată din Peninsula Arabică - *Seba* (WALKER, p. 84).

larga folosire a fumului de tămie în ritualul liturgic creștin i-a atribuit valori simbolice adinci, adesea puse în valoare de poezi: „Sînt locul / munții de moarte / pustiul curat / al celui ce nu s-a ivit / absența care îmbată / pe cel desăvîrșit / Nadir îmi sînt / și nemargine / și flăcării-n minc / delir - / văzduh și lumină / c singele meu / carnea / tămie și mir” (IONEL, p. 83); „E-un cîntec nou de tămie țarul / Cînd ruga-mpunge-n cosmos / Sanctuarul” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 40, poemul *Andrei Maramureșanul*).

[2] spre pomenire. Termenul unanim folosit în tradiția românească (HELIADÉ, totuși, *memoriale*, după IER.), subst. *pomenire* corespunde LXX τὸ μνημόσυνον, IER. *memoriale*, OSTROG. памяты, cf. SB., BJ *memorial*, LUTHER *Gedenkopfer*, KJV *memorial*. În BH, ebr. 'azekārāh, termen cu sens nu prea limpede precizat, este folosit în legătură cu jertfa vegetală oferită spre ardere de tot (Cf. Lev. 5:12; 6, 8, Num. 5, 26), fie pentru a exprima ideea că Iahwe trebuie „să-și amintească” de credinciosul său, fie pe aceea că „i se aduce aminte”. Divinității că jertfa adusă este totală; pentru această ultimă interpretare optează GN *zum Zeichen, dass die ganze Opfergabe dem Herrn gehört*.

[3] Partea din ofranda vegetală care nu a fost arsă pe altar revenea de drept preoților, „fiilor lui Aaron”, dar putea fi consumată numai în cadrul incintei sacre.

parte preasfîntă. În BH, literal, „sfînt al sfinților” este o expresie frecvent utilizată pentru a exprima ideea de superlativ; cf. LXX ἅγιον τῶν ἁγίων, IER. *sanctum sanctorum*, OSTROG. c[кк] таа c[вк] тв[и]хъ. Între jertfe, se făcea deosebire între 'lucerurile sfînte și cele foarte sfînte, care sfințeau tot ceea ce atingeau (cf. Ier., 29, 37).

[4] fruntea făinii, cf. supra, v. 1. captor. LXX ὁ κλιβανος 'four à griller l'orge' p. ext. 'four de campagne, fourtière' (BAILLY, s.v. κλιβανος) corespunde ebr. *lanūr*, substantiv care denumește un fel de captor portativ, încă în funcțiune la țărani arabi de astăzi.

plini nedospite, LXX ἄφρους ἄζύμους 'plini fără drojdie' (de unde HELIADE plini *azyne*), IER. *panes...sine fermento*, OSTROG. חֶלֶבֶת נֶרְכֶּכְחֵת 'pline nedospită'. Ebr. *halbth* desemna probabil un fel de plini nefermentate, de formă circulară, de forma unei coroane. Forma lor specială este indicată limpede de etimologia numelui ebr. *halbth*, care derivă de la vb. *hālb* 'a găuri, a perfora'. Specificarea *frământate cu untdelemn*, LXX περιποιημένους ἐν ἄλειο 'amestecate cu untdelemn' arată clar că untdelemnul era folosit în locul apei la alcătuirea aluatului (cf. infra, 26, 26).

turte nedospite, LXX λάγανα ἄζυμα, echivalează ebr. *r'qilim* (<*roqāq* 'a micșora') care denumea un fel de turte foarte mici, pe care arabii le mai prepară încă și astăzi. În tradiția românească avem *turte nedospite*, după BB, care a înlocuit soluția *coarigt nedospiti* din ms. 45, preluată totuși de autorul ms. 4389 : acesta nu s-a putut orienta aici nici după OSTROG. οὐρκενοκη 'azime', nici după IER. *lagana azyne*. Eliminarea expresă a oricărui ferment a fost impusă de credința că acesta ar fi schimbat caracterul natural al ofrandei, alterind-o și profanind-o. Poate fi recunoscută aici și o reacție împotriva obiceiurilor culturale ale canaanenilor (BJ, p. 414, nota c). Cf. infra, v. 11.

Ca aliment ritual, piinea joacă un rol important în practicile și credințele românești tradiționale, atât în cele creștine, cât și în cele de origine pre-creștină. Avind forme, dimensiuni și semnificații diferite, piinele rituale însoțesc, în spațiul cultural popular românesc, practic toate evenimentele esențiale ale vieții unui om (nașterea, nunta, moartea), ca și majoritatea evenimentelor religioase. Pentru denumirile și semnificațiile lor culturale, cf. FOCHI, DATINI, p. 10-14.

Cu o simbolică deopotrivă tradițional românească și biblică, imaginea piinei rituale revine ca un motiv original în poezia lui Ioan Alexandru: „Frământat-ai prescurile-n covicioară / Din griu curat și apă de izvor / Să nu pierdem urma milenară / c-o lacrimă de jertfă sunt dator' (Salut natal, în ALEXANDRU, I. MAR., I. MAR.).

[5] tîgaie în traducere românești (excepții ms. 4389 *grătar*, HELIADE *sartagine* după IER., R-G *lavā*) este echivalentul LXX τὴ γράνον, IER. *sartago*, BH *māh'bhāth*. Într-o notă marginală din ms. 45 găsim glosa *dar de tîgaie*, care este produsă de expresia din OSTROG. ТРЕБА СКОРПАДАННА, cu derivatul adjectival al subst. slavon. СКОРПАДА 'sartago' (cf. MIKLOSICH, s.v.). Comentarii consideră că este vorba de un disc metalic amplu, puțin convex, care se așeza pe vatra încinsă ; piinea se așeza pe partea superioară a discului. Asemenea plăci folosec încă turcomanii din Siria și armenii, pe cînd berberii se servesc de vase plate din ceramică, pe care le denumesc *tađen*, cuvînt împrutit probabil cu etimonul gr. τῆγάνον sau ταγάνον (cf. SB, p. 9).

cratiță. Ebr. *mār'heselh* (< *rāhās* 'a clocoti') semnifică mai degrabă un vas, de ceramică sau de metal, decît un „grătar”, cum se înțelege din IER. *craticula* 'mic grătar' și LXX ἔσχαρξ 'vatră : grătar', cf. KELSO, p. 24. Cf. și KJV *pan* 'tîgaie, cratiță', LUTHER *Tiegel* 'idem', GN *Pfanne* 'idem'. Oricum, este vorba desigur de un vas mai adînc decît cel indicat în v. 5. După LXX și IER., în traducere românești apar *vatră* (ms. 45, ms. 4389), *grătar* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE).

[8] Ca și în cazul altor tipuri de ofrande, și aici preotul este un intermediar între credincioși și divinitate, ca unul care singur are dreptul să se apropie de altar în scop ritual.

[9 - [10] Vezi supra, notele la v. 2 și 3.

[11] nimic dospit. În BH „fermentul” este desemnat prin ebr. *hāmēs*, literal 'ceva acru', cf. LXX ζυμωτόν 'fermentat' și prin ebr. *se'or* 'ferment', cf. LXX ζύμη 'idem'. În traducere românești această noțiune este exprimată prin *a dospi* și *aluat*. În antichitate, ca agenți de fermentație, erau folosite diferite sucuri de fructe, lapte acru sau, precum pînă de curînd țărâncile noastre, o bucăciică din compoziția fermentată, păstrată de la piinea preparată anterior.

miere, LXX τὸ μέλι, IER. *mel*, OSTROG. МЕДЪ. În BH, ebr. *ābbās* (<acad. *dīšpu*) putea desemna fie produsul apicol cunoscut, fie un fel de sirop din struguri sau curmale, cunoscut și astăzi de arabi sub numele de *dlbs*. Excluderea mierii dintre ofrandele israeliților se poate justifica fie prin grija lor de a se evita jertfe oferite de regulă zeilor păgîni — mierea fiind ofrandă prin excelență în diferite culte uraniene ale antichității —, fie prin caracterul ei de posibil ferment. De altfel, HARRISON, p. 54, presupune ca posibilă utilizarea termenului „miere” în VT ca un eufemism pentru orice fel de băutură fermentată.

[12] Prinos din pîrga lor. Ofrandă primelor produse din diferite specii vegetale (griu, struguri, untdelemn etc.) este o jertfă diferită de jertfa de ardere de tot prescrișă în versetele anterioare. Aceste produse nu erau arse pe altar, ci erau înmîinate preoților, ca ofrandă, constituind astfel unul din mijloacele lor de întreținere. Exprimarea noțiunii 'primele fructe ale unei culturi vegetale' este defectuoasă în ms. 45 *dar de necerpături* și BB *dar de-necupul*, traducătorii confundînd forma verbală ἀπαρχῆς din LXX (<vb. ἀπαρχο, 'offerir des prémices', BAILEY, s.v.) cu sintagma pre-

poziție + subst. În genitiv. Confuzia era inevitabilă, căci în FRANKF. secevența apare ortografiată ἀπαρχῆς 'din început'. Orientîndu-se după IER. *primittae* 'primele roade', autorul ms. 4389 folosește termenul adecvat *ptrgă*, de veche tradiție în stilul bisericesc (cf. DLR, s.v., cu atestări din textele rotacizante, *Palla* de la Orăștie, Dosoftei ș.a.). Aceași opțiune o reinlînim la MICU, de unde intră tradiție românească pînă la R-G și BIBLIA 1968 : *prinos de pîrgă*. HELIADE, din nou latinizant, *premitte*.

[13] Să le sîrezi cu sare. Datorită proprietății sale de a contribui la prezevarea alimentelor, sarea era simțită ca un simbol al purității și incoruptibilității care nu trebuie să lîpsească din ofranda adusă divinității. Prin atribuțiile sale simbolice (incoruptibilitate, inalterabilitate, puritate), sarea a devenit din timpuri străvechi, la majoritatea popoarelor antice, un simbol al alianței, al sincerității și statorniciei în fața angajamentului luat. După un obicei încă în vigoare la arabi, bine cunoscut și grecilor în antichitate, cei care încheiau un tratat mâncau împreună pline cu sare, în semn de bunăvoință și încredere reciprocă. Nu alta trebuie să fie nici semnificația originară a obiceiului românesc tradițional de a oferi oaspeților pline și sare.

[14] O a treia categorie de ofrandă totală (*mln'hāh*) consta în primele roade ale plantelor de cultură, oferite divinității ca trufandale. În BH, ebr. *ābbihb* desemnează spicul de griu încă fraged și necopt, „dat în pîrgă”. Noțiunea „rîșnit, măcinat” (cf. BJ *moulu*, GN *zerslossen*), LXX ἐπιτύος 'rîșnit', este exprimată în BH prin determinativul *geres* (<*gārs* 'a zdrobi, a strivi'), care a fost interpretat de unii comentarii (ca în LXX și IER.) drept 'a măcina (boabele)', iar de alții drept 'a freca spicele în mină spre a decortica boabele'.

[15 - [16] Aceste versete reiau, într-o formulare puțin deosebită, conținutul vv. 1-2. Paranteza (*albă*) pe lângă subst. *tămie* în ms. 4389 se datorează OSTROG. КЪЛЫН ДЪМЪДЪНЪ.

CAP. 3

[1] Jertfă de pace. Al treilea tip de sacrificiu complet se numește în ebraică *debbah selāmim*, sintagmă echivalentă în LXX prin θυσία σωτηρίου (ms. 45, BB *jirtvā de mintuire*, după care și MICU, FILOTEI, ȘAGUNA ; cf. HELIADE *sacrificiu de salutarie*), iar de IER. prin sintagma *hostia pacificorum* (KJV *peace offering*, R-G *jertfă de pace*, BIBLIA 1968 *jertfă de împăcare*) ; mai este denumit în BH și prin formulele prescurtate *debbahim* și *selāmim*. Ebr. *selāmim*, utilizat aproape exclusiv în această formă de plural, derivă din verbul *sālem* 'a fi întreg și nevătămat', folosit și ca formula de salut. Pluralul acestui nume indică ansamblul lucrurilor și capacităților plene ale omului, în raporturile sale cu divinitatea ; de aceea, HARRISON, p. 56 propune echivalarea *sacrifice of well-being* 'jertfă de bunăstare'. Sacrificiul de acest tip consta din trei părți bine definite : prima parte este incinerată pe altar pentru Iahve (vv. 3-5), a doua se dăruia preotului (cf. 7, 31-36), iar cea de-a treia parte era consumată, împreună cu familia și oaspeții săi, de cel care aducea jertfa (cf. VII, 15-21). De aici ideea de „comuniune”, preferată în traducere de BJ *sacrifice de communion*, sau cea de „ospăț”, din GN *Mahloper*.

cireada de vite, cf. 1, 2.

fără cusur, cf. 1, 3 : 22, 17-25.

[2] să își pună mina pe capul jertfei, cf. 1, 4. să înjunghie, cf. 1, 5.

cortul întîlnirii, cf. 1, 1.

preoții, fiii lui Aaron, cf. 1, 5.

[3] ardere de tot, cf. 1, 3, 4, 9 etc. grăsimea care acoperă măruntaiele, LXX τὸ στέαρ τὸ κατακαλύπτον τὴν κοιλίαν, IER. *adipem qui operit vitala*, OSTROG, И ТЪКЖЕ ПОКРЫВАЮЩИ ОΥΤΡΟΒΣ, cf. I, 9. În ms. 4389, subst. *drob*, utilizat în 1, 9, într-un context identic, este înlocuit aici prin sinonimul *rapor*. Ebr. *qir'bh* semnifică țesutul semitransparent care, la mamifere, se întinde de la stomac pînă la intestine, învăluindu-le, și care este foarte gras la rumegătoare. Anticii cunoșteau foarte bine aceste părți, foarte apreciate în bucătăria lor (cf. Aristotel, *Historia animalium*, I, 16 ; Plinius, *Historia naturalis*, XI, 37).

[4] amîndoi rinichii, LXX δύο νεφροῦς, IER. *duos renes*. Aici (ca și infra, vv. 10 și 15) revizorii finali ai BB au înlocuit forma *rărunchi* din ms. 45 (frecvență în graiurile nordice, cf. ALRM I/I, h. 71) cu forma *rânichi*, ca și în ms. 4389, fapt care poate constitui o dovadă că editorii s-au servit, în procesul de revizie finală, și de ms. 4389. Ambele cuvinte, atât *rânichi* (<lat. *reniculus*) cit și *rărunchi* (<lat. *ranunculus*), sînt forme vechi și populare, atestate pentru prima oară, primul în *Palia de la Orăștie*, iar al doilea în BB (cf. DLR, sub verbis). Pentru alte detalii privitoare la utilizarea acestor termeni în BB și în manuscrisele 45 și 4389, vezi N.A. Ursu, în LR, XXXVI, 1988, nr. 5, p. 460 și *ibidem*, XXXVIII, 1989, nr. 1, p. 44. HELIADE păstrează *rânichi*, pe cînd MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, R-G, BIBLIA 1968 preferă *rărunchi*, în tradiția BB, Cf. ARVINTE, ST. I., EX., p. 29, 35, 51,

șale. Aceasta este denumirea exactă a regiunii indicate în BH, cf. LUTHER *Lenden 'sale'*, KJV *flanks 'idem'*, BJ *lombes 'idem'*. Aici, ca și infra, vv. 10 și 15, LXX τὰ μύτρα 'coapse' a fost echivalat de Milescu (sau de revizorul său moldovean) prin subst *stinghe*, atestat de TIKTIN la Dosoftei. Revizorii finali înlocuiesc regionalismul *stinghe* cu subst. *coapsă*, termen care, după cum arată V. Arvinte, *Din terminologia corpului omenesc*: sold, coapsă, pulpă (pe baza ALR), în SCL, XIV (1963), nr. 4, p. 441, avea în limba veche și sensul de 'sale', pe lângă cel curent astăzi. Tradiția biblică românească (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, R-G) au păstrat această denotație, devenită în timp inutilizabilă în acest context, căci actualul *coapsă* se referă la altă parte a corpului animal. Mai adecvat, BIBLIA 1968: *solduri*.

Interesant este de urmărit procesul de echivalare și în ms. 4389; autorul acestei versiuni nu a urmat aici, ca și mai departe, în v. 10, nici LXX (prin ms. 45), nici OSTROG. (unde apare, tot ca în LXX, secvența ΗΑ ΣΤΕΓΝΑΧ' 'pe coapse'), ci s-a orientat după IER., care, în amândouă loc. cit. are subst. *illa* 'mațe, măruntaie'. Printr-un fenomen de „atracție etimologică” deseori observabil, traducătorul actualizează din lexiconul său termenul românesc moștenit corespunzător, în cazul de față subst. *ie* (la pl. *ii*), cu sensul identic cu al etimologului (cf. DA, s.v. *ie*, cu atestări vechi în *Psallirea de la Bălgrad* (1651), Cantemir, precum și multe atestări populare; cf. și DLRLV, s.v.). Traducătorul a resimțit acest termen ca fiind prea regional căci, în contexte identice, în v. 10, îl glosează marginal prin *dășerturi*, pentru ca în v. 15 acest din urmă termen să-l înlocuiască pr *ii* din vv. 4 și 10.

seul de pe ficat, după IER. *reticulum icoris* (cf. QUI-CHEERAT, s.v. *reticulum*, cu unica atestare la IER. a sensului 'membrană care acoperă ficatul'), care este mai aproape de BH unde este vorba de membrana de grăsime care acoperă ficatul animalelor (cf. BJ *la masse graisseuse qu'il détachera du foi et du rognons*); LXX ó λοβός τοῦ ἥπατος 'lobul ficatului' ne apare ca o traducere obscură. Expresia reapeare în vv. 10 și 15, prilejuind un interesant joc al echivalărilor sinonimice: ms 45 și BB *fițați* (v. 4), dar ms. 45 *maiuri*, BB *fițați* (vv. 10 și 15); cit privesc pe autorul ms. 4839, acesta oferă trei soluții diferite: *grăsimea de la plumăni* (v. 4), *grăsimea de la mațe* (v. 10) și *băzăr* (v. 15).

Termenii *fița* (<lat. *ficatul*) și *mai* (<magh. *maj*) sînt astăzi sinonimi la nivel popular, în graiurile din Moldova, Bucovina, Transilvania și Maramureș (cf. DLR, s.v. *mai*). Prezența în ms. 45 a ambelor cuvinte ne lasă să înțelegem că Milescu sau revizorul său moldovean îl cunoștea și îl utiliza pe amîndoi, situație existentă și astăzi în graiurile din nordul Moldovei (vezi NALR. *Moldova și Bucovina*, I, h. 77, comentată de I. Nuță, *Sinonime ale cuvintelor plămîn și ficat în graiurile din nord-estul Moldovei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXXII (1988-1991), A-lingvistică, (p. 145-154). Preferința în BB pentru *fița* este firească, aceasta fiind denotația generală daco-română pentru organul respectiv. Apariția în ms. 4389 a subst. *băzăr* este un indiciu prețios în sprijinul ipotezei lui N.A. Ursu, *Un cărturar pușin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în „Cronica”, nr. 43 (1981), p. 5, 8, referitoare la identificarea autorului acestei traduceri în persoana lui Daniil Panoneanul, cărturar de origine transilvăneană. Forma *băzăr* a s.m. *bezer* 'membrană grasă și creță care acoperă intestinul; p. ext. grăsimea de pe mațe' este atestată de DA, s.v. *bezer* numai în zona Brașov. Etimologia cuvintului este obscură, DA presupunînd un împrumut mijlociu prin vreo limbă vecină a lat. *mesenterium*, gr. μεσεντερίον.

[5] luare de rod, cf. 1, 9.
miresmă plăcută, cf. 1, 9.

[6] din turma de oi, LXX ἀπό τῶν προβάτων, IER. *de ovibus*; ebr. *ts'ôn* denumește, ca subst. colectiv o 'turmă mică', adică oile și caprele. Prescripțiile referitoare la această jertfă sînt exprimate în termeni identici ca în cazul vitelor mari (cf. supra, 3, 1-3).

coada în întregime, rețezată chiar de la șira spinării este secvența existentă în BH (cf. SB, BJ, R-G, BIBLIA 1968). Ebr. *'al'yah* desemnează coada grasă de oaie sau de berbec palestinian (*Ovis laticaudata*), extrem de apreciată în Orientul Apropiat. După Herodot, *Istorie*, III, 113, în această zonă creștea o rasă de oi cu o coadă extrem de mare și de groasă, atingînd, după aprecierile specialiștilor, pînă la douăsprezece kilograme. În traducerea românești (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), formularea *mijlocul curat cu șatele* (șatele în ms. 45) reflectă LXX τὴν ὀσφύν ἕλωμον σὺν ταῖς φάσις, care înseamnă propriu-zis 'soldul fără defect împreună cu mușchii lombari'. Subst. gr. ἡ φάξ 'mușchi lombar' mai apare și în II Regi 2, 23, unde în BB este echivalat prin subst. *deșart*. La HELIADE: *coadă nematiculată, dempreună cu spinarea*.

[9] Cu mici diferențe, datorate specificului animalului jertfit, acest verset și urm. sînt identice ca formulare cu vv. 3 și 4. Diferențele de formulare din traducerea românești reflectă sintaxa din LXX.

[11] Cf. supra, v. 5.
hrană. În BH *leitum* 'pline' a căpătat sensul extins 'hrană' cf. KJV *food*, BJ *nouriture*, R-G *ducate*, LXX a înlocuit noțiunea de 'hrană' cu cea de 'miresmă plăcută' (δουμή εὐωδίας), de unde opțiunile versiunilor românești.

[12] Cf. 3, 7.

[16] Prima parte a v. 16 corespunde v. 11, la care se adaugă secvența „jertfă cu mireasmă plăcută pentru Domnul” (cf. I, 1, 3, 5). Sîrșitul acestui verset este un rezumat concis al întregului cap. III.

[17] Formulările *rudete voastre* (ms. 45, BB), *neamurile voastre* (ms. 4389) corespund LXX ἡ γενεὰ ὑμῶν, IER. *generatio*, OSTROG. פִּדְיוֹן הַבְּרִיָּה; este desemnat întregul neam al Israelului, atît cei prezenți, cît și urmașii lor. Cf. MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *neamurile voastre HELIADE generațiile voastre*, R-G *neam de neamul vostru*.

În orice așezare a voastră, întru (în BB) *toată sălășluitea voastră* (ms. 45, BB), în *toată sălășluitea voastră* (ms. 4389), după LXX ἐν πάσῃ κατοικίᾳ ὑμῶν, IER. *in...cunctis habitaculis verstris*, OSTROG. въ кѣмъ обитаніи рашеа. Prescripția este valabilă pentru israeliți oriunde se vor așeza în timp. Gr. *κατοικία* 'loc de viețuire; colonie' este corect echivalat prin rom. *sălășluite*, de unde păstrarea termenului la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA. Cf. HELIADE *locuința voastră*.

să nu mincați grăsimi, cf. 15, 3-14.

CAP. 4

Urmează expunerea prescripțiilor referitoare la sacrificiile expiatorii sau propiștatorii, care se împart în două categorii mari: jertfele pentru păcat, ebr. *hattā'ah* (4,2-5, 13) și jertfele pentru delict (veze 5, 14-20). Întreaga secțiune s-ar putea segmenta în șase paragrafe: ritualul pentru păcatul marelui preot (4,3-12), ritualul pentru păcatul întregii comunități (4, 13-21), ritualul pentru păcatul unei căpetenii (4, 22-26), ritualul pentru păcatul unui simplu muritor (4, 27-35), cîteva exemple concrete de păcate (5, 1-6), atenuări ale asprimii pedepselor în cazul săracilor (5, 7-13).

[2] Dacă va păcătuî cineva, LXX ψυχή ἐν ἀμαρτη, IER. *anima quae peccaverit*, OSTROG. душа амаѣ грѣшима, formulă condițională introductivă (frecventă și în textele legislative din Mesopotamia), care exprimă intenția divină de a accepta jertfa de expiere care să reintroneze ordinea tulburată prin păcat.

va păcătuî, în ms. 45, ms. 4389, BB *na greși*, prin „atracție etimologică” față de OSTROG. грѣшима, corespunde LXX ἀμαρτῶν 'a comite o greșeală, un păcat', IER. *peccare* 'idem', termeni care echivalează ebr. *fiță*, radical cu sensul primar 'a pierde cumpătul' și cu cel secundar 'a nu fi în relație normală și justă cu cineva'.

cineva/suflet, cf. 2, 1.

fără de voie în ms. 45 și BB (după care MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), LXX ἀκούσιως 'involuntar', IER. *per ignorantiam* (cf. R-G, BIBLIA 1968 *din neștiință*) corespunde ebr. *biš'ghāhāh*, 'din neatenție', expresie opusă în Num. 15, 27-31 sintagmei *b'yad ramah* 'în mod deliberat'. Pentru crimele caracterizate cu cea de-a doua expresie nu era prescris nici un sacrificiu, impunîndu-se executarea făptașului.

poruncile Domnului. Gr. πρόσταγμα 'ordin, comandament; prescripție' desemnează prescripțiile formulate negativ, de tipul *să nu ucizi* (Ieș., 20, 13).

Fraza *va trebui să împlinească următoarele*, care nu are corespondent explicit în LXX, este necesară înțelegerii textului (cf. R-G *ială povăța de urnal, GN dann gellen folgende Anweisungen*).

[3] arhierul miruit, în ms. 45, ms. 4389, BB *arhierul cel unsu*, după LXX ὁ ἀρχιερεὺς ὁ κεχρισμένος, IER. *sacerdos qui unctus est*, OSTROG. ἀρχιερεὶν помазаннын. Ceremonialul „ungerii” cu untdelemn a preoșilor era un semn al investirii lor cu puteri sacrale (cf. 7, 35; 10, 7). Aici, ca și mai departe, 6, 15; 8, 12; 16, 32, se înțelege că doar marele preot (ebr. *kōhēn hār'ōšō*) era „uns” în întregime în momentul consacării. Aici textul se referă limpede la un personaj unic, marele sacerdot, șeful preoșilor care, ca reprezentant al lui Iahve, avea datoria de a urma cel dintîi, cu strictețe, comandamentele divine. Păcatul său nu era o chestiune personală, ci se revărsa asupra întregii comunități. De aceea jertfa prescrisă trebuia să fie de o calitate maximă (în BH „un taur” și nu „un vițel” ca în LXX și IER.).

Semnificația harismatică a ungerii rituale capătă dimensiuni mitice naționale în poemul *Cîmpia Turzii* de Ioan Alexandru: „Dar erau arhierii unși toți trei în scaune sub mitră / Cu cirja pînstorească în mînă / Cu drept de-a turna în piatră altare înăuntrul cetăților / Și de-a trage clopotele pe limba română” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 23). Un alt poet profund religios, Nicolae Ionel, sugerează, în imagini puternice, dimensiunea, deopotrivă cosmică și interioară a onctiunii rituale „Osana în limburi / templul e-n glorie / catapetescmele-i / ard în delir / tot universal / nu-i decît mlina / care mă unge cu mir” (IONEL, p. 84).

[4] Ritualul este similar cu cel al arderii de tot, cf. 1, 3-5.

[6] sîng e. Utilizarea singelui, simbol al vieții (cf. 17, 11-14), în ritualul de expiere semnifică dorința de reîmpăcare, de comuniune vitală între om și divinitate.

de șapte ori. Numărul „șapte” are o valoare simbolică, semnificând perfecțiunea; repetarea de șapte ori a gestului are menirea de a solicita o iertare deplină. În ms. 4389, poziția în frază a numeralului adverbial se datorează sintaxei slavone din OSTROG.

acoperământul cel sfânt (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), acoperământul sfintei (ms. 4389), *catapetesma ca sfântă* (HELIADÉ, după LXX), *perdeaua sfintului lăcaș* (R-G, BIBLIA 1968, cf. BJ *le rideau du sanctuaire*), LXX τὸ καταπέτασμα τὸ ἅγιον, IER. *velum sanctuariei* desemnează bucată de țesătură care acoperea intrarea în cortul unde era păstrat tabernacolul sacru (ebr. *parekelt* 'perdea' < *perek* 'a separa'). Dincolo de această perdea preotul nu pășea decît o singură dată pe an (cf. 16, 34). De observat că versiunile românești vechi preferă de obicei (cf. 16, 2 et passim) traducerea gr. καταπέτασμα printr-un corespondent diferit, deși în unele locuri (cf. *Ieș.* 35, 11, *Matei* 27, 51) în BB apare neologismul *catapetazmă*.

Ca motiv poetic, imaginea catapetesmei sacre apare frecvent în poezia românească. Cităm aici doar două fragmente, aparținînd unor poeți care, prin inspirația lor religioasă, se păstrează mai aproape de sensul original al cuvîntului: „Arhierescă tîmliă-n cădelniță nesingeroasă / Ofrandă în dosul perdelei neîntreruptă / Cărbune incens pe buze împurpură sub cherub” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 123, poemul *Magii*); „Vă adunați în nimb / catapetesme / și străluciți spre Iahve / orice drum” (IONEL, p. 8).

[7] coarnele altarului. Altarele pentru sacrificii aveau în Palestina o formă specială, extremitățile lor avînd aspectul unor coarne de animal. Se pare că aceste extremități ale altarului erau considerate de evrei drept partea cea mai sfîntă a întregului ansamblu (cf. I *Regi*, 1, 50–51). De aceea, ungerea cu singe, simbolul vieții, a extremităților sale, avea o valoare simbolică și ritualică maximă.

altarul pentru tîmliă înmiresmată. Această componentă a incintei sacre se găsea în cortul înfîlțirii, așezat înaintea perdelei de separare, și simboliza prezența perpetuă a lui Iahve. Pe acest mic altar ardea permanent un amestec de arome rare. Ideea de amestec din sintagma ebraică a determinat construcția LXX τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως, literal 'tîmliă compunerii', de unde ms. 45 și BB (după care MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) *tîmliă toemirii*; în ms. 4389 sintagma conține o determinare adjectivală, *tîmliă cea toemilă*, după OSTROG, *сложный дымиданъ*. HELIADÉ neologizează termenii sintagmei: *profumul compozițiunii*. Cf. KJV *sweet incense*, BJ *des parfums*, R-G *tîmlițera bine mirositoare*. Compoziția amestecului de mirodenii ars pe altarul special sint indicați în *Ieș.*, 30, 34: „zmîrnă aleasă și onihă și halvan de miros și tîmliă curată” (BB). Smirna, în traduceri mai vechi decît BB *stacti* (< gr. *στακτῆ*, slavon *сѣтъкѣ*), o rășină parfumată, este considerată produs al unuia din arborii *Stryax officinalis* sau *Campophora opobalsam*. *Onihă* (gr. *ὄνυχα*) era obținută din măcinarea ghearelor sau unghiilor anumitor moluște (HARRISON, p. 62) sau, cum presupune WALKER, p. 158, de la o specie de trandafir sălbatic (*Cistus ladaniferus*). Se presupune că *galbanul* (gr. *χαλβάνη*) era rășina aromatică a unei specii de măr, probabil *Ferula galbaniflora*. Fumigația acestui compus deținea certe calități antisepice și astringente. În tradiția ebraică tîmliă a devenit un simbol al credinciosului fervent (cf. *Ps.*, 141, 2).

singele rămas. Chiar și ceea ce nu era folosit în mod nemijlocit în actele rituale era considerat sacru și de aceea depus în cadrul incintei sacre, spre a fi ferit de profanare.

[11] În LXX, IER., OSTROG., după BH, întregul v. 11 este alcătuit din complemente directe. Verbul tranzitiv va apărea abia la începutul v. 12.

întregul junc, adică pielea, carnea, oasele și măruntaiele, tot ceea ce nu a fost ars pe altar. Spre deosebire de jertfa de mulțumire în cadrul căreia era ars întregul animal, aici, la jertfa de ispășire (ebr. *hattā'at*) taurul este scos afară din tabără, adică din incinta poporului orocît de Dumnezeu, ca factor simbolic asupra căruia a fost transpus păcatul preotului. Arderea sa completă semnifică aneantizarea păcatului în cauză.

locul de aruncare a cenușii, LXX ἐν τῆς ἐκχύσεως τῆς σποδίας, de unde ms. 45 și BB *la vărsarea cenușii*, reprezintă un loc socotit tabu pentru comunitate (ebr. *šephek haddēšen*).

[13] întreaga adunare / toată adunarea în ms. 43 (marg.: *sābor*) și BB (urmați de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), după LXX πᾶσα συναγωγή (cf. HELIADÉ *synagoga*), în ms. 4389 *tot nărodul* după IER. *turba* 'mulțime' sau, în v. 15, *populus* 'popor', căci în OSTROG apare, ca în LXX, *всѣхъ соимъ* 'întreaga adunare'. În BH noțiunea este redată prin doi termeni distincți, utilizați în paralel: ebr. 'edah' 'adunarea întregului popor' și *qāhāl* 'adunarea liderilor tribali' (cf. HARRISON, p. 64). Tradiția europeană nu a receptat această distincție, considerînd cei doi termeni perfect sinonimi (cf. LUTHER, GN *die ganze Gemeinde*, BJ *la communauté*, R-G, BIBLIA 1968 *întreaga obște*). Excepție face KJV, unde cei doi termeni sînt diferențiați: *congregation* / *assembly*.

fără voce, cf. 4, 2. În ms. 45 și BB, după FRANKF., lipsește adv. *ἀκυσίως* prezent în alte versiuni ale LXX, ca și în IER. Ms.

4389 se orientează aici după ms. 45 și nu după IER. *per impertium* 'din nepricepere' sau după OSTROG. *НЕХОТЯЩИ* 'involuntar'.

va păcătuți, cf. 4, 2. În ms. 45 *va greși* este sensul corect, contextual, după LXX *ἐνοήση*; revizorii finali ignoră sensul moral 'a greși fără să știi; a face rău din neștiință' al gr. *ἄνοεω* (BAILLY, s.v.) și modifică, neadecvat, prin *nu va cunoaște*, transpunînd mecanic derivatul privativ grecesc.

ochii adunării, LXX ὀφθαλμοὶ τῆς συναγωγῆς, expresie semnificînd conștiința publică. Orice abatere de la comandamentele divine, conștientă sau involuntară, reclamă jertfa de ispășire. Ca exemplu de greșală involuntară a întregii comunități se poate cita pasajul din II *Regi*, 22: întregul popor greșete închinîndu-se a idoli, nemaicunoscînd prescripțiile Legii, răticărită prin templu.

[15] bătrîni adunării, LXX οἱ πρεσβύτεροι τῆς συναγωγῆς, IER. *seniores populi*, OSTROG. *старци соима*. În antichitate, ca de altfel în toate culturile de tip tradițional, vrsta senectuții era o garanție a înțelepciunii și echilibrului. E de presupus că în orice împrejurare presupunînd luarea unor decizii importante pentru comunitate statul bătrînilor avea un cuvînt decisiv, fie că era vorba de probleme religioase (cf. *Ieș.*, 24, 1–9), administrative (*Num.*, 11, 16–17), sau culturale, ca aici.

[16–19] Cf. supra, v. 5–10.

[20] Să facă...ispășire. Acesta este sensul corect al verbului (cf. BJ *le prêtre ayant fait...le rite d'expiation*). Vechile versiuni românești folosesc aici vb. *a se ruga*, după IER. *rogare* 'a se ruga' și OSTROG. *μολιθικᾶ*, redînd astfel cu mare aproximație conținutul LXX *ἐξιλάσκωμαι* 'apaiser' par des sacrifices ou par une expiation' (BAILLY, s.v.). În *Ps.*, 48, 8, unde apare derivatul nominal *ἐξίλασμα* 'sacrificiu expiatoriu', în BB se echivalează mai corect prin *răscumpărare*. Corespondentul în BH al noțiunii de 'ispășire' vine de la radicalul ebr. *kphr*, interpretabil în două sensuri. Etimologic, în legătură cu accad. *kappāru* 'a șterge, a înlătura', termenul trimite la ideea de 'ștergere, curățire'; jertfa de acest fel avea deci ca efect absolvirea vinovată de păcatul făptuit, care era considerat „sters”. Acesta pare sensul cel mai probabil în context (cf. HARRISON, p. 67). Alt sens al radicalului *kphr* poate fi cel de 'a acoperi' (cf. arab. *kappara* 'a acoperi'); jertfa 'acoperă' astfel păcatul, ferînd privirile Domnului de maculare. Efectul acestei proceduri ar fi calmarea lui Iahve, care poate astfel ierta greșala suplicantului (cf. SNAITH, p. 30). Cf. și 1, 4.

În doctrina creștină conceptul de expiere suferă o mutație fundamentală: Dumnezeu însuși, devenit om, își asumă păcatele tuturor oamenilor, suferînd pentru ei jertfa supremă. În semn de neșfîșită iubire pentru oameni. O înfiorată intruchipare poetică a acestui nucleu al credinței creștine o aflăm în poemul *Logos* de Ioan Alexandru: „Dacă în ce era parte îngăduită / Slavă ce n-o pot veacurile străbate / Cum să nu despietrescă inimile / Iubirea brațelor pe lemn sfîrțecate / Dacă fapte trecut-au de pe / Jertfelnice în mireasmă / Insuși făptuitorul lor / Cum să nu spintece pentru veci / Intrarea dincolo de catapetesmă / Dacă toiagul uscat / În splendoarea raclii / Își revendică infrunzirea / Doxologie fără a mur / Celul ce-n lacrimă / Săvîrșeste / Iertarea și Ispășirea” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 107).

Îi se va ierta păcatul. În ms. 45 *să va lăsa lor greșala* și BB *se va lăsa lor greșala* avem un calc semantic după LXX *ἀποθήσεται αὐτοῖς ἡ ἁμαρτία*: traducătorii au transpus automat sensul primar 'a lăsa' al gr. *ἀπίημι*, nepercepînd sensul secundar 'a nu lua în seamă, a neglija' al acestui verb. Cf. și infra, v. 31 (unde acest verb prezintă o utilizare absolută), ca și 5, 16.

[21] Cf. supra, v. 12.

[22] Cf. supra, vv. 2–3.

căpetenie, ms. 45 *botariul* (marg. *botar*), ms. 4389 *botar*, BB *botariul*, LXX ὁ ἐρχών, IER. *princeps*, OSTROG. *князь* corespund ebr. *nāsî*, termen cu sens nesigur. Se consideră în general că este vorba de șeful unui trib sau al unei părți de trib (cf. LUTHER *ein Stammesfürst*, GN *das Oberhaupt eines Stammes*) sau, mai nou, de un fel de purtător de cuvînt al tribunalului (HARRISON, p. 66). Oricum, autoritatea acestei căpetenii era limitată, el subordonîndu-se șefilor religioși. În consecință, păcatul său nu antrena responsabilitatea întregii comunități, ca în cazul marelui preot.

fără voce, cf. supra, v. 2.

[23] cînd își va da seama, cf. supra, v. 14.

un țap. Alegerea animalului deplină de poziția ierarhică a suplicantului: un țap are o valoare mai mică decît un juncan; cerut în cazul marelui preot (supra, v. 3), dar mai mare decît o capră, adusă de un om de rînd (infra, v. 28).

fără cusur, cf. 1, 4.

[24] să-și pună mîna, cf. 1, 4.

[25] singele jertfei, cf. supra, v. 6.
coarnele altarului, cf. supra, v. 7.

[26] toată grăsimea, cf. supra, vv. 8–10.

jertfa de pace, cf. 3, 12-16.

să facă...ispășire, cf. supra, v. 20.

În ms. 45 sfârșitul versetului este omis, probabil printr-o greșeală a copistului.

[27] Cf. supra, vv. 23-26.

cineva/suflet, cf. 2, 1; 4, 2.

fără voie, cf. supra, v. 2. Aici, spre deosebire de 4, 2, MICU modifică după IER. *per ignorantiam*, propunind sintagma *prin neștiință*, preluată și de FILOTEI și ȘAGUNA. Adv. gr. ἀνοσιγός 'în mod involuntar', tradus corect în 4, 2, pune aici probleme în ms. 45 și BB. Sintagma de bună voie din ms. 45 nu poate fi o greșeală de copist căci este reluată și în nota marginală. Mai puțin aberantă, soluția de nevoie din BB este totuși vagă, afară de cazul când am interpreta nevoie drept un calc ad hoc (*ne-voie* gr. ἀ-έκοστος) și nu subst. *nevoie* (<slavon. НЕВОЯ).

poporul de rînd, ms. 45, ms. 4389, BB *nărădul* (BB *norodul*) *pămîntului*, urmași de MICU, dar FILOTEI *populul pămîntului*, ȘAGUNA *poporul pămîntului*, HELIADE *popolul țării*, redau LXX ὁ λαός τῆς γῆς, IER. *populus terrae*, OSTROG КЮДИНЪ ЗЕМЛЯ toate acestea sint reformulări literare ale ebr. 'am hā'ares, sintagma desemnînd pe membrii obișnuiți ai comunității, în opoziție cu sacerdoții și căpeteniile. Cf. KJV *the common people*, LUTHER GN *das Volk*, BJ *le peuple du pays*.

[30] În FRANKF. lipsește determinantul „ardurilor de tot” al „altarului”, ca și în IER. Prezența acestei sintagme în versiunile românești se explică fie prin OSTROG, fie prin revizia efectuată în Moldova după versiunea sixină a LXX, tipărită de R. Daniel la Londra, în 1653 (cf. CÂNDEA, p. 122-123).

[31] Cf. 3, 3-4; 4, 20.

I se va ierta păcatul, ms. 45 și BB *i să* (BB se) *va lăsa lui*, cf. supra, v. 20.

[32] fără cusur, cf. 22, 17-25.

[33] Cf. supra, v. 29 și urm.

[35] alături de jertfele mistuite de foc, literal 'peste jertfele arderii de tot', cf. LXX ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, IER. *in incensum Domini*, după BH 'al'isêy yehowah 'peste arderile Domnului'. Rezultă că jertfele de acest tip erau imolate alături de alte jertfe, nefiind nevoie să se aprindă un foc special în acest scop.

CAP. 5

[1] În contrast cu simplitatea exprimării din capitolele anterioare, la începutul acestui capitol BH prezintă o structură sintactică mult mai elaborată care, prin reproducere literală în LXX, IER și OSTROG, a ajuns să îngreuneze până la extrem percepția integrală a semnificației în traducerele românești. Formularea sintactică nespecifică limbii grecești din LXX, transpusă literal în BB, rămîne practic neschimbată la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA.

cineva/suflet, cf. 2, 1.

cuvintele jurămîntului, în ms. 45; ms. 4389 și BB (urmată de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) *glas de jurămînt*, HELIADE *voce de jurămînt* redau LXX φωνή ὑρκίμου, corespunzînd ebr. 'alâh, termen polisemantic, avînd trei sensuri principale: 1. 'jurămînt'; 2. 'înțelegere întărită prin jurămînt'; 3. 'imprecție, blestem' (cf. GESENIUS, s.v.). În contextul de aici este actualizat cel de-al treilea sens: este vorba de imprecția solemnă pronunțată de judecător (cf. BJ *la formule d'abjuración*) în public, formulată într-o construcție condițională („dacă ai comis aceste fapte, Dumnezeu te va pedepsi”), prin care un făptș necunoscut era invitat să-și mărturisească vina și să-și o ispășească (cf. *Jud.*, 17, 2, *Prov.*, 29, 24) sau, ca în cazul de față, martorul unui fapt reprobabil era conștient să declare ce a văzut sau ce i-a ajuns la cunoștință.

martor, în ms. 45 *martur*, traducere corectă după LXX μαρτυρ, modificată inadecvat în BB prin *mărturie*, inadvertență perpetuată la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA. În ms. 4389, de asemenea corect, *mărturisitor*, după OSTROG. некаѣхъ 'martor', IER: *testis*; 'idem'.

va purta povara păcatului său, în BH, literal, „și va purta nedreptatea”, cf. IER. *portabil iniquitatem suam*; nu este vorba atît de vreun aspect psihologic precum remușcarea, cît de urmările concrete ale unui păcat (bolile, calamitățile naturale, moartea) sau de efectele justiției umane.

[2] În BH conținutul versetului este mai simplu decît apare în LXX, IER., OSTROG.

lucru necurat. Pentru poporul evreu necurătenia era o problemă nu atît de igienă, cît religioasă, ea transmîțîndu-se prin simpla atingere. Descrierea animalelor curate și a celor necurate este efectuată în cap. XI. Odată devenit conștient de impuritatea dobîndită prin contactul cu un obiect necurat, membrul comunității avea datoria de a cere să se instituie rîtul purificator; în caz contrar se considera că este afectat nu doar relația sa individuală cu Dumnezeu, dar chiar bunăstarea întregii comunități. Codul refe-

ritor la curățenia rituală, formulat atît de amănunțit în *Levitic*, va fi reformulat și amplificat în sec. al II-lea în *Mišna*, carte care va deveni fundamentul interpretărilor rabinece ale legiferărilor culturale mozaice primare. Simpli credincioși vor fi liniși, începînd cu această epocă, să se comporte asemenea preoților și levitilor, (vezi Iacob Neusner, *Judaism. The Evidence of the Mishnah*, Chicago, 1981, p. 226, apud ELIADE 1981, p. 163).

hoit. În ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *mortăciune*, ms. 4389. HELIADE *mortăciune* corespunde LXX τὸ θνησκιαζόν 'cadavru' (cuvîntul mai apare în LXX și în III Regi, 13, 25, cu aceeași echivalare în BB), iar selecția sa nu poate fi independentă de echivalentul slavon МЕРТВЕЧИНЪ din OSTROG, căci în IER, apar sintagme conținînd adj. *ocisum* și *mortuum*. După DLR, s.v., cea mai veche atestare a subst. rom. *mortăciune* se află chiar în BB. TIKTIN² indică însă o atestare mai veche, din anul 1551. Forma sudică *mortăciună* este cea etimologică (<lat. *morticinus*, -a, -um) și a fost inițial utilizată ca adjectiv, după cum atestă sintagma *carne mortăciună* din *Îndreptarea legii* (1652), citată de CÂNDREA-DENSUSIANU, s.v.; schimbarea terminației, se arată în același dicționar, s-a petrecut sub influența altor substantive terminate în -lune. Cuvîntul este panroman, fiind atestat, pe lângă dacoromână, aromână și meglenoromână, și în spaniolă, catalană, portugheză, calabreză, abruzeză și siciliană (cf. PUȘCARIU, E.W., CÂNDREA-DENSUSIANU, MEYER-LUBKE, REW). Cit. privește slavon. МЕРТВЕЧИНЪ din OSTROG, aceasta este o variantă fonetică a formelor МРЪТЪЧИНЪ și МРЪТЪЧИНЪ, atestate de MIKLOSICH, s.v., în texte religioase și juridice din sec. al XII-lea și, respectiv, al XIV-lea. Cu sensul 'cadavru', termenul este un derivat firesc, cu sufixe productive în slavonă, de la radicalul *mer-*, cu o bogată familie în slava comună, în slavonă și în limbile slave moderne (cf. Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, sub radice *mer-*, și A. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, seconde partie, 2e Edition, Paris, 1961, p. 341).

prinsu de jiganii (ms. 45), *prinsu de hiară* (BB), *ce taste prins de fiară* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) reprezintă traduceri corecte ale compusului gr. θηριόλωτος 'capturat de o fiară' (θηρίον 'fiară', ἄλωτος 'capturat'), calciat în OSTROG. prin adj. СРЪРОМЪЧИНЪ ('fiară', СРЪРО 'mîncat'); după OSTROG., ms. 4389 *mîncat de fieri*. În LXX același termen gr. apare și în *Fac.*, 31, 39, cu următoarele rezolvări, impuse de OSTROG.: *mîncat de jiganii* (ms. 45), *mîncat de hiară* (BB), *mîncat de fieri* (ms. 4389). Pentru jiganie cf. ST. L. FAC., p. 54, 70, 72.

den mortăciunile urciunilor. Secvența, prezentă în ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, corespunde numai LXX τὸν θνησκιαζόν βδελυμάτων. Subst. gr. τὸ βδελύγμα (<βδελύσσομαι 'a inspira ură sau dezgust') mai are în LXX, pe lângă sensul 'obiect care inspiră ură și dezgust', actualizat aici și în *Dan.*, 9, 27, și pe cel de 'idolatrie', ca în *Deut.*, 18, 9; 29, 17. În toate loc. cit. mai sus, în BB apare calcul de semnificat *urciune*. Cf. și HELIADE *abominațiile celor necurate*.

tritoare/dobitoare în ms. 45 și BB corespund LXX, κτηνά 'turne de oi și de vite', cf. ST. L. FAC., p. 94, 95, 97. Ebr. *šerets* (<šarats 'a se țiri') din BH desemnează în general vietăți mărunte (insecte, mici reptile etc.), de unde IER. *aliud reptile*, OSTROG. РАДЪ 'animal reptile' (MIKLOSICH, s.v.), cf. LUTHER *Gewürm*, KJV *kreepling things*, BJ *bestiole*, R-G *tritoare*. Inspirat și de OSTROG. РАДЪ, ms. 4389 alege *gadină* 'fiară, jivină', împrumut vechi din bulgară, atestat deja în COD. VOR. și la CORESI, PS.

[4] Propoziția „va face un bine sau un rău” exprimă ideea angajării unui individ într-o acțiune oarecare. Urmind impulsului de moment, acesta va jura, angajîndu-se într-o situație fără isire: dacă ceea ce a promis este un lucru rău, el nu-și va putea respecta promisiunea, încalcînd astfel un jurămînt; dacă însă ceea ce a promis îl este un lucru bun, pe care nu poate sau nu vrea să-l îndeplinească, încalcă de asemenea jurămîntul dat. În ambele cazuri se comite un păcat care impune jertfa de explorare.

în chip ușuratic. Pentru asemenea cazuri de angajament precipitat, cf. *Num.* 30, 4-17, *Jud.* 11, 29-36, *Ps.* 106, 33.

[5] va mărturisă păcatul (ms. 45 și ms. 4389) reprezintă traducerea corectă după LXX ἐξομολογήσει τὴν ἁμαρτίαν, OSTROG. неповѣсть грѣхъ. În mod surprinzător, revizorii finali, renunțî la soluția din ms. 45, echivalînd în BB gr. ἐξομολογήσει 'a mărturisă (un păcat)' prin rom. *a răscumpăra*, ca și infra, în 16, 21. Avem, probabil, în aceste două cazuri, o opțiune interpretativă mai largă, inspirată de contextul ideatic: se vorbește aici despre jertfe expiatorii, care „răscumpără” păcatul comis. În *Num.* 5, 7 și *Neem.* 1, 6, unde reapare gr. ἐξομολογήσει, BB traduce corect prin *a mărturisi*.

[6] jertfă pentru păcat. În BH se face o distincție clară între jertfa oferită ca ispășire ('*ăšām*) și cea pentru păcat ('*hattā'at*), distincție inexistentă în LXX și IER.

să facă ispășire, cf. 4, 20-26.

[7] Acest verset introduce o perspectivă economică: cei mai puțin avuți, care nu pot jertfi o capră sau o oaie, pot aduce două.

păsări mici. Iertarea divină nu este condiționată de calitatea jertfei, ci de valoarea intrinsecă a ritualului de expiere.

nu-i va fi la îndemână. Formulările greoaie din ms. 45, ms. 4389 și BB se datorează transpunerii literale după LXX $\delta\epsilon\ \mu\eta\ \sigma\chi\lambda\eta\ \eta\ \chi\epsilon\iota\sigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\ \epsilon\kappa\alpha\nu\omicron\nu\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\ \pi\rho\acute{\alpha}\beta\alpha\tau\omicron\nu$ și OSTROG. HE MOЖET PŠKA EPO CΠOCTHΓHŠTH C'A OEUŠ, Rîndul lor calchier sintactice după BH. Pentru formularea cursivă a semnificației acestei propoziții cf. KJV *if he be not able to bring*, BJ *s'll n'a pas les moyens de se procurer*, R-G *dacă nu-i va da mîna să aducă*, GN *wenn der Schuldige zu arm ist*. Reformulind de nu va putea avea el voie, MICU (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA) reproduce într-o notă de subsol secvența din BB („In Biblia cea veche”); nota este preluată și de FILOTEI. Practicînd calchiera după LXX ca și autorii BB, HELIADE formulează: *de nu va putea mîna lui îndea-nsa spre o oate*. Cf. și 25, 26 și 35.

turturele/pui de porumbel, cf. 1, 14.

[8] să-i frîngă gîtul, cf. 1, 15–17.

[9] La temelia altarului, cf. 4, 30 și 34.

[10] după cum să cuvine, în toate vechile traduceri românești, reprezintă traducerea adecvată a LXX $\acute{\omega}\varsigma\ \kappa\alpha\theta\eta\zeta\epsilon\iota$ (gr. $\kappa\alpha\tau\eta\zeta\omicron$ 'toucher à, concerner, convenir à', BAILLY, s.v.). Rînduiala statornicită pentru sacrificiul păsărilor mici a fost expusă în 1, 14–17.

să facă ispășire, cf. 4, 20.

[11] Legislatorul prevede cazul de urgență în care cel care a greșit nu are la îndemână un animal sau o pasăre pentru jertfă; fîin în schimb avea oricine în cortul său.

nu are la îndemână. Expresia folosită aici în BH este diferită de cea din v. 7, ceea ce implică și o diferență de semnificație.

Inversiunea sintactică *doi a portnblor pui* din ms. 45, modificată într-o sintaxă mai populară în BB, nu corespunde structural LXX $\delta\delta\omicron\ \nu\omicron\sigma\sigma\omicron\upsilon\varsigma\ \pi\epsilon\pi\omicron\sigma\tau\epsilon\rho\omega\nu$; neputînd fi deci interpretat ca un rezultat întimplător al traducerii literale, procedeul poate servi ca argument ipotezei emise de N.A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica”, nr. 11 (1976), p. 5–6, potrivit căreia Dosoftei a fost cărturarul care a revizuit traducerea lui Milesco; căci, conform demonstrației lui Dragoș Moldovanu, *Miscellanea philologica*, în LR, XXXIII (1984), nr. 5, p. 420, procedeul savant al hiperbatului nu era utilizat în acea vreme în Moldova decât de Dosoftei, Cantemir și Costinești.

ef. În ms. 45 *lft*, ms. 4389 *lft*, BB *lft*, după LXX $\omicron\phi\iota$, FRANKF. $\upsilon\phi\iota$, IER. *ephi*, OSTROG. $\epsilon\phi\eta$, sint forme corespunzînd ebr. *'ēyphah*, unitate de măsură pentru cereale, conținînd zece omeri sau trei seah (aprox. 20,12 litri), care era echivalată cu un medium atic sau cu șase modii romane (cf. GESENIUS, s.v.).

fruntea fîinii, cf. 2, 1.

[12] spre pomenire, cf. 2, 2.

[13] să facă ispășire, cf. 4, 20.
prinosul de grîne, cf. 2, 3.

[15] cineva/suflet, cf. 2, 1.

va săvîrși o nelegiuire. În ms. 45 și BB *va greșit...cu uitare*, ms. 4389 *va uită cu uitare*, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *cu uitare-și va uită*, HELIADE *uitînd va trece cu vederea* sint construcții redînd LXX $\lambda\acute{\alpha}\theta\eta\ \dots\ \lambda\acute{\eta}\theta\eta$ și OSTROG. $\text{ЗАБЫВШИСА ЗАБЕНЕМЪ}$ care, la rîndul lor, reflectă o tururnă frecventă în ebraică (verb urmat de un complement direct sau indirect din aceeași rădăcină). Este desemnată aici o crimă majoră, constînd în lezarea autorităților divine, prin neglijarea săvîrșirii sacrificiilor rituale convenite („va lua din lucrurile închinăte Domnului”).

fără voie, cf. 4, 2.

din lucrurile închinăte domnului, ms. 45, BB (urmate de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) *den sfințele Domnului*, ms. 4389 *den cele ce sînt sfinșite Domnului*, HELIADE *din cele sînte ale Domnului* redau LXX $\acute{\alpha}\pi\omicron\ \tau\omega\nu\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omega\nu\ \kappa\upsilon\tau\iota\omicron\upsilon$, OSTROG. $\text{OT C[EK]T\text{M}H\text{H} \Gamma[\text{OC}H\text{O}D\text{H}]H\text{H}$; ebr. *qādh'sēy yahuweh* semnifică literal „lucrurile sfințe ale Domnului”, adică sacrificiile consacrate prin lege. Cf. și 21, 22.

pentru ispășirea păcatului, cf. 5, 6.

fără cusur, cf. 1, 3; 22, 17–25.

prețuit de tine. În traduceri românești, după LXX, OSTROG., IER., lipsește determinantul „de tine”, prezent în BH: ebr. *b'er'ka* „evaluarea ta” conține silaba posesivă finală *kā 'al tāu*, ceea ce indică pe Moise și, implicit, pe leviiți, ca evaluatori ai prețului animalelor aduse ca jertfă.

prețuit în sicli de argint. În ms. 45 și BB, expresia este eliptică, după LXX $\tau\iota\mu\eta\varsigma\ \acute{\alpha}\rho\gamma\upsilon\rho\iota\omega\ \sigma\acute{\iota}\kappa\lambda\omega\nu$. În ms. 4389, mai limpede (inclusiv determinantul „doi”) după OSTROG. $\text{EMŠJE \text{C}K\text{H}NA \text{C}PEP\text{PA} \text{C}HKAEB\text{H} \text{AKA}$, cf. IER. *qui emi potest duobus siclis*, MICU explicitează de asemenea: *a căruia prețul va fi un siclu de argint*; cf. și HELIADE, obscur, cu redarea partitivă a gen. pl. gr. $\sigma\acute{\iota}\kappa\lambda\omega\nu$, *de prețul unui argint dintre sicli*. Determinantul „doi” din IER. și OSTROG. se bazează probabil pe tradiția ebraică după care un bebec prețuia doi sicli (cf. SPEISER, p. 124). Siclu (gr.

$\sigma\acute{\iota}\kappa\lambda\omicron\varsigma$, lat. *siclus*, slavon. CHKAH , ebr. *seqel*) era unitatea cu care evreii măsurau greutatea aurului și a argintului, cu valori variabile de la o epocă la alta (cf. GESENIUS, s.v.). În Fac. XXIII, 15–16, 1eș. XXI, 32, ca și în alt, XXVII, 3 și urm., aceeași unitate monetară este denumită în BB prin *didrahma* și, respectiv, *drahma*, conform LXX, care, în loc. cit. nu a selectat subst. $\sigma\acute{\iota}\kappa\lambda\omicron\varsigma$.

siclu lăcașului sfînt. În ms. 45, BB *cu siclu cel sfînt* (BB *sfînt*), urmați de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, reflectă FRANKF. $\tau\omega\ \sigma\acute{\iota}\kappa\lambda\omega\ \tau\omega\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omega$ (căci în alte versiuni ale LXX expresia este diferită: $\tau\omega\ \sigma\acute{\iota}\kappa\lambda\omega\ \tau\omega\nu\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omega\nu$, întocmai ca în ms. 4389 după *siclele sfînșilor*, care a urmat OSTROG. $\text{HO CHKAEM\text{H} C\text{E}K\text{T}H\text{M}\text{H}$). Ca etalon monetar păstrat în sactuar, „siclu sfînt” avea aproximativ 11 gr. (HARRISON, p. 71).

[16] ise va ierta lui în ms. 45 și BB este traducerea corectă a LXX $\acute{\alpha}\rho\epsilon\theta\eta\sigma\epsilon\tau\alpha\ \alpha\upsilon\tau\omega$, spre deosebire de contextul similar din 4, 20, unde *vb. gr. corespondent era calchiat prin rom. lăsa*; procedeul persistă aici în ms. 4389 după OSTROG. OCTA-BHTCA EMŠ .

[17] Cf. 4, 2–3.

[18] Cf. supra, vv. 15–16.

CAP. 6

În BH și în versiunile care o urmează (LUTHER, CORN., R-G, SR, FC, BJ, GN), vv. 1–7 ale acestui capitol sînt atașate în continuarea capitolului precedent; fragmentul acesta constituie un paragraf paralel cu vv. 15–19.

[2] cineva/sufletul, cf. 2, 1.

În această înșiruire de păcate este vorba de delictе contra proprietății care nu pot fi dovedite și urmărite juridic, conștința infractorului fiind singura în măsură să restabilească ordinea, prin recunoaștere publică și sacrificiu ritual. Întrucît infracțiunea nu antecedează la integritatea lui Iahve ci doar la bunul aproapeli, se impune un sacrificiu pentru vină și nu unul pentru păcat.

aproapele. Sintagmele *cătră aproapele-ș* (ms. 45, BB), *cătră vecin* (ms. 4389) redau LXX $\pi\rho\delta\ \tau\omega\nu\ \pi\lambda\eta\sigma\iota\omega\nu$, IER. *proximo suo*, OSTROG. $\text{K\text{H} \text{APŠR}\text{Š}}$; cf. MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *către de-aproapele său*, HELIADE *către aproapele său*, CORN. *aproapelui său*, R-G *față de vecinul său* și, mai jos, *aproapele său*, BIBLIA 1968 *împotriva aproapelui său*. La sfîrșitul aceluiași verset, gr. $\pi\lambda\eta\sigma\iota\omicron\varsigma$, lat. *proximus*, slavon. $\text{APŠR}\text{H}$ sînt traduși prin *vecin* în toate cele trei vechi versiuni românești. Cu sensul său specific, subst. *aproapele* va face o lungă carieră în stilul bisericesc și, de aici, și în limba comună. Avem aici un caz clar de calchiere reușită, favorizată de „spiritul limbii”; procedeul s-a transmis din traducere în traducere, căci modelul primar al întregii serii este ebr. *'amityh*, un derivat substantival de la prepoziția/adverb ebr. *'im*, multifuncțională în ebraica biblică (cf. GESENIUS, s.v.). Cele două mari grupuri de sensuri ale ebr. *'im*, și anume cel de 'asociere' (cf. gr. $\sigma\upsilon\nu$, lat. *cum*) și cel de 'apropriere, vecinătate' (cf. gr. $\pi\lambda\epsilon\alpha\varsigma$, lat. *prope*), au avut ambele reflexe în istoria traducerilor biblice. Pentru sensul 'vecinătate', cf. KJV *neighbor* 'vecin', OSTROG. $\text{APŠR}\text{H}$ 'idem', după care ms. 4389 *vecin*. Traducerile moderne optează pentru sensul 'asociere': BJ *compatriote*, GN *Mitbürger*. Cele mai multe echivalări sînt însă sintactice, adverbul ebraic 'im 'aproape' fiind reprodus prin corespondentul său: LXX $\pi\lambda\eta\sigma\iota\omicron\varsigma$, adj. și subst. (<prep. $\pi\lambda\epsilon\alpha\varsigma$ 'pres, auprès', BAILLY, s.v.), IER. *proximus*, adj. și subst. (<prep. și adv. *prope* 'aproape'); cf. și LUTHER *der Nächste* (<adv. *nahe* 'aproape'), după modelul lui IER. Cuvîntul este foarte frecvent în VT (cf. și Fac. 11, 7; 26, 31 și ST. L. FAC. p. 93), fiind redat sistematic în ms. 45 și BB prin *aproapele*, iar în ms. 4389 prin *vecin*. În limba română substantivizarea adv. *aproape* în context biblic este anterioară BB, căci o regîsim încă în COD. VOR., 59°/6, în *Iacob*, 2, 8, într-un context celebru: *tubește aproapele tău ca tine însuți*. Prima enunțare a acestui precept fundamental al creștinismului se află în *Lev*. 19, 18 și este reluată de șase ori în NT (*Mat*. 5, 43; 22, 39, *Marc*. 12, 31, *Rom*. 13, 9, *Iacob* 2, 8, *Galat*. 5, 14), peste tot gr. $\pi\lambda\eta\sigma\iota\omicron\varsigma$ și lat. *proximus* fiind redați în BB prin subst. *aproapele* (după care MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *de-aproapele*). De observat că în locurile citate NT (1648) preferă subst. *prieten* (de patru ori), *prietenic* și *vecin* (celte o dată), influențat probabil de o anumite versiune slavonă a NT. Subst. *aproapele* se găsește de asemenea în PS. SCH. (Ps. 14, 4): *giură-se aproapele tău, în locul corespondent alț CORESI*, cit și BB avînd tot subst. *aproapele*. Modelul acestei formații în PS. SCH. și CORESI, PS. este slavon. $\text{HCKP}\text{H}\text{H}\text{Z}$ (<adv. HCKPH 'aproape') și $\text{BAH}\text{H}\text{H}\text{H}$ (<adv. $\text{BAH}\text{H}\text{H}$ 'aproape'), sinonime echivalate de MIKLOSICH, sub verbis, tocmai cu gr. $\pi\lambda\eta\sigma\iota\omicron\varsigma$ și lat. *proximus* (care le-au fost modele) și atestate în traduceri religioase slavone încă din jurul anului 1000. De remarcat că în alt loc, CORESI, PS, 169°/8 (Ps. 87, 19) redă slavon. $\text{HCKP}\text{H}\text{H}\text{H}$, prezent în textul slavon intralinear, prin formația similară *apropiatul* (<adj. part. *apropiat*); la locul corespondent

BB are de asemenea subst. *aproapele*, pe cînd în Ps. 37, 11, gr. ο πλησίων li corespunde în BB locuțiunea *cei mai de aproape*. În CORESI, PS. 69¹/9 subst. *aproptaiit*, iar în DOS. PS. SL.-ROM. locuțiunea *cei de pre-aproape*; în alte locuri acest text al lui Dosoftei prezintă: *cei de-aproape* (Ps. 27, 2), *de-aproapele* (Ps. 11, 3, 23, 4, 34, 14 etc.). Prin subst. *vecin*, CORESI, PS. și BB echivalență slavon. сѣкѣдѣ 'vecin' și, respectiv, gr. γείτων 'vecin' (vezi Ps. 30, 11; 43, 15; 78, 4 și 13; 79, 7; 88, 40). Excelenta ediție critică și comparativă a lui I.A. Candrea (PS. SCH.) relevă în psaltrile românești din sec. al XV-lea—al XVII-lea o imagine extrem de interesantă a dinamicii contextuale a acestei noțiuni biblice: deși sporadic slavon. ѡκρѣнь и бѣжнь сѣнт traduși și prin *sofi*, *pritalen* sau *vecin*, substantivările avînd la bază adv. *aproape* au o predominanță covârșitoare încă din aceste secole, pentru ca în secolele următoare subst. *aproapele* să se impună definitiv. Pentru o tratare mai amplă a destinului istoric al acestui lexem vezi Eugen Munteanu, *Un fenomen de transfer semantic: lexicalizarea în limba română literară veche a conceptului biblic „aproapele“*, în „Limba română“ XLI, nr. 1—2, p. 51—56, București, 1992.

pentru soțietate (ms. 45), pentru soțietatea (ms. 4389), pentru sofiire (BB) corespund LXX περί κοινωνίας, OSTROG. ѡ ѡβѣинѣ, cf. KJV in fellowship, HELIADE despre sofiolate. Prin această sintagmă obscură în context (în BH, literal „obiect pus în mîna cuiva“) este desemnată, probabil, fie aceeași noțiune ca prin expresia precedentă („dat ca zălog“), fie, cum apare din interpretările din IER., Targum-ul arameean sau din Peshita siriacă, un „obiect posedat în comun“. Nota semantică „comun“ a corespondentului ebraic a determinat și selecția în LXX a subst. κοινωνία 'comunitate, tovărășie' iar în OSTROG. a subst. ѡβѣинѣ 'idem' (atestat de MIKLOSICH, s.v. încă în Codex Supraslensis, sec. al XI-lea). Să mai remarcăm că gr. κοινωνία apare în NT, în Rom. 15, 26, cu sensul secundar 'colectă (în scop caritabil); pomană, milostenie' (cf. R-G, BIBLIA 1968 *strigare de ajutoare*) și este calchiat cu mare pierdere semantică în BB prin subst. *impregnare* iar în NT (1648) prin *culesătură* (cf. IER. *collatio*). Cît privește rom. *sofiolate*, caracterul său neologistic nu poate fi pus la îndoială, chiar dacă nu se poate stabili dacă este vorba de un împrumut al lat. *societas*, -tis sau un derivat românesc (*sofie* 'tovarăș, asociat' + suf. -itate). Oricum, locul acesta din ms. 45 (alături de alte încă două locuri, Ier. 16, 4, unde echivalează gr. ὁ θλασος 'conferire celebrînd un sacrificiu în onoarea unui zeu; p. ext. asociere zgomoasă' — BB *danul* —, și în IV Mac. 13, unde corespunde gr. συντροφία 'hrînire sau educare în comun; viață în comun' — BB, coruptelă rezultată din nepriceperea tipografilor, *sofia la te hrăni!* —) constituie prima atestare a acestui cuvînt în limba română, cu aproximativ un secol și jumătate înainte de introducerea în limbă a neologismului *societate* (din lat. *societas*, de către iluminiștii ardeleni (cf. LB, s.v.). Crearea în sec. al XVII-lea a acestui cuvînt aparține cu siguranță lui Nicolae Milescu, care a putut fi inspirat și de prezența lat. *societas* într-una din versiunile latinești pe care le consulta, dar alta decît tipăritura plantiniană amintită în prefața ms. 45 (pe care o utilizăm noi pentru comparație), în care acest termen nu apare. Din manuscrisul lui Milescu termenul a fost preluat și de autorul ms. 4389. Faptul că neologismul *sofiolate* aparține lexicului specific al lui Milescu a fost utilizat de către N.A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica“, XXI, 1986, nr. 44, p. 5 (de la care am preluat și trimiterele de mai sus), ca un puternic argument lingvistic în atribuirea către acest strălucit cărturar a unei masive traduceri anonime a *Mintuirii păcătoșilor* — păstrată în ms. BAR 2 517 — după Ἀμαρτολών σοφρία a lui Agapie Landos, a cărei primă ediție a apărut în 1641 la Veneția, operă intens citită în mediul monastic-greco-ortodox; aici *sofiolate* apare de șase ori. Înlocuirea de către revizorii bucureșteni a lui *sofiolate* prin derivatul sinonim *sofiire* ne apare firească, acest din urmă cuvînt fiind expresia curentă în epocă pentru noțiunea în cauză (vezi, de exemplu, în *Istoria Țării Rumânești* atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino, în *Croniciari munteni*, ediție de Mihail Gregorian, București, 1961, II, p. 50, sintagma *sofiirea omenească*), alături de subst. *softe* 'tovărășie; societate'. Mai relevăm ca un fapt interesant că noțiunea „societate, tovărășie“ mai era semnificată în limba română literară veche și prin subst. *sîmbră* (cf. magh. *cimbora*, TIKTIN, s.v.), atestat cu acest sens la Dosoftei, *Viețile sfinților* și în ediția a doua a *Mărgăritarelor*. În mod surprinzător, *sîmbră* este exact termenul cu care MICU înlocuiește în Lev. 6, 1 pe *sofiire* din BB. Peste mai bine de o jumătate de secol, FILOTEI și ȘAGUNA optează, în locul citat, pentru *sîmbră*!

[5] va plăti capul din ms. 45 și BB reproduce LXX ἀποτίσει αὐτὸ τὸ κεφάλαιον. Gr. τὸ κεφάλαιον, un subst. neutru derivat de la adj. κεφαλαῖος (<κεφαλή 'cap'), are, pe lângă sensul principal 'cap' și pe cel 'element central al unei sume: capital' (BAILLY, s.v.); cf. BJ *ce capital*.

a cincea parte din prețul său, cf. 5, 6.

[6] Cf. 5, 15.

[7] Cf. 4, 20.

[8] Începînd cu acest verset, sînt expuse ritualurile de sacrificiu, descriîndu-se în amănunțime gesturile prescrise preoților (vv. 8—28), și laicilor (7, 22—36) Prima parte a *Leviticeului* (cap. 1—7)

se încheie cu vv. 37—38 din cap. 7, care conțin o concluzie generală pentru întreaga secțiune.

[9] Toate diferențele semantice și sintactice pe care ms. 45 și BB le prezintă față de alte versiuni sînt datorate reproducerii exacte a textului din FRANKF., diferit aici de alte variante ale LXX.

Legea LXX ὁ νόμος, IER. lex, OSTROG. закон echivalență ebr. *torah*, substantiv al cărui sens primar era cel de 'învățătură, îndrumare; regulă' (de la radicalul *yārāh* 'a învăța', cf. GESENIUS, s.v.) sens actualizat și în acest context. În VT ebr. *torah* a ajuns să desemneze frecvent „legea divină“ sau „legile lui Moise“.

să ardă fără întrerupere. După Ier. 46, 13—15, întreținerea neîntreruptă a arderii de tot nu reclama decît un sacrificiu zilnic, dimineața, cum s-a practicat în epoca regalității. În schimb, în Ier. 29, 38—42 și Num. 28, 3—8 sînt prescrise două arderi de tot, una dimineața și alta seara. Indicația de aici trebuie pusă în relație cu ritualuri similare atestate la majoritatea popoarelor antice: întreținerea permanentă a focului sacru semnifica, pe de o parte, vigilența comunității și, pe de altă parte, nevoia conservării unei prezente permanente a divinității. În teologia creștină focul permanent simbolizează jertfa cristică supremă.

[10] tunică de in (ms. 45 și BB), *îmbrăcăminte de in* (ms. 4389) corespund LXX χιτώνας λινοῦν, IER. *tunica linea*, OSTROG. въ стpачицѣ линаѣ. Este vorba de îmbrăcămînta rituală a preoților, inul fiind materialul prin excelență al vestimentelor preoțești.

nădragi, în toate trei vechile versiuni românești reprezintă o opțiune inspirată de OSTROG. надраги; subst. rom. *nădragi* (< slavon. надраги, magh. *nadrág*, cf. DLR, s.v.) este atestat pentru prima oară într-un text din 1589 în CUV. D. BĂTR. I, 258. Corespondentul ebr. *mikh'naš*, utilizat doar la plural, desemnează un fel de pantalonași speciali folosiți de preoți pentru acoperirea organelor genitale. Caracterul special al acestui obiect de îmbrăcăminte este redat și de LXX τὸ περισκελεός 'un fel de chiloși' (περί 'împrejurul', σκέλος 'coapsă' (cf. BAILLY, s.v.), precum și de IER. *feminalia* 'fașe pentru acoperirea coapselor; chiloți' (cf. QUICHERAT, s.v.). Dificultatea de ordin stilistic de a denumi acest obiect de îmbrăcăminte a determinat utilizarea unor termeni mai vagi în traducerile ulterioare: MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, R-G *vesmint*, BIBLIA 1968 *pantaloni*. HELIADE adoptă latinismul *feminal* de la IER. Interpretările moderne renunță la eufemisme: BJ *caleçon*, GN *Kniehosen*. Utilizarea în ms. 4389 a vb. a *încălța* relativ la acești nădragi se explică probabil prin OSTROG. нѣкаачиити 'a trage, a ridica', fiindcă în LXX apare vb. ἐνδύω 'a îmbrăca', iar în IER. *vestire* 'idem'.

t r u p u l. LXX τὸ σῶμα 'corp', OSTROG. тѣло 'idem' corespund ebr. *bāsār*, termen al cărui sens literal este cel de 'carne', dar care este utilizat uneori în BH ca eufemism pentru pudenda viri (cf. GESENIUS, s.v.); această utilizare specială o regăsim în *Fac.* 17, 11, *Ier.* 28, 42, *Lev.* 15, 2, 3, 7, 19 etc. Sensul 'organ genital' al rom. *trup* este atestat și anterior, în *Palia de la Orăștie* și la Varlaam (cf. DA, s.v.). Interesant de observat că, deși acest sens este în mod evident un calc de semnificat cu etimologia 'multiplă' (cf. trebuie corelat și cu slavon. тpънѣ 'corp' dar și 'membrum virile', cf. MIKLOSICH, s.v.), are o destul de largă răspîndire la nivel popular (cf. ALR I 1099/45, 704 etc.).

[11] să se dezbrace. Schimbarea veșmintelor preoțești cu altele „de rînd“ (R—G) semnifică diferența de însemnătate a celor două îndatoriri ale preotului: pe cînd colectarea cenusei de pe altar era o funcție sacră, îndepărtarea ei era un act minor.

e n u ș a. Sintagma *aducerea de preste tōl* (ms. 45, BB) corespunde LXX κατακόποις, termen cu înțeles obscur, un hapax legomenon, atestat de BAILLY, s.v. exclusiv în acest loc din *Levitic* și explicat, desigur contextual, prin „rămășițe ale victimei arse“. Traducătorii români au încercat reproducerea ambelor elemente ale compusului grecesc (κατά, κόποις < καρπός 'fruct'; p. ext. 'adunare, culgere'): la rîndul său, compusul grecesc este un calc după BH, rezultat prin confuzia dintre sensul principal 'grăsimi; fertilitate' și cel secundar 'cenusă grasă rezultată în urma arderii jertfelor' ale ebr. *dešen* (cf. GESENIUS, s.v.). Sensul original ebraic este așadar clar, cf. KJV *the ashes*, LUTHER, *GN die Asche*, BJ *cenre grasse* R-G, BIBLIA 1868 *cenusa*. Opțiunea *prinos* din ms. 4389 se datorează OSTROG. приносъ, iar MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE *arderea de tot* reprezintă o echivalare contextuală analogică în afara taberei, într-un loc curat, cf. 4, 12.

[12] în fiecare dimineață. Formulările *de dimineață den dimineață* (ms. 45), *de dimineață dimineață* (BB) reprezintă reproducerea literală a LXX τὸ πρωτ̄ πρωτ̄: la rîndul ei, această expresie grecescă redă reduplicarea distributivă *babōqer babōqer* a ebr. *bōqer* 'dimineață', sintagmă cu sensul 'în fiecare dimineață' (cf. GESENIUS, s.v.). Secvența este interpretată corect de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA în *toată dimineața*, dar HELIADE *dimineața dimineață* revine la modelul LXX. Aceeași expresie, cu aceeași rezolvare în BB, o reîntîlmim în Ier. 16, 21; 30, 7; 36, 3.

grăsimi jertfelor de pace, cf. 3, 3—5.

[13] să ardă neîntrerupt, cf. supra, v. 9.

[14] legea, cf. supra, v. 9.

exact este acela de 'a pune deoparte' (HARRISON, p. 83). Este vorba de acea parte a jertfei care revenea preotului și nu putea fi consumată de laici. Cf. HELIADE *demită Domnului*, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *parte Domnului*, BJ *prélèvement pour Yahwe*. Cu sensul 'tribut', gr. ἀφ' ἑραυε este folosit și în I Mac. 15, 5, echivalent de asemenea prin *luare* în BB.

[15] Laicilor li se permitea să consume din carnea jertfei ceea ce rămânea după ce se prelevau părțile arse pe altar (cf. 3, 3-5) și cele rezervate preoților (cf. 7, 28-36).

[16] Expresiile *rugă de bunăvoie* (ms. 45 și BB), *rugăciune de bunăvoie* (ms. 4 389) corespund întocmai FRANKF. εὐχὴν ἐκδοσίουν, pasaj corupt, îndreptat în alte ediții ale LXX prin implementarea secvenței ἦ, ἦ (..va fi, sau") care, conform BH, separă două tipuri de jertfă, cu denotații diferite; cf. MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *de na jertvi din fâgăduință sau de bună voie darul său*. Jertfa adusă spre îndeplinirea unei fâgăduințe (ebr. *nedher*) era o ofrandă adusă în scopul îndeplinirii unei promisiuni explicite către divinitate, ca în Jud. 11, 30-39 sau II Regi 15, 7-8, pe cînd jertfa voluntară (ebr. *n'dhābhāh*) era o ofrandă spontană, adusă divinității în semn de omagiu și supunere, ca în *Esdra*, 3, 5.

[17] Respectul față de carnea sacrificială pe altar impunea grija de a nu îngădui alterarea ei; de aici prescripția de a fi arsă imediat.

[18] *cineva/suflet*, cf. 2, 1.

Lucru necurat. Opțiunile *plîngăciune* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *spurcăciune* (ms. 4 389, HELIADE, R-G), *înlînare* (BIBLIA 1968) corespund LXX μίσημα 'necurăție (provenind de la un cadavru)', OSTROG. οὐκέρηενίε 'idem'; ebr. *piggal* este un termen tehnic în BH, desemnînd carnea sacrificială necomsumată, care s-a alterat, cf. BJ *la viande avariée*. Totuși după PÉTER-CONTESSÉ, p. 73, accentul nu trebuie pus pe igiena alimentară ci pe calitatea religioasă a cărnii sacrificiale consumate. va purta povara păcatului său, cf. 5, 1.

[20] *cineva/suflet*, cf. 2, 1.

stare de necurăție. În ms. 45, ms. 4 389, BB, formularea *necurățenia lui pre dînsul* este o reproducere literală după LXX ἡ ἀκαθαρσία αὐτοῦ ἐπ' αὐτόν, OSTROG. НЕЧИСТОТА ЕГО НА НЕАМЪ; se face aici trimitere la cazurile în care individul însuși este impur, din cauza unor boli evidente (lepra în cap. 13), pierderi seminale (cap. 15) etc.

să fie îndepărtat din neamul lui, ms. 45, BB *va pieri* (ms. 4 389 *pieri-va*) *sufletul acela din nărodul lui* după LXX ἀπολεῖται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, IER. *peribit de populus suis*, OSTROG. ПОРШЕИТЕА А[ΟΥ]ША ОНА ОТ ЛОДН КЕОИЪ, cf. BJ *sera retranché de sa race*, R-G *să se stîrpească din poporul său*. Există incertitudini cu privire la semnificația exactă a acestei expresii, unii văzînd aici o condamnare la moarte. Conform unei interpretări mai probabile, ar fi vorba aici doar de o izgonire din sinul comunității a celui care a greșit grav, ceea ce, în condițiile deșertului, echivala totuși cu o condamnare la moarte. Condamnarea are aici un caracter mai degrabă religios: exilatul era privat de efectele promisiunilor divine date neamului lui Avraam.

cele cu patru picioare în toate versiunile românești (ms. 45, ms. 4 389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) reprezintă o calcchiere a LXX τετραπόδοι 'patrupede', OSTROG. ЧЕТРЕПОНОГЪ 'idem'.

spurcăciune. Opțiunile *urletune* (ms. 45, BB) și *necurățita* (ms. 4 389), LXX βδέλυμα 'lucru care inspiră dezgust' (<βδέλυσμαι 'a inspira dezgust') corespund BH *seges* 'lucru dezgustător'. *Targum*-ul aramaic și *Peshitta* siriacă, precum și unele manuscrise ale tradiției ebraice preferă lectura *seres* 'bestiolă' (cf. HARRISON, p. 80, PÉTER-CONTESSÉ, p. 75); cf. R-G, BIBLIA 1968 *lîrtoare*. Cf. și supra, nota la 5, 2.

[24] *mortăciune*, cf. 5, 2. Dacă era interzisă orice fel de utilizare a grăsimii animalului jertfit, grăsimia unui animal mort putea fi însă folosită în scopuri extraalimentare (de exemplu la întreținerea uneltelor și gresarea pieilor), deși consumarea cărnii acestor animale era interzisă (cf. 17, 15; 22, 8), ele fiind considerate impure. Faptul că grăsimia lor era totuși utilizată vădește aici o victorie a bunului simț gospodăresc asupra rigorismului iudaic ulterior.

[25] *jertfă mistuită de foc*, cf. 1, 9.

să fie îndepărtat din neamul lui, cf. 7, 20.

[26] să nu mîncați singe, cf. 17, 10.

oriunde veți locui, după LXX ἐν πάση κατοικήσῃ ὑμῶν. Gr. κατοικήσῃ este echivalent aici în ms. 45 și BB prin subst. *sălas*, iar în ms. 4 389 prin subst. *lăcaș*, spre deosebire de 3, 17, unde același termen grecesc este tradus prin *sălașuire* (ms. 45 și BB) și *sălașuirea* (ms. 4 389). Avem aici un exemplu de sinonimie derivativă, caracteristică limbii române literare vechi: același radical producea, prin sufixe diferite, sinonime concurente.

[30] Specificarea „cu miinile sale” subliniază faptul că ofranda nu putea fi prezentată decît de către cel care aducea sacrificiul.

În BH lipsește secvența „cea de pe ficat”, prezentă în LXX probabil prin influența pasajului din 3, 3-4, unde se află descrierea detaliată a părților grase ale jertfei, arse pe altar. Pentru opțiunile de traducere *ficat* (ms. 45, BB) și *băzăr* (ms. 4 389) cf. 3, 4.

grăsimia așezată deasupra pieptului. Semnificația acestei propoziții în BH a fost interpretată, în două moduri: 1. „grăsimia care se află pe piept” — LXX τὸ στέαρ τὸ ἐπὶ τοῦ στέρνου, după care ms. 45, ms. 4 389, BB, cf. BJ *la graisse qui adhère à la poitrine*, BIBLIA 1968 *grăsimia de pe pieptul jertfei*; 2. „grăsimia așezată deasupra pieptului” sau „grăsimia împreună cu pieptul” — IER. *adipem hostiae et pectusculum*, LUTHER *das Fett... samt der Brust*, KJV *the fat with the breast*, R-G *grăsimia cu pieptul împreună*. Pieptul (LXX στέρνον, diminutiv de la στήθος 'piept'), IER. *pectusculum*, diminutiv de la *pectus* 'piept', după ebr. *hādheh*) era considerată una din părțile cele mai delicioase ale unui animal.

pieptul să fie legănat. Această expresie se găsește în BH și este o descriere a ritualului de prezentare a jertfei în fața altarului. În LXX, IER, și OSTROG, nu este exprimată ideea de „legănare”, care lipsește astfel și din versiunile românești. Au fost date două interpretări distincte acestui gest ritualic. Conform Talmudului, preotul prelua jertfa din miinile suplicantului și o mișca orizontal, înainte și înapoi, indicînd prin prima mișcare prezentarea jertfei către Iahwe, iar prin cea de-a doua mișcare faptul că ea revenea apoi preotului, ca slujitor al divinității, în semn de bună-voință și protecție divină. Într-o interpretare rabinică mai recentă, ceremonia ar consta în mișcarea jertfei către cele patru puncte cardinale, precum și în sus și în jos, spre a semnifica faptul că Iahwe stăpînește vînturile și că el a creat cerul și pămîntul.

[32] *șoldul drept*. În ms. 45 și BB (urmată de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), LXX τὸν βραχίονα τὸν δεξιόν IER. *armus dexter* sint redete prin sintagma *brațul cel drept*; pentru ms. 4 389 *umerile cel drept* cf. OSTROG. РАМО ДΕХОЕ 'umărul cel drept'. În realitate, atît gr. ὁ βραχίονα cît și lat. *armus* desemnează 'brațul' sau 'umărul' cu referire la om; utilizate în legătură cu animalele, aceste lexeme au sensul 'șold, coapsă', corespunzînd ebr. *šaq* 'șold'; cf. LUTHER *die rechte Keule*, BJ *la cuisse droite*, GN *die rechte Hinterkeule*, R-G *şoldul cel drept*, BIBLIA 1968 *spata dreaptă*. Coapsa dreaptă a animalului (ebr. *šaq hayyimîn*) era considerată bucata cea mai aleasă; situată în apropiere de organele de reproducere, deci de izvorul vieții, ea nu putea fi consumată de laici, revenind deci preoților; indicația expresivă către „coapsa dreaptă” trebuie pusă în relație cu intensa conotație pozitivă atribuită părții drepte la israeliți, ca de altfel și la alte popoare antice (cf., de exemplu, opoziția semantico-mitologică *dextra* / *sinistra* din latină).

dar înălțat, cf. 7, 14.

[33] care va înfățișa singele, cf. 3, 2.

[34] *pieptul legănat și șoldul înălțat*, cf. supra, vv. 31-32.

preotului Aaron și fiilor săi, cf. I, 5. lege veșnică, cf. 3, 17; 6, 18.

[35] Conținutul vv. 35-36 este ambiguu în BH, el putînd constitui o parte din discursul început cu v. 29 — cum optează majoritatea traducătorilor — dar putînd face parte și din concluzia finală a întregului capitol.

partea ce li se cuvinea prin miruire, în toate vechile versiuni românești *ungerea*, după LXX ἡ χρίσις IER. *unctio*, OSTROG. ПОМАЗАНІЕ, în BH există o ambiguitate, probabil intenționată (PÉTER-CONTESSÉ, p. 79), tetragrama *mšlh* putînd fi vocalizată *mašhāh*, cu sensul 'parte, porțiune' (cf. KJV *the portion*, BJ *la part*, GN *Antel*) sau *mšhāh*, cu sensul 'ungere de consacrare, miruire'; cf. 6, 20.

[36] Ziua miruirii este prima zi a ritualului de consacrare a preoților (cf. 8, 35), pe cînd intrarea în funcție propriu-zisă se situa după sfîrșitul săptămîinii ceremoniale, adică în a opta zi. lege veșnică, cf. 3, 17; 6, 18.

[37] Ultimele două versete conțin concluzia prescripțiilor enunțate în cap. 6-7, dar pot fi considerate și o concluzie a întregii prime părți a *Levitului*, consacrată reglementărilor sacrificiale. Partea concluzivă a unei secțiuni este considerată de exegeții drept o adevărată formă literară și pusă în relație cu practica scribilor mesopotamieni de a nota într-un „colofon” de la sfîrșitul fiecărei tăblițe cunoscute conținutul rezumativ al întregii tăblițe, pentru a asigura pe de o parte receptarea rapidă a conținutului și, pe de altă parte, relația de continuitate cu tăblițele din aceeași serie (cf. HARRISON, p. 84-86). legea cf. 6, 9.

[38] muntele Sinai. Aici, în ms. 45 apare *muntele Stnă*, formă neadaptată după LXX ἐν τῷ ὄρει Σινά (această soluție și la HELIADE). Oriunde mai apare în *Levit*, acest toponim se prezintă sub forma genitivă *muntele Sinat* (sau *Sinat*) în toate vechile traduceri românești, inclusiv MICU, FILOTEI, ȘAGUNA. Muntele Sinai (ebr. *Sinay*, gr. *Σινά*, lat. *Sinat*) este un platou muntos în Peninsula Arabică.

CAP. 8

Cap. 8-10 constituie parța a doua a *Leviticului*, în care sînt descrise ceremonia de consacrare a preoților (cap. 8), intrarea în funcțiune a preoților recent consacrați (cap. 9) și, în sfîrșit, anumite reguli pe care preoții sînt obligați să le respecte în exersarea funcției lor.

[2] Ia pe Aaron. În BH verbul „a lua” are drept complemente directe elementele din enumerarea secventă, ceea ce nu înseamnă însă că Moise trebuia să facă el însuși aceste operații, ci doar să le ordone și să le supravegheze.

veșmintele, cf. *Ieș.* 28, 2-4.
untdelemnul pentru miruire, cf. *Ieș.* 30, 22-33.
jertfa pentru, cf. 4, 3-12.
coșul cu azime, cf. 8, 26.
azime, cf. 2, 4 și 11.

[3] *Stringe intruca adunare* este traducerea corectă, conform BH, cf. BJ *convoque toute la communauté*; la această ceremonie de importanță esențială trebuia să participe întreaga comunitate, prin reprezentanții săi. În secvențele și toată *adunarea soborului* (ms. 45, BB) și și toată *strînșura săborului* (ms. 4389), ideea de „adunare” este exprimată printr-un subst./compl. dir. încadrat în enumerarea din versetul anterior, printr-o transpunere literală a LXX καὶ πᾶσαν τὴν συναγωγὴν ἐκκλησίας. În majoritatea edițiilor LXX, genitivul ἐκκλησίας ‘al adunării’ este înlocuit cu imperativul ἐκκλησιασῶν ‘adună, stringe’, iar secvența ἡ ἦν ‘care era’ lipsește. MICU și următorii traducători corectează această inadvertență.

corțul întîlnirii, cf. 1, 1. Obscurizarea textului în ms. 45 prin repetarea subst. *ușă* este o greșală de copist sau o neatenție a traducătorului, corectată de revizorii finali.

[6] i-a spălat cu apă. Este vorba despre o abluțiune rituală și nu despre un simplu act de igienă. Ca și în întregul pasaj, deși Moise este subiectul gramatical al discursului, nu înscamnă neapărat că însuși profetul a săvîrșit toate gesturile rituale, ci doar că le-a supravegheat.

[7] Reconstituirea formei, dimensiunilor și destinațiilor exacte ale îmbrăcămintei rituale a preoților este aproape imposibilă, în absența unor reprezentări pictografice străvechi, fapt care a procurat mari greutăți traducătorilor.

tunica. În ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *haina* redă LXX ὁ χιτῶν, lat. *subucula*; corespondentul ebraic desemna un fel de cămașă purtată direct pe piele, obiect vestimentar fără vreo semnificație liturgică. Cf. LUTHER *das Gewand*, KJV *the coat*, BJ *la tunica*.

brîul LXX ἡ ζώνη ‘centură’ (preluat de HELIADE *zona*), IER. *balleus* ‘idem’ corespund ebr. *abht-nem*, care desemna un fel de centură purtată de preoți pe sub veșmintele exterioare, avînd, se pare, o semnificație simbolică, drept însemn al funcției sacerdotale; cf. *Ieș.* 28, 4; 39, 29.

mantia. În ms. 45, ms. 4389 și BB *haina cea pînă jos*, la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *veșmintul cel lung* corespund LXX ὁ ὑποδύτης ‘veșmint lung purtat pe sub hainele exterioare’, IER. *tunica hyacinthina*, BH *m’ityl* (<vb. *mā'al* ‘a acoperi’); această piesă vestimentară, care consta dintr-o bucată mare de țesătură, cu o deschizătură la mijloc pentru a lăsa să intre capul, cobora în falduri pînă la călcie.

efodul, ebr. *ephod* era un fel de bluză sacerdotală dintr-un material scump, prinsă pe umeri cu o agrafă. Opțiunile *cea preste umăr* (ms. 45, BB) și *cea de preste umere* (ms. 4389) reprezintă traducerea literală a membrilor compusului grecesc ἐπιωρίς (*epi* ‘deasupra, peste’, *ωρίς* ‘umăr’) termen specializat în LXX pentru desemnarea efodului prețios. Forma *umărariul* de la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA este probabil o creație contextuală sugerată de IER. *humeral*; cf. și excentrica soluție de la HELIADE: *superumeralul* (*ephodul*).

brîul efodului pare să denumească o bandă confecționată din același material ca și efodul, care servea la fixarea acestuia de corp. Sintagma *facerea ceii preste umăr* (ms. 45, BB) este rezultatul reproducerii literale a LXX ἡ ποιήσις τῆς ἐπιωρίς procedeu aplicat mai tîrziu și de HELIADE *făptura superumeralului*; echivalarea corectă *brîul efodului* din ms. 4389 se datorează analizei corecte a OSTROG. ποᾶξ ἐφᾶδης.

[8] *Pieptarul* (ebr. *hosen*) era o piesă esențială a costumului sacerdotal, constînd dintr-o țesătură bogat decorată din in, de formă pătrată sau dreptunghiulară, în care erau încastrate douăsprezece pietre prețioase simbolizînd cele douăsprezece triburi ale lui Israel; se fixa solid deasupra efodului și era destinat să adăpostască Urim și Tumim (vezi imaginea reconstituită la HARRISON, p. 91). Sensul ebr. *hosen* este nesigur, ceea ce a determinat marile diferențe de echivalare. GESENIUS, s.v., îi dă sensul de ‘ornament’, apropiindu-l de un radical arab care înseamnă ‘a fi frumos’. De aici opțiunile moderne KJV *the breastplate* și BJ *le pecloral*. LUTHER și GN *die Brusttasche* ‘săculețul de la piept’ sugerează deopotrivă forma și destinația obiectului. Soluția din FRANKF. τὸ λόγιον (diminutivul de la *λόγος* ‘cuvînt’), calchiată de IER. *rationale* (cf. HELIADE *raționalul*) și de OSTROG. εἶθεο după care și ms. 45 și ms. 4389 *cuvîntul*, pare să semniifice, în intenția interpreților,

rațiunea sau cuvîntul divin care luminează spiritul marelui preot, făcîndu-l să cunoască viitorul și să pronunțe preziziuni (alt sens al gr. τὸ λόγιον este în VT și NT cel de ‘predicție divină’, cf. *Ps.* 10, 7; *Faple* 7, 38; Philon din Alexandria, în sec. 1 d.Hr., utilizează termenul și în sintagma τὰ δέκα λόγια ‘cele zece porunci’). În alte versiuni ale LXX pieptarul marelui preot evreu este desemnat prin subst. τὸ λογιον, ale cărui principale sensuri sînt: 1. ‘parte a scenei unde se așezau actorii pentru a vorbi’ și 2. ‘tribunal’ (cf. BAILLY, s.v.). Revizorii de la București au găsit o soluție fericită, căci în BB apare termenul *engolpion*, o soluție care asigură desemnarea corectă a obiectului; cu forma *engolpion*, mai apropiată de etimonul gr. ἐγγολπιον, termenul mai apare în BB în *Ieș.* 28, 5, avînd caracterul unui împrumut folosit frecvent în epocă (cf. TIK-TIN, s.v., cu trimiteri la *Îndreptarea legii* din 1652 și *Dosoftei, Viețile sfinților*). Rezolvarea din BB este preluată de MICU și FILOTEI (ambii inclînd în noță de subsof corespondentul gr. λογιον), ca și de ȘAGUNA. În R-G și BIBLIA 1968 *hosenul* reprezintă o transcripție a corespondentului ebraic.

Urim și Tumim sînt adaptări ale ebr. *urym* ‘lumină’ și *lumiyim* ‘perfectiuni’. Deși sensurile termenilor ebraici sînt clare, caracterul obiectelor desemnate rămîne incert. Interpretări mai vechi văd aici un nume colectiv pentru cele douăsprezece pietre prețioase rituale de pe pieptarul preotesc, denominație metonimică a luminii și perfecțiunii lui Iahve. Interpretările moderne înclină să opteze pentru niște obiecte rituale diferite față de cele douăsprezece pietre prețioase; avînd forma unor zaruri sau bastoane, ele vor fi fost instrumente utilizate în consultarea voinței divine, ca în *Num.* 27, 21, *Deut.* 33, 8 etc. (cf. LUTHER *die Lose* ‘Licht und Recht’, GN *die heiligen Lose*). Echivalările *ardărea* și *adevăral* (ms. 45, BB, după care și MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) corespund întocmai LXX δῆλωσις și ἐλγήθεισ. Subst. rom. *arătare* calchiază aici sensul primar al gr. δῆλωσις (<vb. δῆλωσθαι ‘a face vizibil, a arăta, a manifesta’), pe cînd în *Dan.* 2, 27, unde are sensul ‘faptul de a lămurii; interpretare’, gr. δῆλωσις este echivalat în BB prin subst. *asemnănare*. Sintagma genitivă *mărturisirea adevăratei* din ms. 4389 se datorează OSTROG. προνοεῖσθαι ἐπὶ τῆς πίστεως. Cf. și HELIADE *Manifestația și Adevărul*.

Sentimentul de înfiorare mistică în fața actului ritualic al investirii preoștii transpare în poemul *Tradife maramureșeană* de Ioan Alexandru: „Din tată în fiu ca ochii din cap un mileniu / Păstrată cea mai de preț moștenire cu stîntenie / Acum ajuns pe umerii lor chibotul li se cere / Să-l pună pe seama tăcerii din pustie vedenie / Toiagul învîlșărit năstăra de aur / Catapeteasma cădelnița făgăduințelor veșnice / Cortul podit de drum lung din păr de capră neagră / Țesut în războaie noaptea la steșnicul / Straiele scumpe din mătasă violetă și purpurie / Clopoteii la poala de aur pămîntul să-l invie / De la chemarea lui Abraham să-și ridice fiul pe lemn / Pe muntele Mariei” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 99).

[9] *mitra*, în toate versiunile românești (cu excepția BIBLIA 1968 *chidar*, după IER. *cidaris*), reflectă LXX ἡ μίτρα și corespunde ebr. *migh-dā'oth* care desemnează în BH un acoperămint pentru cap, din stofă (cf. LUTHER *Kopfbund*, BJ *le turban*, GN *der Turban*), purtat de preoți și de regi ca însemn al funcției sacerdotale și, respectiv, regale. Înrudirea dintre ebr. *migh-dā'oth* și ebr. *ghādhī'a* ‘cupă’ sugerează forma conică a acestei piese din costumul preotesc.

potcoava de aur în ms. 45, ms. 4389, BB, redă LXX τὸ πέταλον τὸ χρυσοῦν, IER. *lamina aurea*, OSTROG. *Дѣрка Златѧ*. Ebr. *yls* din BH (<vb. *uls* ‘a străluci’) are deopotrivă sensurile de ‘lamă’ (cf. LUTHER *das goldene Stirnblatt*, KJV *the golden plate*, GN *das goldene Schild*) și de ‘floare’ (cf. BJ *la fleur d'or*). Ambele sensuri sînt redăte sintetice de gr. τὸ πέταλον, care semnifică ‘petala unei plante, a unei flori’ și, p. anal. ‘lamă sau placă de metal’ (cf. BAILLY, s.v.); sensul rezultat din analogie pare să fie un calc după ebr. *yls* (cf. *Ieș.* 28, 36; 36, 30). Decizia pentru *potcoavă* spre a desemna analogie țara sacerdotală pare a fi o opțiune interpretativă proprie a lui Milescu. Cf. și MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *tabla de aur* și HELIADE *lamina aurea* (după IER.).

diademă sfințită. Formularea *cea sfințită sfințită* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), după LXX τὸ καθηδικαμένον ἔγλον, și IER. *consecratam in sanctificatione*, ca și *cea sfințită sfințită* (ms. 4389) după OSTROG. оц[рѣ]шнѧ с[рѣ]шнѧ, apar ca sintagme atributive pentru subst. anterior. Corespondentul ebr. *gōdes* are sensul literal ‘sfințenie’, iar aici pe cel contextual de ‘coroană, diademă, simbol al consacării’, fiind deci o opoziție pentru subst. anterior; cf. LUTHER *der heilige Reif*, KJV *the holy crown*, BJ *le signe de sainte consécration*.

[10] untdelemnul pentru miruire. Pentru compoziția acestei substanțe cf. *Ieș.* 30, 22-23.

unelte. Opțiunea *vasele* (ms. 45, ms. 4389, BB) reproduce LXX τὸ σκεῦος ‘accessorii; echipament’, dar este, după toate apărtențele, un calc după slavon. сѣкѣдѧ ‘vas’ și ‘instrument’ (cf. MĪ-KLOSICH, s.v.); termenul slavon este la rîndul lui un calc după gr. τὸ σκεῦος și lat. *vas*, termen care, mai ales la forma de plural, au sensul colectiv de ‘accessorii; bagaje’. Termenul apare frecvent în VT, de exemplu în *Ieș.* XXXV, 15, 17, unde, ca și aici, corespondenții sînt gr. σκεῦος, lat. *vas* și slavon. сѣкѣдѧ. Autorii DRI,

R-G, BIBLIA 1968) corespund LXX ἡ δόξα κυρίου, IER. gloria Domini (cf. HELIADE gloria Domnului), OSTROG. слава гѣа. Corespondentul ebraic din BH este sintagma y'howāh k'bhōdh, care apare frecvent în VT spre a desemna norul luminos în care se reflecta maiestatea divină și în care Iahwe se revela poporului lui Israel în momentele esențiale. Peste tot unde apare în BB (cf. Ieș. 24, 16; 60, 34 etc.), acest concept a fost exprimat prin subst. mărre, atribuindu-i-se acestui termen o accepțiune teologică preluată apoi în limba română de împrumutul slavon slavă.

[7] jertfa pentru păcat, cf. 4, 3-12.

arderea de tot, cf. 1, 3.

fă ispășire, cf. 1, 4; 4, 20.

pentru popor este semnificația corectă din BH, interpretată restrictiv în LXX περί ... τοῦ ὄχλου σου, după care ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE pentru casa ta.

darurile poporului, cf. 1, 2.

[9] și-a muiat degetul în sînge, cf. 4, 6.
coarnele altarului, cf. 4, 7.

[10] Cf. 4, 3-4.

[11] Cf. 4, 11-12.

[12] Cf. 1, 3-9.

[15] Cf. supra, vv. 8 și urm.

[16] În LXX, urmată de traduceri românești, apare singularul „arderea de tot”, care nu reflectă corect singularul ebraic cu valoare colectivă; în v. 3 se indicase în mod expres „un vițel și un miel”.

[17] Cf. 2, 1 și urm., 6, 12.

[18] juncul și berbecul, cf. supra, v. 4.
a stropit altarul, cf. 1, 5.

[19] Cf. 3, 3-4 și 9-10.

[20] Cf. 7, 30-34.

[22] a ridicat mâinile. În tradiția ebraică, gestul ridicării mâinilor nu este legat de ideea de binecuvîntare, ci are mai degrabă semnificația unei invocări sau a unei rugăcini, cazuri în care mâinile se îndreaptă spre cer sau pre altar. Aici, precizarea „cătore popor” atribuie expresiei ebraice un sens particular, surprins de LXX εὐλογεῖν, IER. benedice, OSTROG. благословити. Rom. *blagoslovi*, împrumut slavon existent încă la Corei, este termenul folosit curent pentru noțiunea în cauză, deși este reperabil pe alocuri (cf. Fac. 24, 31 și 48) și corespondentul său *binecuvînta*, constituit prin calchiera compusului grecesc (εὖ 'bine', λογεῖν 'a cuvînta'). Oscilația persistă la MICU; abia FILOTEI, ȘAGUNA și HELIADE optează definitiv pentru a *binecuvînta*. Astăzi a *blagoslovi* este utilizat mai ales în limbajul popular și în mediile monahale.

[23] Semnificația celei de-a doua binecuvîntări, efectuată imediat de Moise și de Aaron, este neclară.
slava Domnului, cf. supra, v. 6.

[24] Flacăra care iese „de dinaintea Domnului” emană din manifestarea vizibilă a prezenței lui Iahwe, norul luminos desemnat prin expresia *slava Domnului* (cf. supra, v. 6). Dacă pînă acum Moise utiliza pe altar un foc oarecare, de data aceasta, la primul sacrificiu preofesc autentic, Iahwe dorește să arate că el este inspiratorul alegerii făcute de Moise și că acceptă jertfa lui Aaron. Focul sacru rezultat din această flacăra miraculoasă a fost păstrat nestins, conform tradiției, pînă în vremea lui Solomon, cînd, la inaugurarea templului, Iahwe l-a reînviat printr-un miracol similar (cf. Paralt. 7, 1). Acest al doilea foc a fost menținut pînă la distrugerea templului de către babilonieni, cînd a fost acens într-o peșteră, unde a fost regăsit la întoarcerea din captivitate. Dar, după cum se poate vedea din II Mac. 2, 8 și urm., Iahwe reaprinde pentru a treia oară focul sacru, care se va stinge din nou, de data aceasta definitiv, în timpul persecuțiilor lui Antiochus Epiphanes. După Philon din Alexandria, *Vita Moisi*, III, acest foc constituia esența cea mai pură a eterului.

au scos strigăte de bucurie. În BH ebr. *rānan* 'a striga de bucurie' pare să fie un termen liturgic, exprimînd emoția mistică; de obicei este transpus în LXX prin vb. εὐφραίνω 'a se bucura', tradus în BB prin a se veseli (cf. Isa. 12, 16; 54, 1). Aici însă, ms. 45, BB să spîmintă, ms. 4389 se înfricoșară, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA s-au spîmintat reflectă LXX ἐξέστη și OSTROG. оужасоваха. Echivalențele din traduceri românești sînt aproximative, căci gr. ἐξέστασθε are sensul 'a-și ieși din minți; a fi uimit, stupefiat' și este tradus corect în alte părți din BB (Mat. 12, 23, Marcu 2, 12; 5; 42) prin a se mira, ca de altfel și în NT (1648) la loc. cit. Tot aproximativ, prin sintagma *fu bucurie mare*, este transpus gr. ἐξέστασθε și în *Fapte* 8, 9.

au căzut cu fața la pămînt. Acest gest exprima la popoarele orientale respectul suprem față de un superior; aici, față de manifestarea prezenței divine.

CAP. 10

[1] Păcatul celor doi fii ai lui Aaron rezultă dintr-un exces de zel. Ei sînt pedepsiți prompt fiindcă au încălcat comandamentele divine, aducînd ca ofrandă un parfum profan care nu fusese pregătit conform prescripțiilor, pe care l-au ars pe un „loc străin”, adică un foc oarecare, diferit de cel care ardea pe altar.

Nadab și Abihu, Nadav și Abiud (ms. 45), Nadav și Abiud (BB), Nadav și Abiud (ms. 4389), Nadav și Abiud (MICU), Nadav și Abiud (FILOTEI, ȘAGUNA), Nadab și Abiud (HELIADE), Nadab și Abiud (R-G), Nadab și Abiud (BIBLIA 1968) reprezintă încercări de adaptare, după LXX Ναδάβ καὶ Ἀβιούδ, IER. Nadab et Abiu, OSTROG. НАДАБЪ И АБИУДЪ, ale ebr. nādābh 'generos, nobil' și 'abihū' cel al cărui tată este Iahwe'. Pentru transcripțiile moderne, după BH, ale acestor nume, cf. LUTHER, KJV, BJ, GN Nadab și Abihu.

cădelnița, în toate traduceri românești de pînă astăzi (excepție R-G călute), echivalează LXX τὸ πύρετρον, IER. *thuribulum*, după am amestec DA, s.v., citînd un text din anul 1588, după CUV. D. BĂTR. Cf. și HELIADE *Incensoriul* (<fr. *encensoir*). Corespondentul ebraic *miqfereth* (<qāfor 'a aprinde') desemna un obiect liturgic din metal, puțin adînc, prevăzut cu o toartă, care servea la înfățișarea tămîiei arzînde (cf. II Paralt. 26, 19 și Ezech. 8, 11, cu echivalări identice în BB).

Propoziția redundăntă în context *care-ș a lui cădelniță luod* din ms. 4389 se datorează neatenției traducătorului sau introducerii în text a unei note explicative. Cf. și 16, 12.

[2] a ieșit o flacăra, cf. 9, 24.

i-a mistuit, i-a mîncă' (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, *fi mîncă* (ms. 4389), *fi devoră* (HELIADE), corespund LXX κατέφαγεν, IER. *devoravit*, OSTROG. поѣрехи, verbe care reflectă ebr. 'akhal 'a devora', utilizat în BH adesea despre foc.

înaintea Domnului, adică în interiorul spațiului sacru al sanctuarului.

O splendidă imagine a focului divin, deopotrivă purificator și pedepsitor găsim în discursul liric al lui Nicolae Ionel: „Nici tunet peste tunet pînă-n bolta / lui Iahwe spart-n cioburi flacăra / de sus va bîntui ca un cutremur / nici haos peste haos năruind / în temelia lumii pînă totul / se va întoarce-n furia aceasta / ca rupere de foc din Demiurg / nici nebulina dacă-ai pune-o simbur / creației - tot n-ai putea să smulgi / o așchie din sufletul cu care / primesc supremul bine ca un duh” (IONEL, p. 79).

voi fi sfințit. BH lasă aici loc ambiguității, cele două verbe ale frazei avînd un sens fie de pasiv, fie de reflexiv. Conform interpretării din LXX, identică celeia din tradiția rabinică, Iahwe se adresează preoților („cei ce se apropie de mine”), reclamînd respectarea sacralității sale și afirmarea ei în fața întregului popor.

Aaron a rămas tăcut. Tăcerea lui Aaron exprimă deopotrivă durere, umîre și teroare mistică.

[4] Numele celor trei personaje prezintă următoarea filiație: *Misail* (ms. 45, ms. 4389, R-G, BIBLIA 1968) după OSTROG. Мисаила și IER. *Misale*; *Misadai* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) după LXX Μισαδαι; *Elisafan* și *Ozil* (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) după LXX Ἐλισαφάν și Ὀζιήλ, OSTROG. ЕЛИСАФАНЪ И ОЗИИЛЪ. În BH: *mysā'el* 'care aparține lui Dumnezeu', 'el' *tsāphan* 'Dumnezeu a protejat', 'uziy'el 'puterea mea este Dumnezeu’.

[5] cu tunicile lor, cf. 8, 7. Referința pronomului posesiv este ambiguă și în BH, nefiind clar dacă este vorba despre tunicile morților sau ale celor care îi transportă. Majoritatea interpretărilor optează pentru prima posibilitate.

[6] *Eltazar* (ms. 45, ms. 4389, BB, FILOTEI) *Eleazar* (MICU, ȘAGUNA, HELIADE, R-G, BIBLIA 1968), după LXX Ἐλεάζαρ, OSTROG. ЕЛЕАЗАРЪ, IER. *Eleazar*, transcripții ale ebr. 'ele'azar 'Dumnezeu a ajutat’.

Ithamar (ms. 45, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), *Ithamar* (BB), după LXX Ἰθάμαρ, IER. *Ithamar* sînt transcripții ale ebr. 'ythāmār 'insulă a palmierilor'. Forma *Thamar* din ms. 4389 a rezultat din OSTROG. ИСАМАРЪ, unde, lipsind conjuncția coordonatoare și, a fost interpretat ca atare și-ul inițial al antropomului.

Propoziția *capul vostru să nu-l descoperți de chivere* (ms. 45, BB), modificată de MICU în *de pre capul vostru să nu-vă luați chidarele*, traduce LXX τὴν κεφαλὴν ὑμῶν οὐκ ἀποκάλυπτετε ἰαρ καπε'ελε voastre să nu le descoperți (ms. 4389) se raportează la OSTROG. ГАДЪ КЪ ВАШИХЪ НЕ ОТКРЫВАЙТЕ. Ebr. *pāra'*, echivalat prin gr. ἀποκάλυψεθε, lat. *nudare*, slavon. ОТКРЫВАТИ, are, pe lângă sensul 'a descoperi (capul)' și pe acela de 'a rade (părul sau barba)'; cel de-al doilea sens ar fi mai potrivit în context, smulgerea bărbii și a părului; de pe cap, ca și ruperea hainelor fiind un semn de doliu-nu doar la evrei, ci și la alte popoare antice (cf. *Iliađă*, 'passim'). Așadar, după

cei mai mulți interpreți, secvența *ri'sa lo'pph'ra' 'elh* ar trebui înțeleasă „să nu-și lase capul în neorinduială”. Orice semn de durere din partea proșilor aflați în exercițiul funcțiunii ar fi atras mînia divină, căci ar fi putut fi interpretat ca o dezaprobare a hotărîrilor lui Iahwe.

Pentru subst. *chivere* cf. 8, 13.

[9] băutura amețitoare. Întrucît băutura numită aici apare în asociere cu vinul, traducătorii mai vechi au crezut că este vorba de o băutura puternic alcoolizată, mai tare decît vinul (cf. KJV *strong drink*, LUTHER *starke Getränke*). Aceeași interpretare o atestă și ms. 45 *vinars* (după TIKTIN, s.v. un cale după germ. *Brantwein*), cit și ms. 4389, BB și ms. 45 (într-o notă marginală) *rachiu* (<ture. *raki*). În realitate, corespondentul gr. τὸ σίκερα din LXX, preluat ca atare de unii interpreți (IER. *sicera*, OSTROG. *cuxera*, HELIADE, BIBLIA 1968 *sicheră*) este transcripția ebr. *šekhār*, numele oricărei băuturi fermentate, descrisă de Hieronymus, *Epistula ad Nepotianum*, astfel: „prin cuvîntul ebraic *sicera* se denumeste orice băutura care poate îmbăta, fie aceea care se face din cereale sau din sucul fructelor, fie cea băutura dulce și barbară obținută din miere, fie licoarea stoarsă din fructele de curmal”. În consecință, traduceri mai noi optează pentru *boisson fermentée* (BJ), *Bier* (GN). În alte locuri din BB, gr. *σίκερα* este transpus de asemenea prin *rachiu* (*Num.*, 6, 3, *Jud.* 13, 4), sau prin termenul mai vag *îmbătare* (*Jud.* 13, 7, *Isa.* 24, 9.). În BB am mai reperat și transpunerea *sichera*, în *Luca* 1, 15, loc în care NT (1648) optează pentru același termen, pe care îl glosează marginal prin sintagma *beutură de beție*.

cortul întinării, cf. 1, 1.

neamul vostru...lege vesnică, cf. 3, 17.

[10] În BH acest verset este structurat prin încrucișarea în chiasm a patru concepte, opuse două câte două (abba); procedeele este păstrat în traduceri, cu excepția ms. 45, unde chiasmul este transformat într-un simplu paralelism: LXX τὸν ἄγιον — τὸν βεβήλων / τὸν ἀκαθάρτων — τὸν καθαῶν; IER. *sanc'tum* — *profanum* / *pollutum* — *mundum*; OSTR. [r'k'] תְּמַח — כְּרֵפָה בְּמַח / מְחִי — כְּתִימָח — חֵטְא תְּמַח; ms. 45 *cei necurați — cei sfinți / cei necurați — cei curați*; BB *cei sfinți — cei păgârșiți / cei necurați — cei curați*; ms. 4389 *cele sfinte — cele spurcate / cele necurate — cele curate*; MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *cei sfinți — cei spurcați / cei necurați — cei curați*; HELIADE *sini — profani / necurați — curați*.

Repetarea prep. *într* / *întru*, nespecifică sintaxei românești, se datorează transunerii literale a gr. ἀναμέσων și a slavom. МЕЖДОУ

[12] Eleazar și Itamar, cf. supra, v. 1.

prinos de grîne, cf. 2, 1.

nedospită, cf. 2, 11.

lucru preasfînt, cf. 2, 3.

[13] partea cuvenită, cf. 6, 17.

așa mi-a fost poruncit. În BH, IER. și majoritatea edițiilor LXX, subiectul „Domnul” lipsește în această secvență, deși este subînțeles (cf. supra, vv. 8, 9, 13); în versiunile românești el este introdus după FRANKF. și OSTROG.

[14] fiicele tale. În nici un loc din VT nu se specifică faptul că Aaron ar fi avut și fiice. Folosirea aici a termenului poate fi însă generică, indicînd pe membrii feminini ai familiilor sacerdotale. De aici opțiunea ὁ οἶκος σου 'casa ta' din LXX, transpusă ca atare de traducătorii români.

pieptul legănat, cf. 7, 30.

șoldul înălțat, cf. 7, 14.

parte cuvenită vouă, cf. 22, 1—16.

[15] Se repetă aici informațiile din versetul anterior, întărindu-le semnificațiile.

fiicelor. Termenul lipsește în BH dar este prezent în traduceri românești după LXX.

lege vesnică, cf. 13, 17.

[16] Formulările, tipice stilului biblic, *cercînd l-au cercat* (ms. 45, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *cercînd...cercă* (ms. 45), HELIADE *cercînd îl căută* sînt transpuneri ale construcției cu valoare intensivă participiu+indicativ din BH, preluată prin LXX ζητῶν ἐξεζητησε OSTROG. КЪЗЫККА ВЪЗЫККА. Transpus corect prin gr. ἐκζητῶ 'a căuta să afli; a întreba în legătură cu ceva' și rom. *a cerea*, ebr. *daráš* 'a căuta' se utilizează în BH numai în împrejurări cînd se caută răspuns la o întrebare sau soluție la o problemă. În concurență cu *a cerea*, vb. *a cerea* apare frecvent în BB, cu sensuri multiple. Cf. ST. L. FAC., p. 93 și 97.

țapul, referința la animalul menționat în 9, 3 și 15, ca jertfă pentru păcatul sîntegii comunități.

fusese ars. Fiii lui Aaron arseseră jertfa în întregime încalcînd astfel prescripția care prevedea ca o parte a ei să fie consumată de proși, în semn de asumare și ispășire a păcatelor poporului.

[17] lucru preasfînt, cf. 2, 3.

întregii adunări, cf. 4, 13.

să faceți ispășire, cf. 4, 20.

[18] în lăuntru sfîntului locaș, cf. IV, 5—6, 16—17. Expresiile *la sîntu den față înluntru* (ms. 45) *la sîntu den față, înlăuntru* (BB) și *la sînt de față înlăuntru* (ms. 4389) reflectă exprimarea obscură εις τὸ ἅγιον κατὰ πρόσωπον ἔσω din FRANKF., probabil o coruptelă a expresiei obișnuite pentru „fața Domnului”, utilizată metonimic pentru a desemna întregul sanctuar. MICU încearcă limpezirea secvenței: *întru cel sfînt, înaintea feșii, înlăuntru*.

[19—20] Explicația prezentată de Aaron și acceptarea ei de către Moise sînt greu de înțeles. De aceea, unii exegeți socotesc întreg pasajul ca fiind o interpolație artificială (BJ).

CAP. 11

Aici începe partea a III-a a *Leviticului*, cea mai întinsă (cap. 11—15; 17—22), care conține prescripțiile referitoare la lucrurile considerate pure sau impure. Cap. 11 tratează despre animalele pure și i despre cele impure. Criteriile de separare între aceste două categorii corespund unor străvechi interdicții religioase: pure sînt animale care pot fi oferite ca jertfă lui Iahwe, iar impure acelea care fie că sînt sacre pentru popoarele păgîne (egipteni, cananeeni, babilonieni) fie că sînt respingătoare pentru om și, ca atare, nu pot fi aduse ca jertfă.

Identificarea multora dintre animalele enumerate rămîne nesigură pentru exegeza modernă.

[3] dobitoac, LXX κτήνος, IER. *pecus*, OSTROG. КТОУЪ traduc în mod exact ebr. *b'hēmāh*, care în BH desemnează în special vitele domestice, în opoziție cu păsările, reptilele și fiarele sălbatice. *copita despicată*. Exprimarea greoaie cu *unghea îngemănată și unghind unghi a doao copite* (ms. 45, BB) se datorează transunerii literale a LXX διχῆλοῦν ὀπλήν καὶ ὀνυχιστῆρας ὀνυχίζον δύο κηλῶν, pe cînd ms. 4389, orientîndu-se după OSTROG., ajunge la o construcție mai firească. MICU, la rîndul lui (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA) încearcă să limpezească în mod perifrastic, însă fără prea mult succes: *cu unghia despicată și care are despicate unghiile în două copite*; cf. și HELIADE *cu copita despicată avînd două unghi*, o traducere corectă.

Sînt incluse aici copitatele rumegătoare indicate explicit în *Deut.* 14, 4 și urm.: bou, oaia, capra, cerbul, gazela, antilopa, bou sălbatic și capra sălbatică.

care rumegă. Este probabil că vechii evrei nu cunoșteau fiziologia exactă a rumegării, ci se refereau la partea vizibilă a acestui proces; așa s-ar explica de ce în v. 5 iepurele este considerat un rumegător.

Constituirea expresiei *a scoale rumegătură / rumegală* din traduceri românești se datorează LXX ἀναγεῖν μηρυκασίον, OSTROG. ОТКРЫЖАТИ ЖЕАНИЕ.

cămila, LXX ὁ κάμηλος, IER. *camelus* au etimenul primar într-o limbă semitică (cf. ebr. *gāmāl*). Deși în OSTROG. apare sinonimul КЕЛБЕДША, imprumutul КАМНАЪ există și în slavonă, constituind, alături de forma grecească, etimonul rom. *cămilă* (cf. DA, s.v., care atestă cuvîntul încă la Coresi). După GESENIUS, s.v., cuvîntul, de origine semitică, se regăsește și în egipteană și sanscrită. Este vorba aici de cămila cu o cocoasă (dromaderul), căci cămila propriu-zisă, cea cu două cocoase, era foarte rară în Orientul Apropiat.

șafan, ebr. *šaphān*, desemnează un mic mamifer ierbivor, de talia iepurelui, cu o blană deasă de culoare brună, cu capul rotund și urechile scurte, cu incisivi foarte puternici (*Hyrax syriacus*), care trăiește în număr destul de mare în zonele aride din Orientul Apropiat și din nord-vestul Africii. Necunoașterea sa în Europa a condus la mari dificultăți de identificare și denumire: LXX ὁ χοιρογρύλλιος este un compus ad hoc din gr. ὁ χοῖρος și ὁ γρύλλιος, sinonime aproximative, cu sensul 'purcel'; din LXX au fost preluate, formele IER. *choerogryllus*, OSTROG. χηρογρηλ, ms. 45 *hirogrullion*, MICU, FILOTEI *hirogrillienul*, ȘAGUNA *hirogryllenul*, HELIADE *cherogryllu*. Autorul sau revizorul ms. 45 adaugă marginal, ca sinonime explicative, termenii *arici* și *gligan* 'mistreț', prima soluție alternativă fiind preluată în ms. 4389 și BB, aici, ca și în *Deut.* XIV, 7, unde cuvîntul apare din nou în LXX. În *Ps.* 103, 19, gr. χοιρογρύλλιος este echivalat în toate trei vechile versiuni românești, ca și în CORESI, PS., prin *iepure*! Inadecvată ni se pare și soluția *iepurele de casă* din BIBLIA 1968. Cf. și KJV *rock badger* 'viezure de stîncă', LUTHER, GN *Klippdachs* 'viezure agățător', BJ *daman* 'șafan'.

[6] iepurele, LXX ὁ δασύπους (cf. HELIADE *dasypodus*!), IER. *lepus*, OSTROG. ЗАЛУКЪ, BH *ar'nebheli* poate fi oricare din membrii familiei *Leporidae*, din care se cunosc mai multe specii în Palestina.

[7] porcul, LXX ὁ ὄς, IER. *sus*, OSTROG. СЕИИІА; ebr. *h'zayr* desemna o specie de porc semisălbatic, probabil *Sus scrofa*, căci porcul nu era crescut sistematic în nici o parte din Orient, din cauza aversiunii pe care o trezea. Repulsia atît de adînc înrădăcinată în memoria popoarelor din Orientul Apropiat (egipteni, evrei, arabi etc.) față de acest animal se explică probabil și prin faptul că, în antichitate, porcul era principalul purtător al leprei

și al viermilor intestinali. Rasele de porci cunoscute astăzi în Europa sînt rezultatul unui îndelungat proces de selecții și încrucișări.

[8] m o r t ă c i u n e , cf. 5, 2.

[10] spurcăciuni/uriciuni, cf. 7, 21. Sinonimul *oșăritură* (<vb. *oșări* 'a scribi, a îngreșoșa'), care apare aici în ms. 45, este atestat în DLR, s.v., cu un sens similar, abia în *Istoria Americii*, traducere de pe la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Verbul rom. *oșări* (<bg. оцѣри), care de asemenea apare în acest verset, este atestat în DLR, s.v., cu sensul 'a scribi, a îngreșoșa', abia în sec. al XIX-lea.

[13] v u l t u r (ms. 45, ms. 4 389, BB, MICU, FILOTEI, ȘA-GUNA), *aquila* (HELIADÉ), după LXX ó ζετός, IER. *aquila*, OSTROG. орѣлъ, corespund ebr. *nešere*, termen care în BH este, numele generic pentru mai multe varietăți de vultur, dintre care, în Palestina, cel mai des se întâlnește vulturul auriu (*Aquila chrysaetus*), o pasăre maiestuoasă de aproape trei metri amplitudine, cu penajul roșu auriu pe partea dorsală superioară, și vulturul imperial (*Aquila imperialis*), cu o talie mai mică decît precedentul, dar cu aripi mai ample; la baza aripilor, pe omoplați, această varietate are caracteristică o pată albă. Cf. LUTHER *der Alder*, KJV *the eagle*, BJ *le vautur-griffon*. Pentru denumirile populare ale acestei specii, pentru felurile sale varietăți ca și pentru situația sa ecologică actuală în țara noastră vezi BĂCESCU, PĂS., p. 223–226.

gripsorul (Ms. 45, ms. 4 389, BB), *gripa* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *grypul* (HELIADÉ), *zgrîpiorul* (R–G), *zgrîpiorul* (BIBLIA 1968) derivă toate din LXX ó γρόψ, IER. *gryps*, termen care desemna în mitologia greacă un animal fabulos cu trup de leu dar cu aripi și cap de vultur, asimilat în lucrările moderne de mitografie și de istoria artei cu grifonul (vezi PRUT, FANT., p. 33–34). Cunoscută sub forme diferite (*gripsor*, *zgrîpior*, *griputoi*, *zgrîputoi* etc.), denumirea acestui animal himeric se regăsește și în cărțile populare (în special în *Alexandria*) ca și în basmele populare românești. Ca simbol heraldic sau ca motiv ornamental, gripsorul sau grifonul a fost uneori reprezentat în arta monumentală medievală românească. Barbu Slătineanu, *Studii de artă populară*, Minerva, București, 1972, p. 302, citează astfel figura unui zgrîpior înaripat în ceramica monumentală moldovenească din sec. al XV-lea, exemplificînd, în planșa XI, cu o placă ceramică de la biserica Sf. Nicolae din Iași. Pornind de la corespondentul ebr. *perem*, cu sensul literal 'spărgător' (<*pāram* 'a sparge'), exegeza modernă a încercat să identifice o pasăre răpitoare anume, conturîndu-se în timp două ipoteze principale: 1. fie că ar fi vorba de specia *ossifragus* sau *ossifraga* ('spărgător de oase') al romanilor, descris de Plinius, *Hist. nat.* X, 3; XXX, 7, cf. KJV *the ossifrage*; 2. fie că s-ar face referire la o specie de vultur cu ciocul încovoiat, cu penajul gri-brun, coada albă, capul acoperit cu pene și o bandă neagră în jurul gîtului; este foarte rapace, se hrănește mai ales cu pești și are o talie foarte mare (1,5 metri lungime și 3 metri anvergură a aripilor). Caracteristica sa, un smoc crescut sub ciocul de culoare galbenă, îi explică numele științific, *Gypaetus barbatus*.

v u l t u r u l d e m a r e (ms. 45, ms. 4 389, BB, R–G, BIBLIA 1968), *alietul de mare* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *halietul* (*vultur de mare*) (HELIADÉ) reflectă, prin traducere sau împrumut, LXX ó ἀλιαιετός 'vultur de mare' (ἀλις 'mare', ζετός 'vultur'), IER. *haliaetus* 'idem', OSTROG. морскъ орѣлъ 'idem'. Varietate încă larg răspîndită la noi, *Haliaetus albicilla* trăiește pe țărmurile Mării și ale Dunării, ca și ale principalilor riuri din țară (vezi BĂCESCU, PĂS., p. 231).

Majoritatea interpreților consideră însă că în BH ebr. 'ā'niyah (<ā'ziy 'puternic'), redat în traduceri prin „vultur de mare”, desemnează, cu un nume mai nou, aceeași pasăre ca și termenul imediat anterior (HARRISON, p. 128), cf. JKV *The asprey*, LUTHER *der Fischeaar* 'vultur pescar', BJ *l'orfraie* (<lat. *ossifraga*).

[14] ș o i m u l , identificare nesigură; *brehnacea* (ms. 45), *pajură* (ms. 4 389), *șorlița* (MICU, FILOTEI, cu nota irelevantă „șorlița este un fel de vultur care are capul și gîtul golaș”, (ȘAGUNA), *gypul* (HELIADÉ), *șoimul* (R–G, BIBLIA 1968) echivalează LXX ó γόψ 'vultur', IER. *milvus* 'uliu', OSTROG. иѣаѣиѣ 'vultur'. După GESENIUS, s.v., corespondentul ebr. *diy'ah* (<di'ah 'a zbura' desemnează o pasăre răpitoare care are drept caracteristică zborul planat, puțîna de a rămîne aparent nemîșcată în aer, în urmărirea prăzii; hrănindu-se cu hoiturile animalelor, este o pasăre comună în Orientul Apropiat. Aceste caracteristici corespund speciei *Milvus milvus* (BJ *milan noir*) din familia falconidelor, un răpitor diurn, de talie relativ mare, cu coada lungă și infurcată, numit la noi, după BĂCESCU, PĂS., p. 218, *gaie* sau *șorlița*. După același autor, ibidem, termenul (cu etimologie necunoscută) *șorlița* sau *șurlița*, care apare și în BB, are o largă circulație în Banat, Transilvania și Moldova, aplicîndu-se, de multe ori, ca termen generic pentru răpitoarele mari. Semidomesticite, unele varietăți ale acestei specii au fost utilizate și la noi, chiar în mediile populare, la vînarea altor păsări (potrivnicii, prepelițe, cocori) sau a iepurilor.

Opțiunea *brehnace* din ms. 45 ar fi potrivită dacă am accepta explicația „un fel de uli” dată de SCRIBAN, *Dict.*, s.v. După BĂCESCU, PĂS., p. 38 și 226, numele *brehnace* se atribuie la noi mai ales varietății *Aquila clanga*, datorită tipului strident caracte-

ristic. În BB subst. *brehnace* apare în *Iov*, XV, 23 și XXVIII, 7, unde corespunde gr. γόψ și ebr. 'ayāh, termenul generic în BH pentru falconide.

Cît privește denumirea *pajură* (înregistrată în forma *pajure* din ms. 4 389 și în DLR), ea ar desemna, după BĂCESCU, PĂS., p. 223–224, specia *Aquila chrysaetus*, foarte rară pe la noi (cf. și supra, s.v. *vultur*). Ca ființă fantastică, pajura este foarte bine reprezentată în folclorul românesc, îndeplinind, în basme, în special funcția de animal psihopomp (vezi PRUT, FANT., p. 34). Frecvența utilizării a pajurei ca simbol heraldic a determinat și titlul *Pajure* al cunoscutului ciclu de poeme al lui Mateiu Caragiale. Etimologic, rom. *pajură* vine din ucr. пажурá 'ființă lacomă, nesățioasă'. Atît, *brehnace*, cît și *pajură* sînt folosite, în epoca BB, de Cantemir. Cf. și KJV *kite* 'gaie', LUTHER *der Geier* 'vultur'.

gaia (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *caia* (ms. 45, BB, ms. 4 389) corespund LXX ó λαιός 'șoim', IER. *vultur*, cf. BJ *milan rouge*, LUTHER *die Weihe* 'erete', KJV *the falcon* 'șoim'. Totala nesiguranță în echivalare provine, probabil, din faptul că ebr. 'ayāh, echivalent în LXX și IER prin „vultur” sau prin „gaie” desemna în mod generic întreaga familie a falconidelor; această explicație se sprijină și pe expresia imediat secventă *l'minyāh* „și cele ce-i sînt asemănătoare”. Rom. *gaie* denumește astăzi, după BĂCESCU, PĂS., p. 89, mai multe varietăți ale speciei *Milvus milvus*, fiind deci sinonim cu termenul de dinaintea sa.

c o r b u l , în toate versiunile românești, echivalează fără echivoc LXX κόραξ, IER. *corvus*. Corbul (*Corvus corvus*) este numit aici ca reprezentant generic al unei familii care include: cioara, stâncuța, coțofana etc. Cît privește corespondentul ebraic 'ōrēbh, GESENIUS, s.v., remarcă faptul că nu se raportează la nici un radical semitic dar ar putea fi pus în relație cu sanser. *kārawa*, gr. κόραξ, lat. *cornix*, ceea ce ar putea sprijini ipoteza unui vechi împrumut indoeuropean în semitică.

[16] s t r u ț u l , în toate versiunile românești corespund LXX ή στρουθός, IER. *struthio*, prin care se desemnează cunoscuta pasăre a deșertului (*Struthio camelus*), numită în ebraică prin sintagma *bath hāyā'ānah* 'fiica strigătului', din cauza țipetelor sale caracteristice. Interdicția de a consuma carnea struțului apare surprinzătoare, căci multe popoare din zonă, inclusiv o parte din arabi o consumă. OSTROG. вѣдѣи 'vrabie' rezultă din interpretarea corespondentului din LXX drept ó στρουθός 'vrabie'.

c u c u v e a u a , identificare nesigură. Numele *boaghea* (ms. 45), *boğa* (ms. 4 389, BB), *buha* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ), *ciuhurez* (R–G) traduc LXX ή γλαυξ 'cucuvea, bufniță', IER. *noctua* 'idem', cf. KJV *night hawk*, BJ *le chat-huant*. După GESENIUS, s.v., corespondentul ebraic *tal'mām* nu poate fi definit cu exactitate.

Toți termenii utilizați în traduceri românești succesive sînt relativ sinonimi, denumind cu aproximație răpitori nocturni de talie mică din genul *Bubo* sau *Strix*. Ms. 45 *boaghe* (<eng. *bagoly* 'bufniță') este echivalent de BĂCESCU, PĂS., p. 250–252, cu cucuvea (*Athene noctua*); acest autor consideră subst. *boaghe* un „străinism” nereperat pe teren, ci doar la Cantemir și în *Lexiconul latin-român* al lui Theodor Corbea (inceputul sec. al XVIII-lea); DA, s.v. oferă însă și atestări din poezia populară. Subst. *boğă* (*Bubo bubo*, BĂCESCU, PĂS., p. 37), fără etimologie în DA, este atestat de acest dicționar, în afară de BB, doar într-un răspuns la chestionarul lui Hasdeu, în comuna Ciobanu–Constanța.

p e s c ă r u ș . Acesta este sensul exact al LXX ó λαρος, IER. *larus*, care corespund ebr. *šāḥap*, cf. KJV *sea gull* 'pescăruș', BJ *la mouette* 'idem', HELIADÉ *larul* (*pasere de mare*). Adevsea în substantive compuse cu diferiți determinanți substantivali sau adjectivali, românii numesc astăzi prin *pescar* sau *pescăruș* un număr foarte mare de specii și varietăți din ordinul *Lari*, păsări care trăiesc pe țărmul mării sau în lunca rîurilor, hrănindu-se cu pește (cf. BĂCESCU, PĂS., p. 124–127, 271–272). Opțiunile *bacea* (ms. 45) și *babița* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), ambele denumiri avînd sensul 'pelican', se explică, probabil, prin confuzie: atît pescărușii, cît și pelicanii mîncă mult pește și trăiesc pe malul apelor; cf. și R–G *călfar*. În ms. 4 389, *ciuhul* traduce OSTROG. вѣдѣи 'bufniță', care reflectă o altă tradiție interpretativă, cf. LUTHER *Nachteule* 'bufniță'.

u l i u (ms. 4 389, BIBLIA 1968), *corutul* (ms. 45, BB), *coroiul* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *curiul* (HELIADÉ), *erete* (R–G) sînt denumiri care corespund mai ales speciei *Accipiter gentilis* (cf. BĂCESCU, PĂS., p. 70, 170, 202, 207). Cf. LXX ó λέπαξ 'uliu' IER. *accipiter* 'idem', LUTHER *der Sperber* 'idem', KJV *the hawk* 'idem', BJ *épervier* 'idem'. Corespondentul ebr. *nēls* (<vb. *nā'als* 'a zbura') sugerează zborul rapid și sigur al acestei răpitoare. Ca etimologie, *uliu*, atestat în *Pravila de la Govora* (1640), este un împrumut după magh. *ölü* (cf. TIKTIN, s.v.), ca și *coroi* (<magh. *karoly*), cf. DA, sub verbis.

[17] b u f n i ț a . Ms. 45, ms. 4 389, BB *corbul de noapte*, MICU FILOTEI, ȘAGUNA *corbul cel de noapte* sînt traduceri literale după LXX ó νυκτικόραξ (νύξ 'noapte', κόραξ 'corb'), care desemna în limba greacă o specie de bufniță. Cuvîntul este împrumutat din LXX în unele versiuni ale IER.: *nycticoxax*, ca și de HELIADÉ: *nycticoxacele*. Toți traducătorii optează aici pentru „bufniță”: IER. *bubo*,

KJV *white (little) owl* 'bufniță albă (mică)', LUTHER *das Rauhchen* 'bufniță mică', BJ *le libou* 'bufniță', R—G *cluhurec*, BIBLIA 1968 *cucuca*. Corespondentul *kōs* din BH a fost legat de unii interpreți de specia de bufnițe *Athena persica*, abundentă în Palestina (cf. SB), pe cînd GESENIUS, s.v., pune sub semnul întrebării această interpretare tradițională, la care se opune sensul primar al ebr. *kōs*, cel de 'receptacol; cupă'; ar putea fi vorba, conform unei analogii referențiale, mai degrabă de pelican sau cormoran.

cormoranul. Ceca ce LXX numește prin gr. ἡ κατωράκις (<κατωράκις 'a cădea'), iar IER. prin *mergulus* 'cufundar' este numit în BH prin ebr. *šālāk*. După majoritatea interpretărilor este vorba de cormoran (*Phalacrocorax corbo sinensis*), răpitor marin de talie relativ mică, înrudit cu pelicanul, cu penaj brun închis cu pete albe, a cărui caracteristică o constituie plonjonul vertical asupra prăzii sale, peștii; cf. KJV *the cormorant*, SB, BJ *le cormoran*. Echivalările *heret* (ms. 45, ms. 4 389) și *hāret* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) sînt forme învechite ale denotației ornitologice *herete*, nume dat uliilor din specia *Accipiter gentilis*. Explicația „hărețul unii îl cheamă corlă” din nota de la MICU și FILOTEI este binevenită, căci subst. *corlă* este un nume mai rar pentru specia *Podiceps cristatus*, numit mai adesea *cordodel*.

Ibis, conform tradiției europene, după LXX ἡ ἴβις, IER. *ibis*, cf. SB *Ibis*, HELIADE, R—G, BIBLIA 1968 *ibis*. Pasărea *ibis* (*Threskiornis aethiopicus*) se caracterizează printr-un gît foarte lung, terminat cu un cioc mare și încovoait, penaj alb immaculat, încastrat la extremitățile aripilor de penă neagră; patria sa era Delta Nilului, dedicîndu-i-se de către egipteni un cult special. Echivalentul *sllrc* (<vs. *strākā*, TIKTIN, s.v.) din ms. 45, ms. 4 389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA denumește la noi mai ales specia *Egretta alba* (cf. BĂCESCU, PĂS., p. 159), iar *cocostire*, dat ca sinonim într-o notă la MICU și FILOTEI, este, în concurență cu *barză*, numele popular al speciei *Ciconia alba* (cf. BĂCESCU, PĂS., p. 62). Întemeindu-se pe etimologia corespondentului ebraic *yan' šuph* (<*nā-šaph* 'a sufla zgomotos', ca și pe interpretările din vechile versiuni caldeeană și siriacă, GESENIUS, s.v., crede că referențial real în BH ar putea fi aici o specie de bufniță, mai ales că în *Iša*, 34, 11, pasărea denumită cu acest nume este descrisă ca locuind printre ruine, ceea ce nu este cazul ibisului; această interpretare este acceptată de KJV *horned (great) owl* 'bufniță (mare) și BJ *la chouette* 'bufniță'.

[18] *porfirion*, în toate traduceriile românești, cu excepția R—G, BIBLIA 1968 *bilan*, reprezintă transcrierea LXX ὁ πορφύριον IER. *porphirio*, OSTROG. πορφύριον, care denumesc o găinușă de apă cu ciocul și labele roșii (*Fulica porphyris*), asemănătoare cu lișta de la noi, cu care, la rigoare, ar putea fi echivalată. După GESENIUS, s.v., corespondentul ebraic *rāhām* (<*rāham* 'a fi tandru') desemnează o specie de vultur de talie mică (*Vultur peregrinatorius*), pe care-l caracterizează marea afecțiune arătată puilor. *pelican* (ms. 4 389, ȘAGUNA), *pelecan* (ms. 45, MICU, FILOTEI, HELIADE) sînt traduceri corecte ale LXX ὁ πελεκάν, IER. *onocrotalus* (în alte versiuni *pelecanus*) și OSTROG. ΠΕΛΙΚΑΝ, specie abundentă la noi, în Delta Dunării (*Pelecanus onocrotalus*). Numele ebraic *qā'ath* derivă de la verbul *qō' 'a vomita*, datorită obiceiului acestei păsări de a-și hrăni puii cu pește expulzat din gură. Opțiunea *barză* din BB se explică probabil printr-o intenție de diferențiere, căci „pelicanul” fusese denumit mai sus, în v. 16 prin subst. *babifā*. Astfel, BB oferă cea mai veche atestare într-un text literar a ornitoniului *barză* (*Ciconia alba*), care, conform evasiunanimității lingviștilor români, face parte din fondul autohton al limbii române (cf. Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, 1987, p. 114). Cuvîntul se găsește însă și într-un document slavo-român din anul 1502 (vezi *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374—1600*, București, 1981, s.v.).

lebăda (<slavon. ЛЕБЕДЬ), în toate traduceriile românești, este echivalentul firesc al LXX χόκκος, IER. *cygnus*, cf. KJV *the swan*, SB *le cygne*. Ebr. *tin'semeth* desemnează în mod vag o pasăre de apă neidentificată, considerată de GESENIUS, s.v., aceeași cu *porfirionul*. Lucrurile se complică, întrucît ebr. *tin'semeth* pesemnează mai jos, în v. 30, „cameleonul”!

[19] *bitlanul*. Opțiunile *erodiu* (ms. 45, ms. 4 389, HELIADE), *erodionul* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) reprezintă transcrieri ale LXX ὁ ἐρωδιός 'bitlanul', IER. *herodto* 'idem', OSTROG. ΕΡΩΔΙΟΝ 'idem'. Identificarea acestui nume cu specia „bitlan” (*Ardea cinerea*) este nesigură, pasărea confundîndu-se adesea cu cea care urmează; în multe versiuni (KJV, R—G, BIBLIA 1968) sînt puse chiar în relație opozițională. Întemeindu-se pe sensul ebr. *lā'khiyāh* 'milostivă', mulți interpreți cred că ar fi vorba de *barză* (*Ciconia alba*), cunoscută prin grija și afecțiunea sa față de pui; cf. BJ *la cigogne*.

cocostire, identificare nesigură, pasărea fiind foarte apropiată de precedentele. Formele *haradrion* (ms. 45, ms. 4 389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *charadrion* (HELIADE) sînt transcrieri ale LXX ὁ χαράδριος, care desemnează în limba greacă specia *Charadrius* (în românește, *pioier*, cf. BĂCESCU, PĂS., p. 135), răpitor de mici dimensiuni, foarte vorace, trăitor pe malurile apelor; cf. IER. *charodrio*, OSTROG. ΧΑΡΑΔΡΙΟΝ. Referențialul corespondentului ebraic *nāphāh* din BH nu poate fi circumscris. Interpretarea eti-

mologică ebraică tradițională vede aici o „pasăre supărată”, iar în versiunile arabe apare „papagalul” (cf. GESENIUS, s.v.).

pupăza este numele care apare în toate traduceriile românești pentru a echivala LXX ὁ ἔρως 'pupăză', IER. *upupa* 'idem', OSTROG. ΕΡΩΣ 'idem'; avem aici una din rarele opțiuni unanime, deși în *Targum-ul* arameean apare „cocoș de munte”. Confuzia între *pupăza* (*Upupa epops*) și *cuc* (*Cuculus canorus*) din ms. 45 și ms. 4 389 se explică, probabil, prin asemănarea sunetului scos de cele două păsări (cf. sintagma ironică *cu armenese* din la Creangă).

liliac, în toate traduceriile românești (la HELIADE alături de grecesmul *nielerida*) reflectă LXX ἡ νυκτερίς 'liliac', IER. *vespertilio* 'idem', OSTROG. ΝΕΤΟΝΥΡΗ 'idem', interpretare unanimă a ebr. *lālēph*, cf. KJV *the bat* 'liliac', BJ *chauus-souris* 'idem'. Deși mamifer, liliacul (*Vespertilio murinus*) este inclus și astăzi de arabi în rîndul păsărilor.

[20] Sint definite aici insectele; pentru *titriloare* cf. 5, 2, 7, 21, 11, 10. Expresia „pe patru picioare” are în BH un sens generic, denumind orice viețuitoare care are mai mult de două picioare.

[21] le puteți minca. În Orientul Apropiat, lăcustele au fost cunoscute ca hrană din vremuri străvechi. Pe un basoreliev asirian din vremea lui Asurbanipal (aprox. 669—627 î.d. Hr.) este înfățișată o scenă de banchet, în cadrul căreia servitorii aduc oaspeților lăcuste. Pentru unele triburi sălbatice din Africa lăcustele constituie principala componentă a hranei, iar în bazarele din unele țări arabe pot fi și astăzi cumpărate astfel de insecte, gata preparate spre a fi mincate. Și în era creștină, eremiții din pusturi își găseau în lăcuste o hrană convenabilă, imitîndu-l în acest sens pe Ioan Botezătorul (cf. *Matei*, 3, 4).

[22] Ce se ascunde în spatele acestor nume este greu de determinat cu mare exactitate. După indicațiile privitoare la forma picioarelor lor din v. 21, s-a putut deduce că „insectele curate” aparțin grupului *Orthoptera*.

vruhul (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *varuhul* (ms. 4 389, probabil formă coruptă din neatenție), *bruchul* (HELIADE) sînt transcrieri după LXX ὁ βρούχος, IER. *bruchus*. Corespondentul ebraic *ar'beh*, un nume colectiv care apare de 24 de ori în BH, pare să desemneze lăcustele speciei *Gryllus migratorius*, cf. BJ *les sauterelles migratrices*, hrană foarte apreciată încă și astăzi de popoarele din Orientul Apropiat și Africa.

solan, după ebr. *šāl'ām* (<rad. *šl' 'a înghiiți*), care denumește o specie de lăcuste foarte vorace. Formele *atachisul* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *atichisul* (ms. 4 389), *atacul* (HELIADE) sînt transcrieri după LXX ὁ ἀτάχης 'șopîrlă' (atestat, după BAILLY, s.v., doar în acest loc din LXX) și IER. *atacus*.

hargol, după ebr. *har'gol*, numele unei lăcuste, derivat de la un radical care în arabă înseamnă „a sări, a galopa”, probabil datorită caracteristicii lor de a face salturi foarte ample. Sintagma *cel ce se bate cu serpîi* (ms. 45, ms. 4 389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) este o traducere literală a LXX ὁ ὀφιομάχος (ὄφις 'șarpe', μάχουμαι 'a se lupta'). La HELIADE, *ophiomachus* este o transcriere după LXX sau după IER. *ophiomachus*.

hagab, după ebr. *hāghābh*, denotație pusă în relație de GESENIUS, s.v., cu un radical arăb cu sensul 'a ascunde, a învălui', probabil pentru a sugera faptul că un nor de asemenea lăcuste ascunde privirilor spațiul pe care se așează. Acesta este termenul folosit de Moise în *Pentateuh* ca să denumească lăcustele mărunte ale deșertului, spre a le deosebi de cele mari din Țara Făgăduinței (cf. *Num.* 13, 33). A fost identificată cu lăcusta numită de Plinius, *Hist. nat.* 29, 4, *atlebeus* și descrisă ca fiind „locustorum minima sine pennis”. Echivalarea în toate vechile versiuni românești prin termenul generic *lăcustă* se datorează LXX ἡ ἀρίς 'lăcustă', IER *locusta*; la HELIADE, grecesmul *acrida*.

[23] Cf. supra, v. 20. Sintagma *jigante din păsări* existentă doar în ms. 4 389 corespunde OSTROG. ΓΑΔΒ ΘΤ ΠΤΗΥΤ.

[24] va atinge hoitul lor, cf. 5, 2; este vorba de contactul involuntar ca un animal necurat, fapt care îl făcea inapt pe individ de a mai participa în acea zi la activitățile culturale.

[25] va purta hoiturile lor. Aici se face referință la cazurile de contact voluntar, ca atunci cînd cadavrele vitelor trebuiau evacuate din tabără. Întregul pasaj a din vv. 24—25 se regăsește aproape identic în vv. 27—28.

[26] Cf. supra, v. 3. Se disting aici două tipuri de animale considerate impure: cele care au copite nedespărțite în două unghii (d. ex. calul și măgarul) și cele care au copite despărțite dar nu rumegă (d. ex. porcul).

[27] care calcă pe labe. Expresia desemnează animalele denumite de zoologi „plantigrade” (cum sînt canidele și felinele), în opoziție cu „digitigradele”, cum sînt rumegătoarele.

[29] nevăstuița. În toate traduceriile românești (în ms. 45 și BB o inexplicabilă inversiune cu „pisica” din versetul secevent) este interpretarea corectă, după LXX ἡ γυάλῃ, IER. *mustela*, OSTROG. ЛАСИЦА, toate denumind specia *Mustela nivalis*, mic mamifer carnivor; este interpretarea tradițională a ebr. *hēledh*, prezentă și în

Targum, ca și în *Talmud*, cf. KJV *the weasel* 'nevăstuică', SB *la belete* 'idem'. O interpretare mai nouă, nelinoșită de explicații în BIBLIA 1968 (citrîta), după BJ *la taupe*.

șoarecele, opțiune unanimă în traducerea românești, după LXX ó μύς 'șoarece', IER. *mus* 'idem', OSTROG מוּשָׁה 'idem', interpretare tradițională, în toate vechile versiuni (*Targum, Peshitta*) și în *Talmud*, a ebr. 'akh'bār, cf. KJV *the mouse*, LUTHER *die Maus*.

șopîrla, identificare generică, aproximativă. Ebr. *tsābh* pare să fi denumit cu precădere specia de reptile terestre *Scincus lacerta*, endemică în Orientul Apropiat și descrisă de Plinius, *Hist. nat.* XXVIII, 8, astfel: „scincus, quem quidam terrestrem esse crocodilum dixerunt”. Sintagma „crocodil de pămînt” din vechile traduceri românești se explică prin reproducerea exactă a LXX ó κροκοδείλιος ó χερσαίος, cf., cu aceeași structură, OSTROG ΚΟΡΚΟΔΙΝΑΪ ΖΕΛΗΝΗ, Determinantul „de pămînt” s-a impus din necesitatea de a face distincție față de crocodilul propriu-zis, animal acvatic.

[30] *gecko* este numele pe care îl propunem după LUTHER *der Gecko*, BJ *gecko* pentru a echivala ebr. 'anāqāh (<anak'a gemo') folosit în BH pentru a desemna specia de reptilă *Ptyo dactylus gecko*. Particularități ale acestei reptile sînt geamătul caracteristic și degetele mult dilatate, cu partea posterioară striată, ceea ce-i permite să adere la stîncile unde-și duce viața. Vechile traduceri sînt toate aproximative și tind să vadă aici un mamifer: LXX ή μυγάλη (compus din μύς 'șoarece' și γαλή 'nevăstuică'), transliterat de IER. *mygale*, OSTROG ΜΗΓΑΛΗ; termenul desemna în greacă specia *Sorex aranaeus* (chițeanul de pădure) și a fost corect înțeles de traducătorii români: ms. 45 *ghigorfanul* și ms. 4389 *ghigorfan* (cuvinte nelregistrate în dicționare), BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE *chițoranul* se referă cu siguranță la diversele specii de mamifere insectivore din familia *Soricidae*, desemnată astăzi generic cu numele *chițean* și din care s-au înregistrat în spațiul românesc mai multe specii (vezi GEORGESCU, M., p. 23 și urm.). Opțiunea *arici* (R-G, BIBLIA 1968) nu se justifică decît mult ca o echivalare analogică.

cameleonul, LXX χαμαιλέον, IER. *chamaeleon*, OSTROG ΧΑΜΕΛΕΟΝ echivalează ebr. *qowah*, de la un radical puțin uzitat, cu sensul 'a fi puternic'. După cum se poate deduce din vechile traduceri arabe, unde apare numele *hardaan*, este vorba aici de o șopîrlă de dimensiuni mai mari (*Lacerta stellio*), care trăiește în Siria și Palestina, căfărată pe zidurile în ruină. Cameleonul propriu-zis (*Chamaeleo*) se numește în ebraică *tin'semeth*. Opțiunile *hamelon* (ms. 45, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) și *hamelon* (ms. 4389, BB) dovedesc, prin aspectul fonetic, împrumutul direct din greacă, pe cînd forma modernă *cameleon* rezultă dintr-o adaptare după fr. *caméleon*.

șopîrla letaah, în ebraică *l'ā'ah*, nume utilizat în tradiția talmudică, potrivit celor mai vechi interpretări, ca termen generic pentru orice fel de șopîrlă; cf. IER. *stellio* 'un fel de șopîrlă', KJV *the lizard* 'idem', BJ *letaah*. Termenii *nevăstuică* (ms. 45, BB) și *jder* (ms. 4389) se explică prin aproximarea LXX χαλαβώτης și OSTROG ΕΚΑΚΑ. Despre gr. χαλαβώτης (var. καλαβώτης, ασκάλαφος, σκαλαβώτος, FRISK, GEW, II, 162, ne informează că se utilizează cu sensul 'un fel de șopîrlă'; originea sa este probabil egeică, preindoeuropeană. Foarte rar este și slavon. БАЛКА, cuvînt nelregistrat în MIKLOSICH. În consecință, revizorii ulteriori apelează la transliterare: *stellio* (MICU, FILOTEI ȘAGUNA) după IER. *stellio* și *hulabotul* (HELIADE) după LXX χαλαβώτης; același procedeu și în OSTROG ΚΑΛΕΘΥΠΕΪ,

șopîrla homeț, după ebr. *homet*, care desemnează, cel mai probabil, șopîrla de nisip, endemică în deserturile Orientului Apropiat; utilizarea termenului generic din traducerea românești se datorează LXX σαύρα 'șopîrlă', IER. *lacerta* 'idem', OSTROG. ΔΙΜΕΡΩ 'idem'.

citrîța, identificare incertă, după LXX ó ασπάλαξ 'citrîță', IER. *talpa* 'idem'. În BH se utilizează aici subst. ebr. *tin'semeth* ca și în versetul anterior, unde s-a interpretat drept „cameleon”. Echivalările *guziu* (ms. 45), *guzel* (ms. 4389), după magh. *güzil* (cf. DA, s.v. *guz*), utilizat mai ales în graiurile nordice, și *șomic* (BB), utilizat mai ales în Banat, Transilvania și Muntenia (cf. GEORGESCU, MAM., p. 32-33), sînt denumiri populare ale speciei *Talpa europaea*. Cf. și MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *sobotul*.

[31] oricine se va atinge, cf. 11, 24, mortăciune, cf. 5, 2.

[32] piele, LXX δέρμα, IER. *pellis*. Pielca animalelor era larg folosită de evrei, ca de toate popoarele antice, în cele mai diverse scopuri: îmbrăcăminte, corturi, obiecte casnice etc.
sac, LXX σάκος, IER. *saccus* (în unele versiuni *cilicium*), ebr. *sāq*, țesătură din lînă sau pînă de capră utilizată în special la confecționarea hainelor uzuale.

[33] vas de oală, cf. 6, 28, cupator, cf. 2, 4.

vatra. Opțiunile *vatra de fier* (R-G), *căminuri* (BB, MICU, ȘAGUNA), *coltoane* (ms. 45, ms. 4389) echivalează LXX χυτρόποδες 'pot de terre; marmite à pieds' (BAILLY, s.v.), IER. *chytropodes*, transliterare după LXX. Corespondentul ebraic *kîyr*, care nu apare în BH decît în acest loc, are un sens nesigur; se pare că desemna o

instalație primitivă din pietre, sub care era aprins focul pentru fierberea alimentelor. Rom. *cămin* (vs. ΚΑΜΙΝΑ 'sobă, vatră', bulg. ΚΑΜΙΝ 'horn') înlocuiește în BB termenul cu circulație mai restrînsă *collon* (<magh. *kallan*) din ms. 45 și ms. 4389, deși acesta avea avantajul de a fi mai exact ca sens: 'zid de piatră pe care se așează cazanul' (cf. DA, s.v. *collon*, cu atestări populare).

[36] totuși. În BH particula restrictivă opune conținutul acestui verset afirmației cu valoare generală din v. 33. În BH 'izvor', „fîntină” și „acumulare de apă” nu se găsesc pe același plan sintactic precum în LXX, IER, și OSTROG.

Sursele de apă erau socotite pure după îndepărtarea elementului poluant și reînnoirea apei.

Seevența „căzut în apă” este implicită în BH, LXX și IER.

[38] Spre deosebire de sămînța uscată, cea umezită poate fi impurificată prin contactul cu un cadavru, căci, în acest ultim caz, impuritatea pătrunde în interiorul ei.

[41] viețuitoare care mișcă, cf. supra, vv. 10-11.

[42] Cf. supra, vv. 29-30.

[43] sufletele, cf. 2, 1, tîrîtoare, cf. 5, 2; 7, 21.

[44] Acest verset și cel secvent conțin temeiul teologic și istoric al cerinței, pentru un binecredincios israelit, de a se păstra pur. Toate prescripțiile sînt motivate de necesitatea pentru poporul ales de a-l imita pe Iahve, care este sfînt.

[45] v-am scos pe voi din țara Egiptului. În acest context tipic, tradiția românească utilizează verbul *a scoate*, pentru a echivala LXX ἀνηγχομαι 'a conduce în exterior', IER. *educare* 'idem', OSTROG. ΗΒΕΚΕΤΗ 'idem'. Corespondentul ebraic din BH 'ālah semnifică aici ieșirea dintr-o țară străină a poporului ales; cf. KJV *who bringeth you up out of the land of Egypt*, LUTHER *der aus Egyptenland geführt hat*, BJ *qui vous a fait monter du pays d'Egypte*. Ideea de „ascensiune”, inclusă și în echivalările moderne, sugerează efortul necesar obținerii pămîntului făgăduinței.

[46] legea, cf. 6, 9.

[47] Sintagma prepozițională *întru mijlocul* (ms. 45 și BB) reprezintă o reproducere greoaie a LXX ἀνέμεσον (cf. *Fac.* I, 4), înlocuită de MICU prin prep. *întră*, la fel ca în ms. 4389: *întră* (după OSTROG. ΜΕΧΑΔΣ.)

viețuitoarele. Echivalarea compusului grecesc ζωογονόυτες (formă nominală a vb. ζωογονέω 'a produce ființe vii' și 'a face să trăiască', cf. BAILLY, s.v.) a pus probleme traducătorilor români. Prin sintagma *celor ce fac a trăi*, autorul ms. 45 optează pentru sensul secundar al gr. ζωογονέω, pe cînd construcția *celora ce nascu cîte vii* ilustrează sensul primar al corespondentului din LXX. Faptul că în locuri mai dificile revizorii bucareșteni efectuau o reanalizare a originalului grecesc dovedește o colajonare destul de atentă a manuscrisului lui Milescu de către editori. În alte părți din BB, gr. ζωογονέω este tradus prin *a cruja* (*Ies.* 1, 18 și 22); *a cruja viu* (*Jud.* 8, 19), *a da viață* (*Ies.* 1, 27), *a prinde viu* (*I Regi*, 27, 9 și 11) și *a invita* (*I Regi* 2, 6); ultima echivalare o regăsim și în *Luca* 17, 33, loc în care soluția de traducere din BB este identică cu cea din NT (1648): *invia*-l-va. Cel mai adesea, gr. ζωογονέω corespunde în LXX ebr. *hāyāh*, verb plurisemantic în BH, cu sensurile primare 'a fi, a exista' și 'a deveni' (cf. GESENIUS, s.v.). Cit privește soluția *cele ce trăiesc* din ms. 4389 (după OSTROG. ΟΖΗΓΕΑ-ΛΙΟΥΜΗ, IER. *vivificanti*), aceasta este foarte aproape de versiunile moderne, cf. *cele viețuitoare* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE)

CAP. 12

Deși nașterea unui copil rezulta din supunerea la unul din primele comandamente divine (*Fac.* 1, 28) și deși în Israel copiii erau priviți ca un dar și o moștenire divină (*Ps.* CXXVII, 3), iar o femeie însărcinată apărea în ochii comunității ca un semn al bunăvoinței divine (*Ps.* 128, 3), totuși, actual fiziologic al nașterii provoca, în sistemul arhaic de gândire, o stare de impuritate, legată de pierderea de sînge, pe de o parte, și de domeniul sexual, pe de altă parte. Neîfiind deci implicată o dimensiune morală, riturile purificatoare de acest tip trebuiesc incluse în categoria prescripțiilor igienice din cap. 15. Considerarea lehezicii drept o stare impură este un fapt general în culturile arhaice, ea regăsindu-se la indienii, perși, grecii și romani, ca și, de altfel, în mediul românesc tradițional.

[2] va rămîne însărcinată și va naște. Construcția grupînd două verbe, dintre care primul indică începutul unui proces iar cel de-al doilea acțiunea principală, este tipică stilului biblic al limbii ebraice.

șapte zile, cf. 4, 6.

sorocului ei lunar. Denominația ebraică pentru menstruație, subst. *nidāh* 'impuritate', este un eufemism, transpus în LXX printr-o întregă perifrază: *κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀφάρδου αὐτῆς*; aceasta se reflectă în mod literal în ms. 45 după *zilele usăbirei necurățitei ei* și BB după *zilele osebritei necurățitei ei*.

Aici, subst. *usăbtre* (*osebtre*) are sensul învechit 'singurătată, re-ragere, izolare', reprezentând deci o echivalare perfectă în epocă a gr. χωριστός 'separare; izolare'; opțiunea din BB a fost păstrată ca atare și de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, care preferă însă eufemismului *necurăție* termenul mai exact *cruntare* 'singerare'. Cf. și HELIADE *separațiune*. Exprimarea greoaie și redundantă după zilele *osebirei firei necurăției ei*, după OSTROG. Α[Ε]ΠΗΧ' ΕΤΕΕ-ΤΕΗΝΓΟ ΒΑΒΑΣΥΗΝΙΑ ΚΚΕΡΗΝΥ ΕΑ, se datorează, probabil — dacă nu cumva unei greșeli de copiere — interpretării ca substantiv a adjectivului slavon ΕΤΕΕΤΕΗΝ' 'firesh, natural'.

[3] Pentru ritualul circumciziei cf. *Fac.* 17, 10. Noțiunea „prepuț” cuprinsă în termenul tehnic 'ar'lah din BH a fost semnificată cu dificultate în culturi care nu cunoșteau circumcizia. De aceea, gr. ἡ σάρξ τῆς ἀκροβυστίας din LXX a fost transpus literal prin formula *trupul acoperământului* (ms. 45) și *trupul acoperământului marginii lui* (BB); ezitări de echivalare găsim și în alte locuri din BB: *trupul acoperitei marginii* (*Fac.* 17, 11), *marginea trupului acoperită* (*Fac.* 34, 14). Aceeași transpunere eufemistică la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA: *marginea trupului*, pe cind HELIADE preferă împrumutul direct: *carnea acrobystiei*. Pentru semnificația specială a subst. *trup* cf. 6, 10.

Prescrierea zilei a opta după naștere ca moment ideal al circumciziei pare să aibă justificări medicale precise: în această zi nivelul de concentrație al protrombinei și al vitaminei K — substanțele care reglează coagularea și cicatrizarea — se stabilizează la 100%, asigurând garanția unei hemoragii reduse și a unei cicatrizări rapide (HARRITON, p. 134).

[6] cortul întinării, cf. 1, 1.

arderea de tot, cf. 1, 3

turturea, cf. 1, 14.

ieridă pentru păcat, cf. 4, 1.

[7] să facă ispășire, cf. 4, 20.

legea, cf. 6, 9.

[8] nu-l va fi la îndemână, cf. 5, 7.

două turturele, cf. 1, 14; 5, 7.

CAP. 13

Capitolele 13—14 detaliază prescripții referitoare la „lepră”, cuvânt prin care se desemnează generice diferite boli ale pielii omului sau muceгалuri care apar pe haine sau pe zidurile caselor. Această secțiune poate fi divizată astfel: 1. „lepra” la om (12, 1—46), 2. „lepra” veșmintelor (13, 47—59), 3. purificarea unui om atins de „lepră” (14, 1—32) și 4. „lepra” caselor și curățirea ei.

[2] umflătură, după BH *s'ērlh*, literal 'ridicătură', fig. lumbare, cf. KJV *rising*, BJ *tumeur*, GN *Schwellung*. În ms. 45 u BB, secvența redundantă *struncnătură de însemnare* (BB *semmare*) și *semm* de *stricdecțiune* a rezultat probabil din includerea în frază a unei glose marginale, căci cei doi membri în relație disjunctivă echivalează, fiecare în parte, LXX οὐλῆ σημασιας τηλαυγής, care s-ar traduce literal 'cicatrică strălucitoare a unui semn', cf. MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *vinătare lacte de semn*. În enumerarea simptomelor leprei, LXX diferă aici de BH și de IER., ca și de traduceri moderne.

bubă, cf. IER. *pustula*; KJV. *scab*; BJ *dartre*, GN *Schuppen*, echivalează ebr. *saphath*, termen care în BH denumește o afecțiune a pielii greu de identificat: s-ar putea presupune „un tip de erupție cutanată” (PÉTER—CONTESSÉ, p. 138).

pată, cf. KJV *bright spot*, BJ *une tache*, GN *ein heller Fleck*, corespunde ebr. *bāhereth* 'pată' (<*bāhtyr* 'a străluci').

plăgă de lepră, cf. LXX ἀφ' λέπρας, IER. *plaga leprae*; primul membru al sintagmelor *pipăre de strălucire* (ms. 45), *pipăre de bube* (BB), *pipăre de lepră* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) a rezultat din neperceperea sensului secund, acela de 'rană, plăgă' al gr. ἀφ' 'acțiunea de a atinge'.

Interesant de remarcat că în acest context gr. λέπρα (etimonul rom. *lepră*, atestat de TIKTIN și DA pentru prima dată tocmai în BB) este aproximat prin termenii *stricdecțiune* (ms. 45), *bube* (BB) sau *mişăite* (ms. 4389).

S-a discutat mult despre semnificația reală a bolii denumite în tradiția vechitestamentară „lepră” (vezi, mai recent, COCHRANE și BROWNE). Ebr. *tsara'ath*, numele generic al 'leprei' în BH, termen derivat din radicalul *tsara'* 'a bicui, a flagela', desemnează deopotrivă afecțiuni dermatologice mai ușoare sau mai grave, ca

și degradări organice sau minerale ale hainelor sau zidurilor clădirilor. În tratatele medicale grecești, subst. λέπρα era utilizat pentru a descrie o boală caracterizată prin aspectul tumefiat sau solzos la piele; Herodot apropie termenul λέπρα de afecțiunea numită ἐλεφαντίασις, ale cărei manifestări clinice corespund conceptului medical modern al acestei boli (sindromul lui Hansen). Cuvântul a pătruns și în latină, unde *lepra* pare să fi desemnat aceeași boală care mai era denumită și *elephantiasis Graccorum*, impunându-se în cercurile creștine pentru a desemna cunoscutul concept biblic.

Simptomele tipice ale acestei cumplite boli au fost înregistrate de timpuriu, cu aprox. 4000 de ani î.d.Hr., în India și China. Lepra era în mod cert cunoscută în Mesopotamia în mileniul al III-lea î.d. Hr., și a fost identificată deasemenea pe o mumiie egipteană. Provoacă de bacilul *Mycobacterium leprae*, descoperit de Hansen în anul 1871, lepra a constituit unul dintre cele mai cumplite flageluri ale istoriei, până în epoca modernă, cunoscând două forme principale: forma medulară și cea mutilantă. Descoperirea antibioticelor a redus până la proporții neglijabile ravagiile bolii.

fiii lui, cf. 15.

[3] Preoții nu aveau rolul unor vraci, ci aveau doar obligația de a decide existența sau non-existența bolii. Odată declarat impur de către preot, bolnavului îi era interzis să ia contact cu alii membri ai comunității și trebuia să se îngrijească singur.

plăgă/pipăire, cf. supra, v. 2.

[6] o bubă oarecare, în ms. 45, ms. 4389 și BB *semm*, după LXX σημασιας, desemnează o erupție benignă (ebr. *mis-pahath*); cf. IER *scabits*.

Pentru toate celelalte echivalări cf. supra, v. 2.

[8] să-l declare necurat, acesta este semnificația exactă a BH *bā'a' lāmē*, cf. BJ *le déclarera impur*. Utilizarea în traduceri românești a vb. *a pingări*, aici, ca și, frecvent, în continuare, reflectă gr. *μαίβεω* 'a murdări, a pingări' din LXX.

[9] Pasajul cuprins între vv. 9—17 înfățișează un tip de „lepră” care se manifestă fără erupții prealabile.

[10] umflătură, cf. supra, v. 2.

[11] Să nu-l mai izoleze. În vechile traduceri românești enunțul este afirmativ, după LXX, deși în BH, IER și versiunile moderne acesta este negativ.

[13] Prescripția paradoxală cuprinsă în acest verset s-ar explica fie prin prezența unei maladii de un tip exantematic, care ar interzice bolnavului să participe la viața comunitară (PÉTER—CONTESSÉ, p. 141), fie prin intrarea bolii într-un stadiu de erupție finală generalizată.

[14] carne vie. Cu excepția ms. 45 și BB unde este preferat sinonimul *trup*, toate traduceri românești ulterioare, începând cu ms. 4389 și MICU, preferă sintagma *carne vie* pentru a desemna o rană deschisă. Constituirea acestei expresii pare a avea o determinare biblică directă: BI *hay bāsār* 'carne vie', LXX *χρῶς ζῶν* 'idem', IER. *caro vivens* 'idem'. În DA, singura atestare a sintagmei (s.v. *carne*) provine dintr-un text popular înregistrat de Pamfile.

[15] În vv. 15—16, adj. *viu* din expresia *trup viu* este înlocuit în ms. 45, ms. 4389, BB prin *sănătos*, după LXX *χρῶς ὑγιής* 'corp sănătos'.

[18] În vv. 18—23 apare un al treilea caz al bolii, cind lepra se dezvoltă într-o rană vindecată.

bubă. În ms. 45 și BB *rană*, după LXX ἔλκος 'rană, ulceratie', IER. *ulcus* 'idem', *bubă* cu *purot* (ms. 4389) după OSTROG. ΕΟΛΑ-ΚΗΑ ΡΗΘΗΝΑ, corespund ebr. *š'hltn* 'inflamație, ulcer' (probabil de la o rădăcină neuzitată cu sensul 'a arde', cf. STRONG, 7822). Identificarea exactă a bolii nu este posibilă; cuvântul se regăsește în BH și în *Ies*, 9, 9, *Iza*, 38, 21). Ca traduceri posibile; BJ propune *ulcere, furoncle* sau *abcès*.

[19] umflătură, cf. supra, v. 2.

[22] Formularea pleonastică *se va vărsa cu vărsare* (ms. 45, ms. 4389, BB) este o traducere literală după LXX *διεχύσεται διαχέουσα* care reflectă, la rindul ei, o turnură ebraică tipică în BH.

În vechile versiuni românești, după LXX, fraza continuă ca în finalul v. 20.

[23] pată, cf. supra, v. 2.

[24] În secvența cuprinsă între vv. 24–28, legiuitorul are în vedere un al patrulea caz al bolii: lepra apare pe cicatricea unei arsuri.

[25] a înflorit. Utilizarea, aici, ca și supra, vv. 12 și 20, de către majoritatea traducătorilor români (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, R–G) a verbului *a înflori* cu sensul (despre infecții) 'a erupe, a se extinde' este rezultatul unei calchierii de semnificat, după LXX ἐξανθίω 'a înflori', lexem care, la rindul său, transpune ebr. *pārah* 'a izbucni' dar și 'a înflori' (cf. STRONG, 6524). Acest sens al vb. *a înflori* nu este înregistrat în TIKTIN și DA.

[26] Este repetat întocmai, dar într-un context diferit, v. 21.

[27] Cf. supra, vv. 8 și 22.

[28] Cf. supra, vv. 6 și 23.

[29] Între vv. 29–37 se discută un al cincilea caz de „lepră”, aceea care afectează părțile corpului acoperite cu păr, capul și bărbia.

[30] mai a dîncă. Adjectivul *gropilat* 'adlncit' (ms. 45, BB), ca și forma *gropilos* (ms. 4389), atestate de DA doar în BB, sint unități lexicale create ad hoc de traducător, pentru a echivala comod LXX ἐνκοίλος (ēn 'în', κοίλος 'scobit, adlncit').

gălbui, după ebr. *tsāhōb* 'galben, auriu', cf. BJ *jaundre*. Prezența gerunziului cu valoare adjectivală *înflorind* în ms. 45 și BB se explică prin FRANKF. ἐξανθίζουσα (ἐξανθίζω 'a înflori' < θνός 'floare', FRANKF. probabil o lectură greșită în FRANKF. a formei ἐξανθίζουσα 'îngălbenit', participiul prezent al gr. ἐξανθίζω 'a fi galben, auriu' (<ἐξανθός 'galben'), care apare în celelalte ediții ale LXX.

pecingine. Opțiunile *struncinătură* (ms. 45, BB), *vătămătură* (ms. 4389), *vinătare* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) sint termeni care corespund LXX θραύσμα 'rană cu aspect fărâmițos' (θραύω 'a sparge, a sfărâma'). În BH, ebr. *nelheq* 'solz, mătreacă' este denumirea curentă pentru bolile caracterizate prin cădere părului. Traducătorii moderni încearcă găsirea unui echivalent univoc: KJV *scall*, BJ *teigne*, R–G, BIBLIA 1968 *chelbe*, CORN. *ezemă*. Pentru *struncinătură* cf. TIKTIN, s.v. *zdruncinătură*, unde cea mai veche atestare este din BB.

[31] gălbui. Culoarea nesănătoasă a pilozității de pe locul bolnav este desigur cea desemnată în versetul anterior. Forma grecească ἐξανθίζουσα (part. prez. de la vb. ἐξανθίζω 'a fi galben auriu') este redată, conform obiceiului traducătorilor români, printr-un gerunziu: *rușind* (<vb. *a ruși*). Radicalul grecesc ἐξανθός desemna o culoare intermediară între galben și roșu, ceea ce poate explica diferențele de traducere: *roșu* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *gălbui* (HELIADÉ, BIBLIA 1968), *roșcat* (R–G). Opțiunea *negru* de la CORN. se datorește BH *šāhār* 'negru', care este însă o eroare de copist, în loc de *tsāhōb* din versetul anterior.

[35] Cf. supra, v. 7.

[36] Cf. supra, v. 8.

[38] Vv. 38–39 descriu un al șaselea caz de „lepră”, sub forma unei maladii benigne.

p.e.t.e. În BH este utilizat același termen ca și supra, v. 2, însoțit de data aceasta de determinantul „alb”.

Pentru sintagma *luciri lucind* (ms. 45, ms. 4389, BB) cf. LXX ἀγιάσματα ἀγιάζοντα. Dintr-o reproducere literală similară rezultă și expresia *albe înflorind*, cf. LXX λευκασθίζοντα (λευκός 'alb', θνθίζω 'a înflori').

[39] spuzeală. Corespondentul ebr. *bōhaq* nu apare decât aici în BH. Boala la care se face referire este și ea greu de identificat. Ar putea fi vorba de o formă benignă de lepră, denumită și astăzi cu același termen de arabi (SB, p. 68): BJ traduce termenul prin *exanthème*. Cf. LXX ἀλοφός 'plagă albă și făinoasă', IER. *impeltigo* 'eczemă, pecingine' (preluciat de HELIADÉ: *impeltigine*). Opțiunea *coș* 'furuncul' (<lat. *cosus* 'larvă') din toate versiunile românești vechi (inclusiv MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) constituie o primă atestare (cf. DA, s.v.).

[40] Vv. 40–44 se referă la un al șaptelea caz de „lepră”, calviția. Se presupune că textul s-ar referi la grupul larg de boli dermatologice cuprinse în clasa *Tinea tonsurans* sau *Tinea favosus*, care afectează în special zona scalpului și sint provocate de ciuperca *Achorion schöenleini*. O altă diagnoză probabilă ar viza diferitele tipuri de psoriazis, afecțiune noninfecțioasă (HARRISON, p. 144).

[41] pleșuv în față. Pentru a desemna calviția frontală în BH apare ebr. *gibbeah*, redat în LXX prin gr. ἀναφάλατος iar în IER. prin lat. *calvus*. Termenul *chelbaș* 'chel, pleșuv', utilizat în ms. 45 și păstrat și de autorul ms. 4389, apare înlocuit în BB cu regionalismul cu același sens *lneav* (ucr. *ltnkavij*), atestat atît în DLR cît și în DLRLV doar în acest loc din BB. Deși *parșia* / *ltncăvirea* a fost păstrat și de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA. Versiunile moderne preferă aici exprimări perifrastice: BJ *calotite de front*, CORN. *chel în partea dinainte*, R–G *pleșuv din față*.

[42] Perechea lexicală *gabahath* 'calviție frontală' / *qarahath* 'calviție posterioară' din BH a fost păstrată formal prin LXX ἀναφάλατος / ἀλλοφώμα (ambii termeni nu sint atestați în limba greacă decât în LXX), ca și prin IER. *recalvitio* / *calvitio*. De aici și opțiunile *pleașa* / *chelbășita* (ms. 45, ms. 4389) și *pleașă* / *ltncăvirea* (BB, după care MICU, FILOTEI, ȘAGUNA); cf. și HELIADÉ *calviția* / *recalvitia*, după IER.

[43] umflătură, cf. supra, v. 2.

[45] Sfișierea hainelor este un gest de doliu, ca de atîtea ori în VT (cf., de pildă, *Iona*, passim).

capul descoperit. Ebr. *phāru'a*, interpretat în vechile traduceri drept „descoperit” (LXX ἀναλυτος, IER. *nudum*), semnifică mai degrabă „neglijent, în dezordine”, conform etimonului *pāra* 'a lăsa să meargă', cf. R–G *nepeplănat*.

Și acest gest este un semn de doliu, cf. 10, 6.

sint necurat. Enunțul, care în BH are un caracter exclamativ (cf. BJ, R–G, CORN.), a fost transpus în LXX în stilul indirect, fapt care explică formulările din traduceri românești vechi.

Acest pasaj din *Levitic* (vv. 45–46) a fost citat ca motto al unui cutremurător poem de B. Fundoianu, *Psalmul Leprosului*, din care cităm un fragment: „Știu bine, Doamne, / Că tu ești teafăr fiindcă-s eu lepros, / că am ieșit egal din neînțînă, / că prosternarea mea îți dă mărire, / că neștiința mea îți dă știință, / că slăbiciunea mea îți dă putere, / că murdăria mea îți dă lumină. / (...) Tu n-ai voit să fiu ca pomul tinăr, / crescut din vin, / crescut din curgere de ape, / Tu n-ai voit să am și eu cocioabă, / să pot intra și eu în sinagogă, / să pot avea și eu copii sălbateci / și vreo fecioară-n prag cu dure șolduri, / și ciini la gard, pe care să-i anunț / cînd trec pe drum leproși cu buboaje” (FUNDIOIANU, P., p. 90–91). Prezența leproșului, ca simbol al izolării în suferință și al marginalizării, o regăsim în poemul *Străvedere* de Ioan Alexandru: „Fără bruma de credință cât de mustar grăunț / Nu săvîrșește vindecare cuvîntul / Leproși orbi din naștere / Își porniră sărmanii bolile-n / Căutarea lui” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 26). Pentru imaginea dezolantă a celor sortiți deportării și izolării de semenii lor să mai cităm și din poemul *Spre lazarete* de Aron Cotruș: „Din lupte pe viață și pe moarte, / Ațiși schilavi sunt duși acum în cete, / Sunt duși încet spre albe lazarete, / Spre lazarete-n zărire deșarte... / Și de acolo iarăși, mai departe!” (Aron Cotruș, *Versuri*, antologie de Ovidiu Cotruș, prefață de Ion Dodu. Bălan, Minerva, 1978, p. 70).

[48] țesătură / urzeală. Corespondentele ebraice *š'thity* și *'ereb*, utilizate doar împreună, nu se găsesc în BH decât în acest pasaj, unde se repetă de opt ori (vv. 48–59). Ce anume desemnau ele în realitate este imposibil de precizat cu exactitate, căci au fost percepute ca sinonime încă de primii interpreți: LXX ὁ στήμων 'urzeală' / ἡ ἄρο-η 'idem', IER. *stamen* 'urzeală' / *subtegumen* 'idem'. În genere, pentru a se face o distincție referențială, traducătorii au considerat că este vorba de cele două componente ale unei țesături, urzeala și băutura (deși este greu de imaginat cum ar putea ataca „lepra” numai una dintre elementele structurii unei țesături, lăsînd-o neatinsă pe cealaltă): *țesătură* / *țort* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *bătătură* / *ur-țitură* (HELIADÉ), *urzeală* / *bătătură* (CORN., BIBLIA 1968), *țesătură* / *implețitură* (R–G), cf. *tissu* / *couverture* (BJ), *warp* / *worf* (KJV).

[51] lepră vătămătoare. Formulările *stricdecine întemeiată* (ms. 45, BB), *mişătie adevărată* (ms. 4389), *lepră statornică* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *lepră permanentă* (HELIADÉ) redau sintagmele *lēpra ēmmenos* (LXX) și *lepra perseverans* (IER.). Semnificația exactă a ebr. *mam'ereh* (<*ma'ar* 'a cauza o suferință acută', GESENIUS, s.v.), este cel de 'malign, vătămător', cf. BJ *lepre contagieuse*.

[52] lucru din piele. Pentru sensul special al subst. *vas* din ms. 45, ms. 4389 și BB cf. ST. L. FAC., p. 96.

[55] chiar dacă. În BH, LXX, IER., nuanța concesivă a enunțului este implicată.

[57] a înflorit, cf. supra, v. 25.

[59] legea, cf. 6, 9.

CAP. 14

[3] afară din tabără. Ritualul de purificare trebuia să aibă loc în afara spațiului comunitar. Purificarea bolnavului vindecat de „lepră” implica un ritual în care gesturile simbolice predominau față de măsurile igienice propriu-zise. Acest ritual aduce aminte, în unele privințe, de cel al consacării preoșilor (cf. cap. 11–15) și a fost respectat întotdeauna cu sfințenie. Isus însuși recomandă acest ritual leproșilor care vin să-i ceară vindecarea (cf. *Mat.* 8, 4; *Luca* 17, 11–14).

[4] lemn de cedru, LXX ξύλος κέδρινος, IER. *lignum cedrinum*, OSTROG. АРЕВО КЕДРОКО, reprezintă specia de conifere *Cedrus*, specifică Orientului Apropiat (ebr. 'erez < 'araz 'a fi puternic'). Forma veche *chedru*, existentă încă în textele rotacizante și la Coresi, vădește intermediarul slavon.

un fir stacojiu. În BH, ebr. *tôla'ath* desemna inițial un fel de larve sau viermi cu o culoare specifică, roșu închis (de aici IER. *vermiculus*), ajungând ulterior să desemneze, prin extrapolare, orice obiect vestimentar vopsit în această culoare (cf. STRONG. 8438). Transpunerea literală a condus la constituirea unei sintagme obscure în LXX: κεκλωσμένους κόκκινους (κεκλωσμένους < κλώθω 'a răsuci', κόκκινους 'stacojiu' < κόκκος 'larvă (stacojie)'; de aici roșiu sucit (ms. 45), roșu impletit (ms. 4389, BB) — încă o coincidență care ar indica utilizarea ms. 4389 de către revizorii finali, deși în v. 6 apare în 4389 roșu sucit ca în ms. 45), roșu răsucit (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), fir roșu (HELIADÉ). Cf. și *Ies.* 25, 4.

isop, LXX ὕσσωπος, IER. *hyssopus*, OSTROG. ИСОПЪ. Termenul a intrat în limba noastră o dată cu primele traduceri de texte religioase din secolul al XVI-lea, fiind un împrumut din slavonă, care, la rândul ei l-a împrumutat din greacă. Etimonul primar este ebr. 'ezôbh. Isopul (*Hyssopus officinalis*) este un arbust cu flori de culoare albastru închis, originar din Orient; se cultivă la noi ca plantă ornamentală. Crenguțele de isop, adunate într-un mănunchi, erau folosite în Israel cu o funcție echivalentă cu mănunchiul de busuioc în ritualurile bisericii noastre. Utilizat în ritualuri purificatoare, isopul a ajuns în cele din urmă să simbolizeze curățirea de păcat, ca în *Ps.* 51, 7.

[5] apă de izvor, în vechile traduceri românești *apă vie* după LXX ὕδωρ ζώντων, IER. *aqua viventis*; în BH, expresia *hay mayim* 'apă vie' denușește apa luată dintr-o sursă curgătoare (izvor, riu), în opoziție cu apa de cisternă. Să observăm că în practicile magico-ritualice din mediul popular românesc „apa neînceptută” era investită cu puteri magice.

[7] de șapte ori, cf. 4, 6. Exegeții au pus în valoare semnificațiile simbolice ale acestei ceremonii de purificare. Cele două păsări „vii” semnifică viața redată leproșului, care fusese mort pentru comunitate. Aceeași valoare simbolică pare să aibă și celelalte elemente: „apa vie”, singele victimei ca sediu al vieții și culoarea roșie a firului stacojiu. Ramura de cedru, arbori incorruptibil, ca și cea de isop, semnifică faptul că fostul bolnav s-a curățit de „lepră”. Cit privește eliberarea celei de-a doua păsări, actul acesta pare să figureze îndepărtarea și dispariția bolii. O ceremonie foarte asemănătoare regăsim la purificarea celui care s-a atins de un mort (cf. *Num.* 19, 6).

[8] să-și radă tot părul. Îndepărtarea totală a părului era considerată un act de igienă esențial. Herodot, *Istoria* II, 37, amintește că preoții egipteni, cărora li se impunea o curățenie perfectă, se radeau complet din trei în trei zile.

[10] Dacă în versetele anterioare a fost descris ritualul purificării leproșului în raport cu comunitatea, vv. 10–20 înfățișează ritualul prin care fostul bolnav își restabilește relația sa cu Iahwe.

îără cusur, cf. 1, 3; 12, 17–25.

efă, cf. 5, 11.

frunte a făinii, cf. 2, 1.

log, după ebr. *lôg*, unitate de măsură pentru lichide, echivalentă cu a douăsprezecea parte dintr-un *hin*, ceea ce înseamnă între 5 și 7 decilitri. Echivalentul *pâhar* din traduceri românești vechi se raportează la LXX κοτύλη 'vas mic; pahar', cf. HELIADÉ *kotyly*.

untdelemn, cf. 2, 1.

[11] cortul întinării, cf. 1, 1.

[12] dar legănat, cf. 7, 14 și 30.

[13] întrun loc sfânt. Indicația este inadvententă, căci prin „loc sfânt” se înțelege altarul însuși; actul imolării nu se putea petrece aici, ci undeva în fața sanctuarului, cf. 1, 11.

lucru preasfânt, cf. 2, 3.

[14] Cf. 8, 23.

[16] de șapte ori, cf. 4, 6; 14, 7.

[18] să facă ispășire, cf. 4, 20.

[19] Vechile traduceri românești (inclusiv MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) diferă în acest pasaj de LXX, IER. și BH, deoarece urmează îndeaproape textul din FRANKF.

[20] arderea de tot, cf. 1, 3.

prinosul de grîne, cf. 2, 1.

să facă ispășire, cf. 4, 20.

[21] nu va fi în stare, cf. 5, 7.

dar înălțat, cf. 7, 14.

log, cf. supra, v. 10.

[22] turturele... pui de porumbel, cf. 1, 14.

după cum îi va da mina, cf. 5, 7.

[24] să le legene, cf. 7, 30.

dar înălțat, cf. 7, 14.

[25] Cf. supra, vv. 13–18.

[32] legea, cf. 6, 9.

nu-i dă mina, cf. 5, 7.

[34] plagă de lepră, cf. 13, 2.

Utilizarea aceluiași termen deopotrivă pentru o boală umană și pentru un simptom de coroziune a pereților caselor sub acțiunea unor ciuperci sau a unor factori de natură minerală reflectă credința în atotputernicia divină, ca sursă a unor nenorociri concepute ca „semne” și pedepse. Pe de altă parte, prescripția are un caracter prospectiv, referindu-se la etapa sedentarizării poporului ales în țara făgăduită, moment ulterior celui când este emisă parola.

[38] să încuie casa timp de șapte zile. Formulă este identică în BH și LXX cu cea folosită în 13, 4, spre a desemna izolarea bolnavului de lepră. Ca și acolo, și aici perioada de așteptare este impusă pentru a se observa evoluția bolii.

[40] un loc necurat. Indicația nu are semnificație ritualică. Odată sedentarizați, evreii preluau configurația urbană obișnuită în Palestina și înainte de venirea lor, care includea și un loc din afara cetății, special amenajat pentru depunerea resturilor nefolositoare.

[41] tencuiala, cuvânt utilizat și în versetul următor, *lut* (ms. 45, BB) și *fărină* (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ), după LXX ὄχως 'lut', IER. *pulis* 'fărină' (v. 41) și *lutum* 'lut' (v. 42), corespund ebr. 'ăphâr, termen care în BH înseamnă 'praf, pulbere', dar și 'lut folosit pentru tencuit, mortar' (STRONG., 6083). Tehnica tencuiei era bine cunoscută în Orientul Apropiat; atât mesopotamienii cât și egiptenii utilizau în acest scop un amestec de paie și lut. Pentru locuințele mai importante, ai căror pereți

urmau să fie pictați, amestecul mai cuprindea și gips, argilă roșie sau nisip alb, ingrediente care asigurau plasticitatea finisajului (cf. ALBRIGHT, p. 113).

[44] lepră vătămăto re, cf. 13, 51.

[45] În BH subiectul acțiunii are aici un caracter impersonal, și nu este preotul, cum lasă să se înțeleagă LXX și IER.

tencuiala, cf. supra, v. 41.

loc necurat, cf. supra, v. 40.

[46] încuiată, cf. supra, v. 38.

[47] Specificarea „să fie necurat pînă seara” lipsește din BH și IER., dar apare în LXX, probabil sub influența versetului anterior. Oricum, conținutul v. 47 nu constituie o alternativă la cel al versetului anterior, ci o adăugire necesară.

[49] Cf. supra, vv. 4–9 și 20.

[54] legea, cf. 2, 9.

orice plagă de lepră, cf. 13, 2.

pecingine, cf. 13, 30.

[55] lepra veșmintelor, cf. 13, 47–59.

lepra caselor, cf. 14, 33–48.

[56] umflăturile, cf. 13, 2.

bubele, cf. 13, 6.

CAP. 15

Cap. 15 conține o importantă secțiune prescriptivă, cea referitoare la igiena organelor sexuale. Fundamentarea sanitară a prescripțiilor este inclusă în sistemul justificărilor religioase legate de necesitatea prezervării stării de puritate socială și ceremonială a comunității. Se apreciază că natura acestei legislații este unică în literatura Orientului Apropiat (HARRISON, p. 159). Capitoul se structurează în trei părți distincte: vv. 1–17 – igiena bărbatului; vv. 19–30 – igiena femeii; vv. 31–33 – concluzia generală.

[2] Pentru utilizarea eufemistică al subst. *trup* cf. 6, 10.

scurgere, *cursoare* (ms. 45, BB), *curăre* (ms. 4 389), *curgere* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, R–G, BIBLIA 1968), după LXX ἡ ῥοις IER. *fluxum*, OSTROG. ΗΣΑΙΛΙΙΙΕ. Termenul ebraic pentru „surgere”, subst. *zobh*, nu apare decît în *Leviticus* (cf. S. FRONG. 2 101), ceea ce presupune că avea un caracter tehnic.

Cît privește natura microbiană a bolii, informațiile sumare din text nu permit o diagnoză absolut sigură. Cea mai probabilă pare să fie infecția gonoreică, produsă în tractul genital masculin de microorganismul *Neisseria gonorrhoeae*. În condițiile absenței unui tratament adecvat, vindecarea se putea produce, la un bărbat viguros, într-o perioadă începînd de la cîteva luni și pînă la un an. O altă „surgere” putea fi determinată și de infectarea unei leziuni tuberculare (cf. HARRISON, p. 160).

[3] Acest verset constituie o introducere la secvența (vv. 4–12) în care sînt enumerate cazurile cînd bărbatul bolnav impurifică, direct sau indirect, obiectele cu care intră în contact. LXX reproduce aici conținutul din BH printr-o parafrază mai amplă.

[4] Bărbatul care are scurgere. Numele bolnavului rămîne implicit exprimat în BH, ca și în IER. Autorii LXX creează adjectivul substantivizat gr. ὁ γονορροῦς 'care are scurgeri seminale' (γόνος 'spermă', ῥέω 'a curge'), reproduces analitic în BB prin expresia *celui ce cură sămînța*; se înlocuiește astfel opțiunea traducătorului inițial, căci în ms. 45 apare adj. *înfrîntu* (preluc și în ms. 4 389: autorul acestei versiuni adaugă totuși glosa marginală explicativă *ce și-au vărsat sămînța*, după OSTROG. ΗΣΑΙΛΙΙΙΙ ΕΚΛΑΑ). În DA, s.v. *infringe*, este înregistrat sensul 'a căpăta sau a avea o scurgere', cu indicația de circulație „medicina populară”: singura sursă cultă a acestui sens rarism este BB, căci, într-adevăr, și în alte locuri (cf., de exemplu, *Num.* 5, 2, II. *Regi* 3, 29), gr. ὁ γονορροῦς rămîne echivalat în BB prin participiul *înfrîntu*, ca în ms. 45. Să cităm și opțiunea grecizantă a lui HELIADE: *gonoruete*.

orice lucru. Pentru sensul 'obiect' al subst. *vas* din vechile traduceri românești, cf. 8, 10.

[7] trup. Ebr. *bāsār*, redat automat în toate versiunile prin „trup” are în BH adesea sensul „membrum virile” (cf. 6, 10). În cap. 15 din *Levitic*, termenul apare de șase ori: în vv. 2, 3 și 19 este utilizat eufemistic pentru a desemna organul sexual masculin (și chiar pe cel feminin, în v. 20); în vv. 13 și 16 sensul este evident cel de „corp”. Aici, în v. 7, unii comentatori înclină spre utilizarea eufemistică, gîndindu-se la posibilitatea existenței unor persoane însărcinate cu îngrijirea organului infectat al bolnavului. Totuși, ținînd seama de context, mai probabilă este actualizarea sensului generic „corp”.

[8] va scuipa. Acest gest semnifică în VT dispreț și respingere, cf. *Num.* 12, 14, *Deut.* 25, 9.

[9] și a, după LXX τὸ ἐπισαγμα 'și a', IER. *sagma* 'idem', coresponde ebr. *mer'kābh*, termen care desemnează în BH deopotrivă 'și a', dar și 'scaun (într-un vehicul)'. Determinantul genitival *māgarilul* din BB se datorește confruntării traducerii din ms. 45 cu o versiune a LXX unde apare sintagma ἐπισαγμα ὄνου, căci în FRANK. determinantul lipsește.

[10] se va atinge, cf. 11, 24–25.

[13] șapte zile, cf. 4, 6.

apă de izvor, cf. 14, 5.

La israeliți, ca de altfel și la alte popoare antice, abluția rituală avea în primul rînd funcțiile culturale ale purificării morale și sufletești, și nu o strictă rațiune igienică. Pe aceste coordonate, la Ioan Alexandru înfrîntu o emoționantă evocare a peisajului biblic, în poemul *Fântâna*: „Ținea de fântâna lui Iacob în Sihar / Cu ulciorul grăbită / Din grădina casei pe lingă mormîntul lui Iosif / Pe-o cărăuie de-un mileniu bătătorită / Psalmii nămiezi șopotindu-i pe cale / După ardoarea credinței / Tânăra samarineancă strămutată din Babilon / În pămîntul făgăduinței / Dezrădăcinată din seminția ei umbra mult / Singuratică / Deznădăjduită se apucă de lege ca viața de vie / Sălbatică / În picioare căleată de toți trecătorii huliți de tot satul / De-acum se ținea de fântâna curățându-se să i se / Vădească păcatul / Să se cufunde să o soarbă vînzoala / De ciutura lacrimii să se apuce avu îndrăzneala / Și tot venea să se limpezească într-ansa s-o tulbură / Ulciorul în Murmure” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 114).

[14] a opta zi, cf. 12, 3; 14, 10.

turturele... pui de porumbel, cf. 1, 14.

cortul întîlnirii, cf. 1, 1.

[15] jertfă pentru păcat, cf. cap. 4.

ardere de tot, cf. 1, 3.

să facă ispășire, cf. 4, 20.

[16] scurgere de sămînță. Sintagma ebraică *š'kab-halh zera'* din BH desemnează o spermatozoid normală, prin opoziție cu gonoreele infecțioase descrise anterior. Deși se utilizează același termen, în vv. 1–17 pare să fie vorba de pierderi seminale spontane, pe cînd în v. 18 se face referire la ejacularea matrimonială. Cei doi termeni ai sintagmei ebraice, *š'kabhath* 'aptul de a sta întins', figurat 'copulație' (<*š'kabh* 'a sta întins') și *zera'* 'sămînță' au fost transpuși în mod literal în LXX: *κοίτη στέματος*, literal, 'patul seminței', de unde, prin inversarea cazului gramatical al elementelor componente, *sămînța în pat* (ms. 45, ms. 4 389, BB), *sămînța patului* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). Ușor modificată, expresia reapare în 18, 20; 20, 15; 22, 4 etc., *Num.* 5, 20.

[18] scurgere de sămînță, cf. supra, v. 16. Considerarea actului sexual drept un fapt impur, care necesită purificarea prin abluție, se regăsește la babilonieni și la arabi, după cum atestă Herodot, *Istoria*, I, 118.

[19] Cu acest verset începe expunerea regulilor privitoare la impuritățile genitale feminine. Vv. 19–24 tratează limitele normale ale funcțiilor sexuale ale femeii, vv. 25–27 abordează cazurile anormale, iar ultima secvență, vv. 28–30, tratează ritualul de purificare.

trupul, cf. supra, v. 7.

șapte zile. Există numeroase dovezi care alestă că la toate popoarele antice, ca și la societățile actuale de tip tradițional, perioada menstruală acorda femeii un statut special, în sfera sacrului. Izolarea prescrisă, pe lângă valențele culturale, asigura femeii, implicit, și o perioadă de refacere a forțelor sale, măcinate în munțile casnice.

[24] se culcă, eufemism pentru desemnarea relațiilor sexuale.

Contextul face referire la declanșarea spontană a menstruației în timpul actului sexual, căci, în cazul intenției conștiente de apropiere sexuală în această perioadă, legea prevedea pedeapsa cu moartea (cf. infra, 18, 19 și 20, 18).

[25] Pentru hemoragiile întâmplătoare, prescripțiile rituale sînt identice cu cele legate de menstruația normală.

[26] Cf. supra, vv. 4 și 20.

[27] Cf. supra, vv. 5-6 și 21-22.

[28] Cf. supra, v. 13.

[29] Cf. supra, v. 14.

[30] Cf. supra, v. 15.

[32] Legea, cf. 6, 9.

scurgere, cf. supra, vv. 2-15.

scurgere de sămînță, cf. supra, vv. 16-18.

[33] se culcă, cf. supra, v. 24.

chivot, cf. ST. L. FAC., p. 88, 90.

Obiectul sacral central al cultului mozaic primar, chivotul (lada sau arca) legămîntului a fost construit pe muntele Sinai. Era considerat în Israel obiectul cel mai sacru, în care se păstrau tablele legii lui Moise; fiind păstrat și apărut cu sfințenie în peregrinările neamului ales, chivotul legămîntului a fost așezat în cele din urmă în templul lui Solomon (III Regi 8, 6-9).

Ca motiv poetic, figurind emoția mistică în fața prezenței divinului, acest element biblic îl regăsim reprezentat, împreună cu toate conotațiile sale mistice, în poemul *Raclă* de Ioan Alexandru: „Raclă aurie coajă de ou voal de nunță / În giulgiurile goale prescură se frămîntă / Învierea eternă prezență / Nu mai are moartea consistență / Chivotul dus pe umeri sub mantie albastră / Cort în car trage boii întruparea noastră / Acoperămînt stilpului noaptea îl mistuie focul / Ziua umbra sanctifică locul” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 105).

[3] junc, cf. 1, 5.

berbec, cf. 1, 10.

jertfa pentru păcat, cf. 4, 3-12.

arderea de tot, cf. 1, 10-13.

[4] tunica sfințită, cf. 8, 7.

nădragi de in, cf. 6, 10.

briful de in, cf. 8, 9.

[5] adunarea fiilor lui Israel, cf. 4, 13.

[6] să facă ispășire, cf. 4, 20.

[8] sorții. Aruncarea zarurilor (ebr. *gorāloth*), prin care se sonda voința divină, se leagă probabil de cele două pietre sacre denumite *Urim* și *Thumim* (cf. supra, 8, 8).

Azazel, ebr. 'azā'zēl, este interpretat de exegeții moderni drept nume al unui demon despre care vechii evrei și canaaneni credeau că locuiește în zonele aride ale deșertului. Sensul ritualic al termenului — luînd asupra sa păcatele poporului, acest animal le anantiza, purtîndu-le în deșert — a fost transpus lexical în LXX prin adj. ἀποπομπαιός (<ἀποπέμπω 'a trimite' și 'a izgoni'), iar de IER. prin expresia (*caprus*) *emissarius* (<*emitto* 'a trimite' și 'a izgoni'), de unde formularea *cel de slobozit* (ms. 45, BB, MICU FILOTEI, ȘAGUNA); transpunerea substantivală *cel al slobozirei* (ms. 4389) se datorează OSTROG ο'Τ'Ν'Σ'Η'Ε'Ι'Ω. Tradiția talmudică promovează o explicație circumstanțială, ebr. 'azā'zēl fiind interpretat ca 'munte prăpăstios'. Cît privește expresia *șap ispășitor* în limba română, deși sursa primară este acest context biblic, el pare o achiziție modernă, după germ. *Sündenbock* (cf. DA, s.v. *ispășit*).

Pentru a ilustra circulația motivului țapului ispășitor în poezia românească, am ales ALEXANDRU, I. MAR., volum în care acest motiv are ponderea unei teme obsesive: „Țapului ispășitor i-au rămas numai slăvitele răni” (p. 68, *Imnul Moiseilor*); „Cina de taină / Înțreșute panglicile de pe creștetul țapului ispășitor / În trudnica-mi haină” (p. 78, *Invocare*) „Fără meteahnă victima țapul / Livrat pustiei pe creștet cu panglicii albastre / Se-neeșoșea pe drum împleticit inocent asumate / Toate fărâdelegile noastre” (p. 118, *Mantia*); „Moartea arhierului țapului ispășitor gata de ieșirea-n / Pustie / Cu panglicii multicolore pe cap să-i dea / De urmă fiarele să-l sfîșie / În raclă strins în straie de aur / Dogorește în sanctuar ca para / Până-l plînge și pipăie descărcîndu-se / Cu toate fărâdelegile asupra lui țara / (...) În pridvor așezat păstor sub strungă în frunte la turmă / Țapului ispășitor în fiăcăriile judecării din urmă” (p. 283, *Processtune*).

La B. Fundoianu motivul țapului ispășitor intersectează cu motivul jertfirii lui Abel: „Privește: văd în cîmpuri fum de jertfă: / e Abel, e băiatul meu la jertfă. / Și el te roagă, cum terog și eu, / să-ți pleci o clipă sufletul spre dînsul. / E Abel, știu, și-i jertfa lui întregă; / e țapul cel mai gras din cîți avem, / și coarnele sunt cele mai mari coarne — / ai încă vreme cît mai e ainurg” (FUNDOIANU, P., p. 100, poemul *Psalmul lui Adam*).

[11] Marele preot era obligat ca mai întîi să se purifice el însuși, pentru a putea apoi să medieze purificarea celorlalți.

să facă ispășire, cf. 4, 20.

[12] cădelniță. Spre deosebire de 10, 1, unde acest obiect ritual era denumit în toate versiunile românești prin *cădelniță*, aici este utilizat sinonimul *căție*, împrumut după neogr. *κατή* și

CAP. 16

Întregul capitol este considerat ca o concluzie a părții a treia a *Levitului*, deși el constituie o parte în sine, bine conturată între cap. 11-15 și 17-26. Conținutul acestui capitol se referă la marea sărbătoare anuală denumită „ziua ispășirii”, care era celebrată în fiecare an în ziua a zecea a lunii a șaptea (cf. 23, 26-32). Scopul ritual al acestei sărbători era acela de a implora iertarea divină pentru păcatele întregii comunități israelite, a celor cunoscute, ca și a celor necunoscute sau involuntare. Acest fapt explică plasarea prescripțiilor referitoare la marea sărbătoare comunitară în încheierea enumerării „necurătențiilor” rituale. Numele ebraic al sărbătorii, *yom hakkippurim* (*yom* 'zi', *kakkippurim*, pluralul articolat al subst. *kippur* 'ispășire' <rad. *kphr* 'a șterge, a ispăși', cf. 4, 20) nu apare decît în 23, 27-28 și în *Num.* 29, 11. Din faptul că, în contrast cu marea sa importanță ritualică, sărbătoarea zilei ispășirii este foarte rar invocată în textele vechi ale VT, s-a putut trage concluzia că ea nu a putut fi instituită înaintea perioadei exilice (BJ, p. 145, nota b). În calendarul mozaic actual, această sărbătoare ocupă un loc important și se numește *Yom Kippur*.

[1] moartea celor doi fii, cf. 10, 1-2.

[2] perdea, *acoperămînt* (ms. 45, BB), *catapeteasma* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), cf. 4, 6. Echivalentul *zăveasă* care apare în ms. 4389 (după OSTROG *закѣса*) era folosit în epocă drept sinonim perfect pentru „catapeteasmă”, cum se poate vedea din lexiconul slavo-român al lui Mardarie Cozianul, din secolul al XVII-lea; termenul îl regăsim și în *Pravila de la Govora* (cf. TIKTIN, s.v.).

capacul de aur, echivalare descriptivă după GN *die goldene Deckplatte* a ebr. *kappôreth*, termen tehnic în BH (de la rad. *kphr* 'a șterge, a ispăși', cf. 4, 20), difticol de tradus în limbile moderne. LXX ó ἱλαστήριος (<ἱλάσσομαι 'a ispăși'), IER. *propitiatorium* (<*propitio* 'a îndupleca divinitatea prin sacrificii') și OSTROG оу'кштѣнне (<оу'кштѣти 'a purifica; a ispăși') apelază la o refacere etimologică internă a corespondentului ebraic, cf. *curățire* (ms. 4389), *curățitorul* (BIBLIA 1968). Alte opțiuni reprezintă preluări neologice după IER.: *propitiatoriu* (HELIADÉ), *propitiatoare* (BJ), iar altele rezultă dintr-o echivalare conceptuală globală: *milostivitoriu* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *capacul ispășirii* (CORN.). Soluția *acoperămînt* din ms. 45 și BB este nerelicată; cu atât mai mult cu cît, într-un context imediat, apare un concept diferit desemnat prin același cuvînt.

atestat pentru prima dată într-un catastif din anul 1588 (cf. CUV. D. BĂTR. I. 144). Acești doi termeni sint utilizați alternativ în cuprinsul BB.

altarul, cf. 1, 5.

tămie înmiresmată, cf. 4, 7.

perdea, cf. supra, v. 2.

[13] capacul de aur, cf. supra, v. 2.

chivot, cf. supra, v. 2.

mărturie, LXX *μαρτυρία*, IER. *testamentum* redau ebr. *'edhāl* 'mărturie', substantiv care foarte adesea desemnează în BH tăblițele din piatră pe care erau gravate cele zece porunci (cf. *Ieș.* 31, 18). Aceste tăblițe sacre erau păstrate în chivotul de aur, numit de aceea, adesea, *chivotul mărturiei*.

[14] să stropească de șapte ori cu singe, cf. 4, 7.

capacul de aur al chivotului, cf. supra, v. 2.

[16] să facă ispășire, cf. 4, 20.

cortul întâlnirii, cf. 1, 1.

[17] întreaga adunare a lui Israel, cf. 4, 13.

[18] altarul care se află în fața Domnului. Textul ebraic nu lasă să se înțeleagă clar la care dintre altare se face referire: cel pentru arderile de tot situat înaintea cortului întâlnirii, sau cel pentru arderea tămiei, situat în interiorul cortului (cf. 4, 7). Comentatorii evrei optează pentru ultima interpretare, în vreme ce majoritatea comentatorilor creștini înclină spre cealaltă posibilitate.

coarnele altarului, cf. 4, 7.

altar, cf. 1, 5.

[19] să stropească de șapte ori, cf. 4, 6.

[20] În LXX înaintea ultimei propoziții din verset mai apare secvența „pentru preoți”, absentă în BH și IER.

[21] să-și pună amindouă minile pe capul șa-pului, cf. 1, 4.

să mărturisească asupra lui, cf. 5, 5.

[24] să facă ispășire, cf. 4, 20. În LXX, la sfârșitul versetului este adăugată secvența „pentru preoți”.

[25] grăsimea jertfei, cf. 3, 3-4; 4, 8-10.

[26] A zazel, cf. supra, v. 8. Sintaxa defectuoasă din ms. 45 și BB se datorează transpunerii literale a textului din LXX.

[29] lege veșnică, cf. 2, 17.

Luna a șaptea. Întrucât, în calendarul ebraic, luna primă a anului era plasată în martie-aprilie, cea de-a șaptea lună (ebr. *švir*) cădea la începutul toamnei, în septembrie-octombrie, în sezonul ploilor. Luna aceasta era socotită lună sabbatică, activitatea curentă reducându-se la minimum. Începând cu a cincisprezecea zi a acestei luni, se celebra și sărbătoarea corturilor (cf. 23, 34).

ziua a zecea. A zecea zi pare să fi fost ziua preferată pentru orice sărbătoare, cf. *Ieș.* 12, 3.

să vă smeriți sufletele, după LXX *καταπίπτετε τὰς ψυχὰς*, IER. *affligitis animos vestros*, OSTROG *покорите А[С]иша каша*. În BH, ebr. *'anāh* este un verb polisemantic, cu sensul central 'a supune unei acțiuni opresive', echivalat prin gr. *καταπίπτω* 'a umili', lat. *affligo* 'a izbi' și slavon. *покорити* 'a supune'. Expresia ebraică *'anāh nepheš* are sensul literal 'a-și îndurera sufletul' (cf. GESENIUS, s.v. *'anāh*) și desemnează în BH ansamblul diferitelor mortificări (reducerea hranei, suprimarea relațiilor conjugale etc.) pe care israeliții credincioși și le auto-impuneau în semn de căință și obediță, în toate ocaziile prescrite de lege. Starea de post începea seara și închea în seara zilei următoare. Cf. BJ *vous jeunerez*, R-G, BIBLIA 1968 *să postiti*.

Interzicerea oricărei activități era o prescripție obligatorie pentru sabbat (cf. *Ieș.* 20, 8-10), ca și pentru orice zi de sărbătoare (cf. 23, 21-25-28-35). Pe lângă asigurarea odihnei, scopul acestei prescripții era acela de a asigura starea de reculegere necesară participării la serviciul divin.

cel de-al casei. În BH, sintagma *'am hā'āreš* 'om al pământului' desemnează pe cetățeanul israelit, în opoziție cu străinul acceptat să trăiască în cadrul comunității evreiești. Sintagmele românești *cel den pământ* (ms. 45), *cel de loc* (BB), în sensul de 'indigen', care apar frecvent în VT (cf. 18, 3, 29 etc.); reproduc analitic LXX *ὁ ἀπόγῆθων* și *ὁ ἐγγῆθιος*.

străinul, după LXX *ὁ πρόσῆτος* 'străin stabilit în țară', IER. *advena* 'idem', BH *habēr* 'străin'. Pentru sensul 'străin' al rom. *nemernie* (ms. 45, BB) și *vinette* (ms. 4389), cf. ST. L. FAC., p. 87.

[30] va face ispășire, cf. 4, 20.

[31] cea mai însemnată zi de odihnă. În BH, expresia *šabbat šabbāthōn* rezultă din juxtapunerea a două cuvinte diferite cu același radical, structură care are funcția stilistico-gramaticală de a exprima superlativul sau intensificarea unei acțiuni (cf. GESENIUS, s.v. *šabbāthōn*). Inexistența în limbile indoeuropene a unui procedeu similar a impus traducătorilor, ca transcripție literală, relația determinativă genitivă: LXX *σάββατα σαββάτων*, OSTROG *сѢБОТА сѢБОТЪ*, de unde *simbete simbetilor* (ms. 45), *simbetele simbetelor* (BB, HELIADE), *simbăta simbetelor* (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). Pentru claritate, interpretările moderne preferă perifraze explicative: LUTHER *ein hochheiligere Sabbat*, KJV *a sabbath of rest*, BJ *un repos sabbatique*, CORN. *sabbat de odihnă*, R-G *zi de odihnă desăvârșită*, BIBLIA 1968 *cea mai mare zi de odihnă*.

[32] miruit, cf. 4, 3.

sfințit, cf. 8, 22 și 23.

[33] întreaga adunare, cf. 4, 13.

lege veșnică, cf. 3, 17.

CAP. 17

[2] lui Aaron și fiilor săi, cf. 1, 5.

[3] cineva. În ms. 45 și BB, secvența *om, om* reproduce LXX *ἄνθρωπος, ἄνθρωπος*, care, la rindul ei, reprezintă o calchiere sintagmatică a unui procedeu ebraic: ebr. *'iyš wā'iyš* (literal 'omul om') semnifică pronumele nedefinite 'fiecare, oricare, cineva' (cf. GESENIUS, s.v.). Deși exigența clarității ar fi reclamat o echivalare după sens, principiul literalității a fost destul de puternic pentru a impune păstrarea sintagmei originare până la MICU (unde, în notă, aflăm explicația: *om, om, adecă fiesfecarele*), FILOTEI, ȘAGUNA și HELIADE.

străini, cf. 16, 29; 18, 3.

[4] Față de BH, IER. și versiunile moderne, LXX și OSTROG prezintă în acest verset un text mai detaliat, urmat îndeaproape de traducătorii români.

bine primită, cf. 1, 3.

mireasmă plăcută, cf. 1, 9.

dar Domnului, cf. 1, 2.

să fie îndepărtat, cf. 7, 20.

[5] jertfă de pace, cf. 3, 1.

[6] să stropească cu singele jertfei, cf. 3, 2.

mireasmă plăcută pentru Domnul, cf. 1, 9.

[7] demonii. Termenul din BH pe care IER. îl traduce prin *daemones* (cf. KJV *the devils*, GN *Dämonen*) este ebr. *sā'ir* (aici în formă de plural *s'iryim*), care înseamnă, de obicei, 'șap'. Unii interpreți socotesc că prin 'șap' se denumesc aici micile zeități ale locurilor pustii (cf. LUTHER *Feldgeistern* 'spirite ale câmpului', BJ *satyres*), iar alții văd aici o trimitere la una din cele opt divinități

principale din Egipt, zeul cu chip de șap, pe care evreii puteau să-l împrumute în vremea captivității egiptene. Oricum, avem de-a face cu o desemnare disprețuitoare a zeilor falși. În LXX a fost preferată echivalarea printr-un eufemism, gr. *ματζός* 'van, inutil': de aici sintagmele *cei de nimie* (ms. 45, ms. 4389), *cei îndesărți* (BB) *cei deserți* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *cei vani* (HELIADÉ).

se desfrîncează, Rom. a curvi, după LXX *ἐκπορεύω* 'a se prostitua', IER. *fornicari* 'idem', BH *zānāh* 'a comite un adulter', este termenul consacrat în întregul VT pentru a sugera infidelitatea religioasă a poporului ales față de Dumnezeu său.

lege veșnică, cf. 3, 17; 6, 18; 7, 35.

[8] cineva/om, om, cf. supra, v. 3.

străinii, cf. 16, 29; 18, 3.

[9] a cel om. Pentru sensurile speciale ale subst. *suflet* cf. 2, 1. să fie îndepărtat, cf. 7, 20.

[10] cineva/om, om, cf. supra, v. 3.

În BH, în tot pasajul care începe cu acest verset, este folosită pers. I, sing., pentru că Iahwe este cel care vorbește.

va mânca orice fel de singe. Interdicția de a consuma singe sub orice formă constituie o lege arhaică, anterioară lui Moise. În *Fac.* 9, 4, lui Noe și familiei sale li se interzice cu desăvîrșire consumarea singelui. Considerat sediu și simbol al vieții (cf. infra, v. 11), singele era elementul cu cea mai importantă semnificație în ritualistica jertfelor (cf. 1, 5).

imi voi întoarce fața. Expresiile *voi pune obrazul meu* (ms. 45, BB), *voi pune fața mea* (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ) reflectă cu fidelitate LXX *ἐπιστήσω τὸ πρόσωπόν μου* și IER. *obfirmabo faciem meam*, care transpun literal expresia idiomatice din BH *nāthan pāniym bh'*, folosită frecvent în VT, și doar în legătură cu Iahwe, pentru a desemna supărarea divină (cf. GESENIUS, s.v. *pānāh*).

[11] Întregul pasaj care reîncepe cu v. 11 pune mari probleme de interpretare, în special datorită polisemiei ebr. *nephēs* 'suflet', dar și 'viață', reproduș literal în LXX prin *ψυχή* iar în IER prin *anima* cf. 2, 1). În contextul de față, majoritatea interpreților optează pentru sensul 'viață' (BJ, GN, R-G, BIBLIA 1968). Ca sediu simbolic al vieții, singele deține o mare putere expiatorie: fiind oferit pe altar lui Iahwe, singele animalului jertfit ia asupra sa păcatul suplicantului. Prefigurată aici în forma sa primară, principiul ispășirii-substituției se va împlini la nivelul cel mai înalt în jertfa cristică supremă (cf. *Rom.* 5, 10-11). Prin sacrificarea vieții sale — simbolizată prin singele vărsat pe cruce — Isus Cristos oferă viața veșnică omului corupt, purificându-l de păcate și restituindu-i starea de împăcare cu Dumnezeu.

să facem ispășire, cf. 4, 20.

[13] cineva/om, om, cf. supra, v. 3.

[14] să fie îndepărtat, cf. 7, 20.

[15] origine/sufletul, cf. 2, 1.

mortăciune, cf. 5, 2; 7, 24.

cei ai casei, cf. 16, 29.

să poarte povara păcatului, cf. 5, 1.

CAP. 18

După expunerea tuturor împrejurărilor posibile de impurificare cere monială, cap. 18 abordează impurificarea morală și consecințele sale Atributul 'sfințeniei', o trăsătură prin excelență morală, ca și prescripțiile sexuale care urmează, reprezentă un imens pas înainte față de cutumele primitive ale egiptenilor și mesopotamiilor în cadrul cărora aberațiile sexuale, adulterul și incestul nu erau recunoscute ca atare, ba mai mult, aveau chiar o funcție cultică.

S-a observat că, din punctul de vedere al structurii literare, acest capitol amintește mult de tratatele de suzeranitate între monarhul lătit și vasalii săi, forme literar-juridice care derivă, la rîndul lor, din surse mesopotamice (cf. HARRISON, p. 181).

[2] Eu sînt Domnul, Dumnezeul vostru. Această formulă, reluată ca un refren în acest capitol și în următoarele conține justificarea teologică a comandamentelor privitoare la puritatea morală.

[3] ați fost străini. După DLR, s.v., cea mai veche atestare a sensului 'a pribegi, a rătăci' al rom. *a nemerniei* se află în BB. Întrucît revizorii finali ai textului au preluat termenul din ms. 45, putem presupune că Mileseu este cel care a creat acest derivat, pornind de la sensul etimologic al adj. *nemernie* (<slavon. *нѣмкѣ* 'străin, pribeg'). Cf. 16, 29.

deprinderile (ms. 45, BB), nărarurile (ms. 4389), obiceiuri (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), datini (HELIADÉ) corespund LXX *ἐπιτηδεύματα* 'obiceiuri, datine', OSTROG *τραπεζία* 'idem'. Ebr. *ma'as'li* din BH are sensul 'activitate, ocupație'.

legile, în toate traduceriile românești, echivalează LXX *νόμματα* 'legile', IER. *legittima* 'prescripții legale', OSTROG *βασίλη* 'legi'. În BH, ebr. *huqim* (<*huqāh* 'a grava, a sculpta') desemnează regulile comportamentale prescrise de autoritatea constituită și expuse în locuri publice.

[4] judecățile (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ), giudețele (ms. 45), după LXX *τὰ κρίματα* 'judecăți', IER. *iudicia* 'idem', OSTROG *δίκαια* 'idem', corespund ebr. *mišpāth* 'verdict, judecată' (<*šāpāth* 'a judeca, a pronunța o sentință'), termen care în BH semnifică o decizie juridică fundamentată pe tradiție sau pe autoritatea judecătorească, ponificată sau regală.

poruncile, în toate vechile traduceri românești, după LXX *τὰ προστάγματα* 'ordin, comandament', IER. *procepta* 'idem', OSTROG *βασίλη* 'idem'. În BH este utilizat aici ebr. *huqim*, același termen tradus în versetul anterior prin 'lege'.

[5] Sînt reuate, pentru a fi întărite, comandamentele enunțate în versetele anterioare. Respectarea lor asigură individului o viață pură în lumea imediată. Versetul conține deopotrivă și o importantă prefigurare a motivației spirituale neotestamentare supreme: obținerea vieții și a păcii veșnice (cf. *Rom.* 8, 6).

[6] nimeni/om, om, cf. 17, 3.

rudă apropiată. Expresia corespondentă *š'er v'saro* din BH se traduce literal 'carnea propriului său corp' și semnifică în context 'rudă apropiată' (cf. BJ *sa proche parente*, LUTHER, GN *Blutverwandte*). Ebr. *bāsār*, termen polisemantic frecvent folosit în BH are, pe lângă sensurile 'carne' și 'organ sexual' (cf. 6, 10), și pe acela de 'creatură'. Aici, întreaga sintagmă creează imaginea unei identități de singe și carne a bărbatului și a femeii, manifestată în special în uniunea conjugală. Astfel concepută înrudea, interdicția incestului apare logică: carnea și singele unuia și aceluiași individ nu se pot autofecunda! Exprimarea greoaie *ale sale trupului său* din ms. 45 și BB se datorează transpunerii literale după LXX *ὁλεῖα σαρκός αὐτοῦ*, iar opțiunea *vecln* din ms. 4389 reflectă OSTROG *кажъкъ* și IER. *proximus* (cf. 6, 2). Cf. și *rudente de ale trupului său* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *familiar (apropie) al singelui său* (HELIADÉ).

[7] a descoperi goliciunea, să descopere rușinea (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), după LXX *ἀποκαλύψει ἀσχημοσύνην*, IER. *revelare turpitudinem* (cf. HELIADÉ *a dezveli turpitudinea*) este o expresie eufemistică pentru desemnarea actului sexual (cf. LUTHER *geschlechtliche Umgang haben*, GN *geschlechtlich umkehren*); apare de 23 de ori în cap. VIII-XXIII. Subst. *er'vāh* din BH are sensul propriu 'goliciune' (cf. KJV *nakedness*, BJ *la nudité*) și pe cel figurat de 'rușine', fiind utilizat frecvent în VT ca desemnare pentru pudenda hominisi.

[9] Prima și ultima secvență din verset lipsesc în BH unde aici ca și în vv. secvențe, discursul se constituie ca o enumerare.

[11] Căsătoria între frați, chiar consanguini, nu era un lucru neobișnuit în Orientul Apropiat, căpătînd, în epocile istorice, chiar o semnificație culturală: la egipteni, căsătoria între frați în cadrul familiei regale a fost respectată ca o cutumă sacră pînă la dizolvarea statului antic. Reminiscențe mitico-simbolice ale unei adelfogamii ritualice străvechi regăsim și în folclorul românesc, în special în diferitele variante ale cîntecului epic *Soarele și luna*. Nici vechii evrei, de dinaintea lui Moise nu vedeau între-o astfel de uniune un incest, de vreme ce Avraam însuși o prezintă pe soția sa în calitate de soră (*Fac.* 20, 12). Supărarea lui David la aflarea veștii că fiul său Amnon și-a violat sora, Tamar (IV *Regi* 13, 21), ar fi un indiciu că asemenea căsătorii erau privite ca ilegale încă de la începutul

monarhiei. S-a emis și ipoteza că acțiunea lui Amnon nu este rezultatul unui impuls erotic ci al unui plan bine conceput de a uzurpa domnia tatălui său (HARRISON, p. 187).

[12] Înainte de exod, căsătoria dintre nepot și mătușă era acceptată; părinții lui Moise și ai lui Aaron înșiși aveau între ei această relație de rudenie (cf. *Ieș.* 6, 20).

[14] Pentru a desemna pe soția unchiului patern, BH utilizează în acest loc subst. ebr. *dōdāhā*, forma feminină a subst. *dōd* 'unchi' (STRONG, 1733). În traducerea românească, subst. *rudă* (rudenie în 20, 20) corespunde LXX συγγενής.

[15] Uniunea sexuală sau căsătoria unui bărbat cu nora sa era interzisă și în epoca de dinainte de exod. După moartea fiilor săi, Iuda, unul din fiii lui Iacov, își trimite nora văduvă înapoi, la părinții ei. Tinăra femeie utilizează un viclesug pentru a-și seduce soțul și a perpetua astfel spița fostului ei bărbat (*Fac.* 38, 1 și 26).

[16] O excepție de la această poruncă este prevăzută în *Deut.* 25,5-10: dacă un bărbat moare fără a avea urmași, fratele său avea obligația de a se căsători cu cumnata sa rămasă văduvă, pentru a perpetua seminția fratelui său. Primul bărbat rezultat din această uniune era considerat urmașul de drept al celui decedat. Institutul leviratulului era larg răspândit la popoarele antichității. Pentru poziția christică față de această problemă cf. *Mat.* 14, 3-4; 22, 22-33.

[17] Restricția este clară: nu este permisă căsătoria, fie ea simultană sau succesivă, a aceluiași bărbat, cu o femeie și cu fiica ei. În BH, expresia „a lua o femeie” are sensul tehnic de „a se căsători”. După ebr. *lāqāh* 'a lua' (însoțit uneori de subst. *ʾišah* 'femeie'), sensul 'a se căsători' a fost transferat și asupra LXX λαμβάνω, 'a lua', IER. *accipio* 'a primi' și rom. *a lua*.

nelegiuire. Opțiunea *păgîndat* (ms. 45, BB) este o echivalare fericită a LXX ἀσεβήτης 'impietate, sacrilegiu' și a fost păstrată și de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA. În BH, ebr. *zamāh* 'crimă odioasă' este un derivat de la rad. *zaman* 'a plănuși, a urzi (o crimă)' și se regăsește de douăzeci și două de ori în întregul VT pentru a desemna fapte reprobabile de oprită natură. În 19, 29 și 20, 14, unde ebr. *zamāh* reapeare, LXX a optat pentru subst. *ἀνομίαν*, de unde, în toate traducerea românești, rom. *fărădelege*.

[18] Conținutul acestui verset nu pare să aibă un conținut restrictiv absolut. Recomandarea de a nu se căsători simultan cu două surori privea mai ales necesitatea de a prezerva bunele relații dintre surori, ferindu-le de a deveni rivale, cum s-a întâmplat cu Lea și Rahela, soțiile lui Iacov (*Fac.* 29, 23-30).

potrivnică, după BH *tsārar* 'adversară, rivală' (cf. GESENIUS, s.v.); sintagma *rivnitoare împotriva* din ms. 45 și BB (care reapeare în forma *impotriva rivnitoare* în *Sir.* 26,7) reprezintă un calc lexical de structură, după LXX ἡ ἐντρίχλος 'rivală' (ἐντρί 'impotriva', τρίχλος 'ardoare; zel, rivnă'). Alte opțiuni: *filtoare* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *rivală* (HELIADÉ, CORN.), *dusmană* (R-G), *concutină* (BIBLIA 1968).

[19] Contactul sexual pe durata perioadei menstruale era considerat nu doar sursă a necurăteniei ceremoniale (cf. 15, 24), ci și un mare păcat pentru ambii parteneri (cf. *Iez.* 18, 6; 22, 10.)

vremea sorocului, cf. 12, 2; 20, 18.

[20] Adulterul era privit ca un păcat capital și interzis expres în cele zece porunci, ca o ofensă adusă integrității individului și a proprietății sale (*Ieș.* 20, 14 și 17).

aproapele, cf. 6, 2.

patul semenții tale, cf. 15, 16.

[21] Moloh. Numele ebraic *moloh* (*molck* sau *melck*) semnifică în BH noțiunea de 'rege, șef suprem' (de la rad. *malak* 'a domni') dar este și numele zeității supreme a canaanților. Traducerile moderne optează pentru utilizarea acestui nume propriu, pe cînd LXX a folosit numele comun ἀρχων 'șef', de unde *boiarin* (ms. 45) *bolari* (BB), *căpetenii* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *principe* (HELIADÉ), în ms. 4389 *domnul Idolului*, reflectă OSTROG ИДЪЛЪ ИДОЛЪ 'căpetenie idol', cf. IER. *idolus Moloch*. Indicația *Moloh* în nota marginală din acest manuscris este însă preluată cu siguranță dintr-o notă marginală identică din OSTROG, unde se trimite la un pasaj din *IV Regi* 23, 10, în care se condamnă acest sacrificiu cumplit. Cit privește forma concretă a închinării copiilor în cadrul acestui ritual păgîn, lucrurile sînt neclare, neputîndu-se stabili dacă erau mai întîi ucși

sau erau arși de vii. În special amoniții transiordanieni adorau pe acest zeu. Săpăturile arheologice pe locul vechii capitale ammonite, Rabbath-Ammon au adus dovezi clare în legătură cu această practică inumană (cf. HARRISON, p. 190). Interdicția prin lege a unor asemenea sacrificii în neamul lui Israel se întemeiază, pe de o parte, pe porunca „să nu ucizi” (*Ieș.* 20, 13) și, pe de altă parte, pe ultragierea imaginii divine din om (cf. GREEN, *passim*). Porunca pe care o primește Avraam de a-și sacrifica fiul, Isaac, pe un altar al arderilor de tot — nedusă la îndeplinire — are semnificația unei încercări supreme a credinței în atotputernicia divină (*Fac.* 22, 2).

În simbolistica modernă, numele *Moloh*, utilizat adesea și ca substantiv comun, a ajuns să semnifice metonimic, cu referire la oameni, idei, realități etc., ceva lipsit de consistență, de justificare sau de legitimitate. Ioan Alexandru, în poemul *Imnul Moiseilor*, folosește ca adjectiv acest nume biblic: „În străie scăldate-n aur vinețiu pe umere valahe/Cu clopotei în zăuzăi subțire/Din dîh alungă-ntr-una idolatrii molohoe” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 67).

eu sînt D'omnul, cf. supra, v. 2.

[22] Pentru utilizarea eufemistică a noțiunii „a se culca”, cf. 15, 24.

Homosexualitatea era o practică destul de răspîndită la popoarele antice, atitudinea morală și religioasă diferind de la o cultură la alta. În cultul mesopotamian al zeiței Istar, dubla homosexualitate pare să fi jucat un rol important, funcția sacră a profeților și preoțeselor acestei divinități implicînd astfel de practici sexuale. Cărțile *Penta-teuhului* abundă de fapte și aluzii că populațiile canaanene practica homosexualitatea ritualică (cf. *Deut.* 23, 17, *III Regi* 14, 24 etc.). Alte populații interziceau pederastia prin lege, după cum dovedesc unele texte juridice asiriene, care prevedeau castrarea pentru un homosexual incurabil (PRITCHARD, p. 181). Hitiiții tolerau pederastia, cu excepția violenței unii fui de către tatăl său, faptă privită ca o crimă capitală. Vechii egipteni respingeau perversiunile sexuale de acest tip, deși unele indicii atestă violențe de natură sexuală asupra inamicilor înfrinți în bătălie. În VT cazul cel mai complex de homosexualitate este cel legat de orașul Sodoma (*Fac.* 19, 5 și urm.). Implicații homosexuale par să sugereze, după cum recunoșc chiar și unii interpreți talmudiști, relațiile dintre David și Ionatan sau dintre Iosif și Putifar. În unele cercuri lesbiene moderne se invocă, drept justificare religioasă a comportamentului homosexual, puternica afecțiune dintre Noemi și Rut. Legiferarea mosaică interzice fără echivoc homosexualitatea, pedeapsa prevăzută fiind moartea (cf. *infra*, 20, 13). Aceași atitudine se regăsește în NT, apostolul Pavel condamnîndu-i pe homosexuali pentru obiceiurile lor (*Rom.* 1, 27; *I Cor.* 6, 9, *I Tim.* 1, 10).

uriciune. Aici, ca și în VII, 21, subst. *uriciune* (ms. 45, BB) echivalează gr. βδέλυγμα 'lucru care inspiră dezgust': corespondentul din BH este însă diferit: ebr. *lōw'ēbhah* 'lucru abominabil'.

cu patru picioare, cf. 7, 21.

vărsîndu-ți sămînța, cf. 15, 16.

[23] spurcăciune. În BH aici se utilizează un nou termen pentru a denumi acțiuni reprobabile de natură sexuală: ebr. *tebel*, literal 'amestecătură', p. ext. 'confuzie; bestialitate'. Sensul exact al termenului reprezintă o justificare implicită a condamnării bestialității în cadrul comportamentului sexual uman: omul a fost orînduit de Dumnezeu să stăpînească asupra animalelor și, de aceea, orice deviație de la legile stabilite pentru relațiile sexuale (*Fac.* 2, 24; 4, 1 etc.) este un păcat capital, căci introduce confuzie în ordinea cosmică. Deși prin gr. μωσαϊκός 'impur, infam' și lat. *sclelus* 'crimă, nelegiuire' în LXX și în IER. se realizează o diferențiere lexicală față de v. 22, în ms. 45 și BB termenul *uriciune* corespunde ambelor situații. Bestialitatea era detestată între evrei și considerată o perversiune; pedeapsa prevăzută de lege era moartea (*Ieș.* 20, 19; *Lcv.* 20, 15-16).

[24] aceste fapte. Toate aberațiile sexuale enumerate anterior constituie surse de pîngărire și împiedică relațiile normale cu Dumnezeu.

neamurile. Pentru sensul 'popor' al subst. *limbă* cf. ST. L. FAC., p. 95. Înlocuirea lui *limbă* prin *neam* în acest context începe deja cu MICU.

Popoarele alungate de evrei la venirea lui Avraam în Canaan și la revenirea lor din captivitatea egipteană sînt enumerate în *Fac.* 15, 19-21 și, respectiv, în *Deut.* 7, 1.

[25] a m pedepsit-o pentru fărădelegea lor. În acest context, BH folosește un verb cu sensul primar 'a supraveghea', al cărui sens derivat, contextual, este cel de 'a interveni împotriva cuiva'; împreună cu componentul 'păcat, fărădelege', întreaga expresie are semnificația globală 'a pedepsi pe cineva

pentru păcatul său', cf. BJ *j'at sanctionné sa faute*. Frazarea neclară din ms. 45 și BB reflectă înțelegerea aproximativă de către traducătorii a gr. ἀνταποδίδωμι 'a da în schimb; a răsplăti' (ἀντί 'impotrivă', δίδωμι 'a da') din LXX ἀνταπέδωκε ἀδικίας αὐτοῖς. O calchiere surprinzătoare întâlnim și la HELIADE: *am dat înapoi iniquitatea ei*. Autorul ms. 4389, utilizând vb. a plăti, dovedește înțelegerea adecvată a verbului ἔκδοσις 'a restitui; a răsplăti' din OSTROG. Corectă este și interpretarea lui MICU (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA): *le-au răsplătit lor nedreptatea*.

I-a vărsat. În BH, expresia „a voma” este folosită pentru a exprima oroarea extremă față de astfel de crime: însuși pământul nu-i poate suporta pe făptuitorii unor păcate abominabile.

[26] cel de-al casei... străinul, cf. 16, 29; 18, 3.

[27] nelegiuirile, cf. supra, v. 17.

[28] Din punct de vedere retoric, acest verset este, prin conținut, o consecință a versetelor anterioare, ceea ce explică și structurarea sintactică în cadrul unei ample perioade.

neamurile/limbile, cf. supra, v. 24.

[29] oricine/sufletul, cf. 2, 1.

să fie îndepărtat, cf. 7, 20.

[30] să vă supuneți poruncilor mele, cf. 8, 35. legile urite, cf. supra, v. 3.

cu sint Domnul, cf. supra, v. 2.

CAP. 19

Acest capitol poate fi considerat o continuare a celui precedent: după disocieri referitoare la disoluția morală produsă de infracțiuni din sfera sexualității, legislatorul ia în discuție acum alte tipuri de imoralitate, care degradează pietatea și simțul dreptății, bunătatea și onoarea individului. Deși nu par orînduite după o logică prestabilită, toate aceste recomandări sint reunite într-un cod moral avînd ca fundament principiul „eu sint Domnul”, enunțat mereu ca un leit-motiv.

[2] întregii adunări, cf. 4, 13.

fiți sfinți, cf. 11, 44.

[3] să cinstească/să se teamă, LXX φοβέσθω, IER *timeat*, OSTROG *да бояца*. Verbul ebr. *yāre* 'a (se) teme' exprimă aici relația fundamentală de respect și venerație, al cărei obiect sint părinții (cf. *Ieș. 20, 12, Mat. 15, 4, Efes. 6, 2*) sau Dumnezeu (cf. *intra, 25, 17*).

[4] idoli, după LXX εἰδωλα, IER. *idola*, OSTROG *ИДОЛА*. Sintagma *bodzi cioplitii* din ms. 45, nejustificată de nici o versiune de control și înlocuită de revizorii finali, este frecventă în scrierile lui Dosoftei; pentru forma și etimologia subst. *bodz* cf. ST. L. FAC., p. 56. Corespondentul ebr. 'eltyllm 'nimicuri, vanități' (formă de plural de la 'eltyl 'nimic' <particula negativă 'al, cf. STRONG 457) a fost considerat, într-o ipoteză interpretativă mai veche, ca un diminutiv peiorativ de la 'el 'dumnezeu' (SB, p. 101).

dumnezei vărsați (ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *bodzi vărsați* (ms. 45), *zei turnați* (HELIADE), sint sintagme care vizează orice reprezentare materială a unor divinități obținută prin turnare, cioplire, gravare etc. LXX χωνευτός 'turnat' (<χωνεύω 'a turna (un metal)') și IER. *constaltie* 'care este din metal topit' redau sensul literal al ebr. *mašekāh* (<*nāšak* 'a vărsa, a turna' dar și, prin analogie, 'a da formă').

[5] jertfă de pace, cf. 3, 1.

bine primită, cf. 1, 3.

[6] Cf. 7, 16–18.

[8] va purta povara păcatului, cf. 5, 1.

acea/sufletele, cf. 2, 1.

să fie îndepărtată, cf. 7, 20.

cînd veți secera. Structura sintactică gerunzială *secerînd voi* (ms. 45, ms. 4389, BB) trebuie interpretată ca o echivalare literală a construcției participiale genitivale ca valoare temporală ἐκθερίζόντων ὑμῶν din LXX. Construcția cu complement intern *secerînd... secera* (ms. 45, BB), *secerînd... secerișul* (ms. 4389), după LXX ἐκθερίζόντων... τὸν θερισμὸν și OSTROG *но́дѣжнѣиоу чинаѣ*... жатѣс, reflectă un idiotism sintactic ebraic frecvent în VT.

Indicația de a lăsa nestrînsă, pentru săraci și străini, o parte infimă a recoltei este expresia grijii divine pentru cei neprivilegiați de soartă. Despre o ilustrare directă a acestei cutume citim în *Rut*, 2. Ca o prefigurare a grijii creștine față de cel aflat în nevoie (cf. *Fapte* 4, 34–35), Dumnezeu poruncește poporului ales să-l considere pe cei săraci drept frați și să-i trateze ca atare. Practici de acest tip și cu aceeași semnificație fac parte și din comportamentul țăranelor române: vremea secerișului și a călesului este un răstimp de grație și multumire pentru întreaga familie, care trebuie să mulțumească Domnului prin gesturi de generozitate față de săraci, sau chiar față de celelalte făpturi ale cîmpului.

[10] străinului/nemernicului, cf. 16, 29; 18, 3.

[11] aproapele, cf. 6, 2.

[12] să nu jurați strîmb, cf. 6, 3.

[13] Ideea de a face presiuni asupra unui membru al comunității, în scopul obținerii de avantaje nedrepte, conținută în ebr. 'āšaq 'a apăsa, a oprima' a fost formulată astfel: *să nu faceți strîmbătate* (ms. 45), *să nu faci strîmbătate* (BB), *să nu năcăjești* (ms. 4389), *să nu faceți nedreptate* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *să nu nedreptățești*, (R–G), după LXX οὐκ ἀδικήσας, IER. *non facies calumniam*, OSTROG *да не обидиши*.

aproapele/vecinul, cf. 6, 2.

să nu-l jefuiți. Verbul *a jefui* este folosit în toate traduceriile românești, după LXX οὐχ ἄρπῃς, IER. *nec vi oprimes*, OSTROG *да не отнимеши*, pentru a echivala ebr. *gāzal* 'a spolia; a depozeda pe cineva în mod ilegal de ceva ce îi aparține'.

Locmit. Contextul indică faptul că legiuitorul se referă aici la persoana liberă angajată de cineva pentru un timp determinat, contra plată, cf. LXX ὁ μισθωτός 'angajat plătit' (<μισθῶ 'a angaja o persoană în serviciul cuiva'), IER. *mercenarius* 'idem' (după care HELIADE *mercenariu*), OSTROG *наемникъ* 'idem'. Pentru desemnarea acestei noțiuni, subst. rom. *nămit* (ms. 45, BB, MICU, ȘAGUNA), derivat postverbal al vb. *a nămi* 'a tocmi, a angaja contra plată' (<*nătem* 'chirie' <slavon. *наѣмъ* 'idem') era frecvent folosit în textele vechi. Relevăm o interesantă coincidență sinonimică: subst. *argat* (<ngr. *ἀργάτης*), preferat de autorul ms. 4389, va fi definit în LB, aproape un secol și jumătate mai târziu, tocmai prin *nămit*!

[14] surd. În toate traduceriile românești, după LXX ὁ κωφός 'surd', IER. *surdus* 'idem', OSTROG *ΓΑΨΦΑΚ* 'idem', opțiunea „surd” se încadrează în tradiția europeană a interpretării ca atare a ebr. *hereš*, termen care în BH înseamnă <deopotrivă și „mut”.

să te temi, cf. supra, v. 3.

[15] judecată. Termenii *gludeș* (ms. 45), *judcată* (ms. 4389 BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), după LXX κρισις, IER. *iudicium*, OSTROG *сѣдѣ*, reflectă BH *mšpāth*, termen folosit aici în sensul strict judiciar.

cel suspus. În BH, ebr. *gādōl* 'mare, puternic' desemna un personaj suspus, influent; semnificația sa este transpusă ca atare: LXX ὁ δύναιος 'puternic', IER. *potens* 'idem', OSTROG *Морѣшнѣ* 'idem', după care *silnec* (ms. 45), *năslnic* (BB), *putêrnice* (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *potent* (HELIADE). Subst. rom. *silnice* (<slavon. *силенъ*), atestat încă în *Tetraevanghelul* lui Coresi, și *năslnic* (<slavon. *наслникъ*), atestat în *Herodotul* de la Coșula (a doua jumătate a sec. al XVII-lea), sint termeni utilizați aproape exclusiv în textele religioase.

Înscrisura principiului imparțialității în codul israelit de procedură judiciară reprezintă o notă extrem de originală în comparație cu alte legislații ale Orientului Apropiat. Temeiul acestei prescripții nu este atât de natură socială sau economică, cît religioasă: în fața lui Dumnezeu toți fiii lui Israel sint egali, indiferent de avere sau statut social.

Termenii biblici ai justiției divine transpar în discursul mesianic revoluționar, la RUSSO, CÎNT... p. 145: „Cei ce prin siluire fac nelegiuri, prin siluire pier... și sabia Domnului e în mîna norodului (...). Și în acea zi se vor auzi mai multe vaicete de cum s-au auzit de cînd lumea... și singele vărsat va cădea peste capul celor ce fac strîmbătate și își spală mîinile, peste capul celor ce zic acum: nu este dreptate dumnezeiască... carii precupețesc dreptul văduvei și vind cugetul lor și singele fraților lor”.

[16] să nu umbli cu clevetiri. Expresia echivalentă din BH se traduce literal „să nu fii calomniator”. Calomniator (ebr. *răkiyl*) era considerat acela care, prin mărturiile false, prin zvonuri, defăimări, colportări de informații dubioase, producea suferința cuiva. Calomnia era aspru pedepsită.

popor/limbă, cf. 18, 24.

asupra vieții apropielui tău. În BH, fraza transpusă literal în LXX este aceasta: „să nu te împotrivesți singelui apropielui tău”, semnificația ei mai generală fiind clară: este o crimă să aduci în fața unui tribunal o mărturie falsă, care ar putea conduce la condamnarea pe nedrept a mîrii om.

singe/viață. Pentru semnificația specială „viață” a ebr. *dām* 'singe', cf. 17, 11.

aproapele/vecinul, cf. 6, 2.

[17] Ura este un sentiment care poate fi justificat doar de repulsia față de rău (Amos 6, 15) și nu poate fi îndreptată nicidecum împotriva unui compatriot. Această indicație umanitară nu exclude obligația de a lua o atitudine publică intransigentă împotriva celui aflat în păcat, căci neglijarea sau ascunderea unui păcat înseamnă implicat și asumarea lui.

inima. În mentalitatea semitică inima era privită ca sediul al inteligenței, de aceea ebr. *lebhabh* 'inimă' a fost tradus explicit în LXX prin gr. *διάνοια* 'gîndire', de unde OSTROG *οὐμῶν* 'idem' și rom. *cugel* (ms. 45, BB, HELIADE). Traducerile moderne (CORN., BJ, R-G, BIBLIA 1968) preferă echivalența *inimă*, după BH și IER.

aproapele, cf. 6, 2.

[18] Cf. 6, 2. Iubirea față de aproapele va deveni principiul de aur al vieții christice; enunțat aici pentru prima oară, el reprezintă unul dintre preceptele cele mai importante din VT și este unic în literatura sapiențială a antichității.

[19] poruncile, cf. 18, 4-5.

feluri diferite. Termenul ebraic *kil'atym* (dualul subst. *kele* 'separare'), care nu se găsește în BH decît aici și în *Deut.* 22, 11, sugerează ideea de hibrid, de amestec. Rațiunea simbolico-religioasă a interdicției hibridării de orice fel pare să fi constat în nevoia de a păstra puritatea originară a ființei, așa cum a creat-o Dumnezeu. În măsura în care Dumnezeu, separînd mai întâi întineric de lumină, a dat o formă definitivă fiecărei ființe, omul nu are dreptul de a încălca principiul intrinsec al distinctivității creaturilor. Interzicerea de a se încrucașă animale de specii sau rase diferite reflectă probabil și temerea că poporul ar putea apoi să accepte astfel de practici în propria sa viață sexuală, ceea ar fi condus la adoptarea unor rituri orgiastice canaanite. În ciuda interdicției formale, VT atestă totuși cîteva cazuri de intervenție a omului în ordinea naturii; să amintim în acest sens vicleșugul utilizat de Iacov spre a-și însuși turma lui Laban (*Fac.* 30, 3-40).

[20] Femeia sclavă (ebr. *šiphā*) era în genere proprietatea stăpînului și avea foarte puține posibilități de a se apăra împotriva agresiunilor sexuale ale acestuia. Violarea unei sclave nu era socotită un păcat capital, deși vinovatul era obligat să aducă o jertfă pentru păcat. Un bărbat liber nu se putea căsători cu o sclavă decît dacă o răscumpăra, plătindu-i prețul, sau dacă stăpînului său o elibera.

vărsîndu-și sămînța, cf. 15, 16.

să primească pedeapsă. Sensul ebr. *bigōreth*, substantiv care nu apare decît în acest loc din BH (cf. STRONG, 1244), este ambiguu. În traduceri i s-a atribuit fie sensul de 'examinare, cercetare', ca în LXX *ἐπισκοπή* *ἐστὶν αὐτοῖς* (după care ms. 45, BB *scotînță va fi ei, HELIADE cercetare să li se facă*), fie acela de 'pedeapsă', ca în IER. *vapularunt ambo* 'fi vor bate pe amîndoi' și OSTROG *дожны есѣзѣтъ* 'vor fi bătute' (după care ms. 4389 *să-i bată*, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *certare să li se facă*).

nu cu moarte. Conform statutului social al sclavei, nu cu mult diferit de al unui animal de povară, greșeala nu era considerată foarte gravă, cum ar fi fost în cazul unei femei libere, cînd pedeapsa prevăzută era moartea (cf. infra, 20, 10, *Deut.* 20, 23-24).

[21] jertfă pentru păcat, cf. 6, 6.

cortul întîlnirii, cf. 1, 1.

[22] să facă ispășire, cf. 4, 20.

[23] Indicația din acest pasaj privește un popor de cultivatori. Ceea ce israeliții vor deveni abia o dată cu instalarea în Canaan.

Determinarea „pe care v-o dăruiește Domnul” lipsește în BH, dar a fost considerată necesară în LXX.

nefiind tăiate împrejur. Ritualul circumciei indica apartenența unui individ la poporul ales (cf. *Fac.* 18, 10). Un individ necircumscris (ebr. *ārēl*) era considerat impur; de aici, s-a aplicat imaginea „netăierii împrejur” asupra fructelor, pentru a exprima interdicția de a le consuma în perioada considerată imatură. Această metaforă a fost decodificată în LXX și în OSTROG prin ideea de „impuritate” (gr. *ἀκαθάρτου*, slavon, *нечистота*), ceea ce explică prezența subst. *necurăstire* în trad. rom. Pentru conceptul propriu-zis de „necircumcis” (gr. *ἀπεριτομος*) în BB se folosește cel mai adesea adj. *neobrezuit* (cf. *Fac.* 17, 14, *Ieș.* 12, 48, *Jud.* 5, 7 etc.) sau sintagma *netăiat împrejur* (*Lev.* 26, 41).

[24] Întrecut producția unor pomi fructiferi era neînsemnată în primii trei ani se considera că abia cea obținută în al patrulea an de rod este demnă de a fi oferită lui Dumnezeu în semn de recunoștință. Consacrarea avea loc în cadrul unui ceremonial care marca începutul perioadei de folosire a recoltei de către cultivator și avea semnificația trecerii fructelor de la starea impură („necircumcisă”) la starea „sfințită”.

vor fi sfințite întru lauda Domnului. În BH este utilizat aici pluralul subst. *hilāl*, derivat de la radicalul *hālāl* 'a celebra' dar și 'a mulțumi'. A rezultat o sintagma greu traducibilă, reprodusă aproximativ prin LXX *ἀγαθὸς αὐτεὶς τῶ καρπῶ* și IER. *sanctificabitur laudabilis D mino*; de aici se venența *sfințit, lăudat* Domnului (ms. 45, ms. 4389), *va fi sfințit, de laudat Domnului* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *sint. lăudabil Domnului* (HELIADE). Cf. BJ *consacrés dans une fête de luange à Yahwe*.

[26] Să nu mincați nimic cu singe. Aceasta este interpretarea pe care o dau fragmentului majoritatea interpreților moderni, după *Peshitta*, *Targum* și IER., cf. LUTHER *Ihr soll nichts essen, in dem noch Blut ist, KJV ye shall not eat anything with the blood, VJ ne manglez rien avec du sang*. Formularea cu totul neclară din LXX: *μη ἐσθετε ἐν τῶν ὀρέων*, transpusă literal în ms. 45 și BB și preluată fără modificări de MICU (unde într-o notă se menționează totuși interpretarea corectă din versiunile ebraică, latină și siriacă), FILOTEI, ȘAGUNA și HELIADE, a rezultat probabil din traducerea literală a prep. ebr. 'im 'peste, deasupra', care, potrivit contextului ar fi trebuit tradusă 'cu'.

Cît privește amplificarea contextuală din ms. 4389, aceasta reprezintă traducerea fidelă a OSTROG *НЕ ЯВАНТЕ С КРОЕЮ СКОТІА И НЕ ХОДАНТЕ НА ГОРЫ*, care a juxta pus, pur și simplu, soluțiile din LXX și IER.

Dacă vom compara acest pasaj cu un fragment din I *Regi* 14, 3-35, unde apare aceeași turmă ebraică, putem conchide că nu este vorba aici doar de simpla interdicție de a se consuma singele jertfei (cf. supra, 7, 26. XVII. 3-7). ci de o aluzie la practici magice mai complexe.

să să nu umblați cu vrăji sau cu ghicitul. În BH, numele celor două acțiuni sînt exprimate prin verbe al căror conținut semantic se completează reciproc, pentru a exprima excluderea oricărei forme de practici religioase: ebr. *nāhas* 'a șuiera, a șopti', p. ext. 'a face o vrajă' și ebr. 'ānan. 'a acoperi' (<'ānan 'nor'), fig. 'a observa în scop divinitoriu'. Echivalențele românești reflectă gr. *ὀλιγοῦμαι* 'a observa zborul păsărilor pentru' a prevedea viitorul' (*ὀλιγός* 'pasăre') și expresia sinonimă *ὀλιγοῦσθε* (*<ὀλιγός* 'pasăre', *σκοπέω* 'a privi, a cerceta'), care, după BAILLY, s.v., nu se află atestată decît în acest loc din *Levitic*.

[27] Semnificația interdicției din acest pasaj este greu de stabilit. Oricum, sint vizate obiceiuri rituale practicate de popoarele păgîne vecine. Herodot, *Istori* III, 8, menționează de pildă obiceiul arabilor de a-și rotunji părul în cinstea zeului lor 'Oprāl. Despre aceiași arabi și Plinius, *Hist. nat.* VI, 32 amintește că își radeau barba, dar nu și mustața. Oscilația de traducere între *ciucă* (ms. 45) și *creș* (BB) reflectă dificultatea de a echivala gr. *ασθή* 'păr împletit', termen atestat exclusiv în acest loc din LXX (cf. BAILLY, s.v.).

[28] pentru un mort/pentru suflet. Pentru semnificația specială a cuvîntului „suflet” în BH cf. 2, 1.

tăieturi. La majoritatea popoarelor antice exista obiceiul de a marca doliul sau durerea colectivă prin autoincizii corporale. Xenophon, *Cyropaedia*, III, 1, 3, 13 povestește cum babilonienii și armenii își zgriiau în acest scop fețele și brațele, iar Herodot, *Istoria*, VI, 71, observă același obicei la sciti. Dumnezeu interzice poporului ales astfel de practici, pentru a-l diferenția de neamurile canaanene (cf. III Regi 18, 28). Totuși, în ciuda interdicției exprese, exprimarea doliului în acest chip era încă practică și de evrei (cf. Ier. 16, 6; 41, 5).

să nu vă scrijeliti cuvinte. Interzicerea tatuajului are o bază teologică limpede: încrustarea în piele a unor embleme păgâne, a unor litere, chipuri sau a altor semne, desfigura imaginea divină din om, constituind astfel un păcat capital, o ofensă gravă la adresa divinității. Tatuarea rituală este însă o practică generală în toate culturile primitive.

[29] Exegeții propun două interpretări sensibil diferite ale acestui comandament divin: ar fi vorba fie de prostituția ordinară, fie de prostituția sacră. Prostituția obișnuită atenta la sacralitatea contractului marital, singurul care asigura demnitatea femeii și securitatea cultică a comunității. Cum este însă greu de presupus că un părinte își supunea în mod intenționat fiica prostituției mercantile, pare mai logic să vedem aici o interdicție a prostituției rituale, practică constant în cultele orgiastice ale zeităților canaanene Baal și Astartea. Păcatul era în acest caz cu atât mai abominabil, cu cât implica și păcatul suprem al idolatriei, conducând la pingăria întreii comunități.

nelegiuri/fărădelegi, cf. 18, 17.

[30] Necesitatea respectării sabbatului este subliniată din nou (cf. supra, v. 3), din cauza importanței sale capitale pentru desfășurarea întregului ansamblu ritualic.

să cinstiți/să vă temeți, cf. supra, v. 3.

[31] În BH, denumirile „cei care cheamă duhurile morților“ și „vrăjitori“ apar de obicei împreună, pentru a desemna pe necromanții și pe vrăjitorii de orice fel; alăturarea celor doi termeni are un efect cumulativ.

cei ce cheamă duhurile morților. Subst. ebr. *'ôbh* (recurent în special la forma de plural *'ôbhiym*) are sensul literal 'burduf' dar în BH desemnează prin extensiune noțiunea de 'ventriloc'; necromat'. Se presupunea că spiritul malefic al mortului locuia în pintecele vrăjitorului, de unde vorbea înăbușit, ca și cum glasul i-ar fi venit de sub pământ. Această noțiune a fost transpusă în LXX prin subst. gr. *ἐγγαστριμῶδος* 'ventriloc', termen repetat de BAILLY, s.v., doar în scrierile hipocritice și în LXX. Sintagmele celor ce grăiesc den pintece (ms. 45) și celor ce bâsnuiesc den pintece (BB) au rezultat prin transpunerea literală a membrilor compusului gr. *ἐγγαστριμῶδος* (ἐν 'în', γαστήρ 'pintece', μῶδος 'discurs (imaginar); poveste'), la care ms. 4389 celor ce grăiesc den pintece basme mai adaugă și sugestii din OSTROG *оутробниѣмъ бачеамъ*. MICU, urmat de FILOTEI și ȘAGUNA, simplifică textul construind expresia mai generală *cei ce vrăjesc*, dar adăugind în subsol următoarea notă: *Biblia cea veche are bâzmutorii de pintece, prin carii să înțeleg vrăjitorii aceia carii din mașele dobitoacelor spunea cele viltoare*. Folosit frecvent în LXX, subst. *ἐγγαστριμῶδος* este redat în BB în moduri sensibil diferite din punct de vedere structural: *cei ce grăiesc den pintece* (I Regi 28, 7, Isa. 8, 19), *cei ce den pintece grăiesc* (Isa. 19, 3), *cei ce grăiesc în deșerti* (Isa. 8, 19), *den pintece vrăjitori* (I Regi, 28, 3), *vrăjitori în pintece* (IV Regi 21, 6), *grăind den pintece* (Deut. 18, 11). Cf. și HELIADE *ventrilohi*.

Necromanția era privită cu oroare de evrei, dar, deși absolut interzisă, ea era practică uneori chiar de personaje înalte precum Saul, care, într-un moment limită, invocă spiritul lui Samuel cu ajutorul unei vrăjitoare (cf. I Regi 28, -25).

vrăjitori. În BH, subst. *yid 'ôny* (<*yāda* 'a ști') desemnează pe vrăjitor în calitatea sa de deținător al unor secrete magice; yonoi, acest termen este transpus literal în LXX prin gr. *γνώστης* 'știutor, cunoașcător', iar alteori, precum în acest pasaj, prin gr. *ἐποιδίος* 'care cântă asupra...'; special: 'care murmură cuvinte magice pentru a obține ceva' (ἐπί 'asupra', ἀοιδή 'cântec'). Construind sintagma *vrăjitori cîntărești*, autorul ms. 45 încearcă să păstreze ideea de 'cîntec' din correspondentul grecesc; orientându-se după IER. *artolus* 'glucitor, precizător' și OSTROG *еодѣтъ* 'idem', autorul ms. 4389 și revizorii finali ai BB optează mai simplu pentru *vrăjitori*. Revin la ideea de 'cîntare magică' MICU (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA) *descîntători*, precum și HELIADE *încîntători*.

Practicarea diverselor forme de magie a fost un fapt curent în mediul românesc tradițional. Agenții magici (descîntători, solomnari, fermecători, vrăjitori etc.), fie că erau teuți, fie că erau respectați, făceau parte integrantă din peisajul comunitar românesc, deși erau prizonieri în mod oficial de biserică. Practicile lor, legate în special de specificul vieții pastorale și agricole, datau din epoca

pre-creștină. Nu trebuie neglijat nici faptul că, în multe cazuri, funcția unui agent magic era preluată de preoții înșiși. În legătură cu diversele tipuri de atitudine a comunității țărănești față de acești oameni, o imagine amplă le oferă răspunsurile la Chestionarul lui Nicolae Densusianu, în FOCHI, DATINI, p. 3-7.

[32] *cărunt... bătrîn*. În toate izvoarele utilizate de traducători, între cele două denumiri există o opoziție semantică. LXX *πολιός* (despre păr) 'cărunt'/*πρεσβύτερος* 'bătrîn', IER 'canus' 'cărunt'/*senis* 'bătrîn', OSTROG *сѣдъ* 'cărunt'/*сѣдрыхъ* 'bătrîn', percepută doar de autorul ms. 4389 și, ulterior, de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE. Gr. *πρεσβύτερος*, forma de comparativ a adj. *πρεσβύς* 'bătrîn' (reprodusă ca atare în ms. 45 și BB), desemnează atât în VT cit și în NT funcția socială, specifică în comunitatea ebraică, a bătrînilor venerabili. Ulterior, în NT, gr. *πρεσβύτερος* a ajuns să însemne din ce în ce mai frecvent 'preot'; termenul este și etimonul creștin primar al rom. *preot* (prin lat. *presbyterus*).

să te temi, cf. supra, v. 3.

eu sint Domnul, cf. supra, v. 12.

[33] străin/nemernic, cf. 16, 29.

să nu-l asuprești. În BH, ebr. *yānāh* 'a violenta, a maltrata', are și sensul suplimentar de 'a abuza de situația subalternă a cuiva pentru a-l exploata'. Acest sens este întărit în versetul următor prin comparația cu situația în care s-au aflat evreii înșiși în captivitatea egipteană.

[34] străinul ... cel de-al casei, cf. 16, 29.

să-l iubești ca pe tine însuși, cf. 6, 2; 19, 18.

[35] judecată. Avem aici același cuvânt ca în v. 15, dar cu sens diferit, non-judiciar. Este vorba de împrejurările de viață economică socotite ca fiind juste, adică reglementate. Substantivele care urmează circumscriu cu exactitate aceste împrejurări. Echivalarea lor în vechile traduceri este dificiluoasă, mai ales prin faptul că termenii ebraici echivalați sint foarte rari în BH. Ideea cuprinsă în acest verset se referă la toate felurile de determinări cantitative (cf. BJ *mesures de longueur, de poids ou de capacité*).

măsurătoare. În BH, ebr. *midāh* (femininul subst. *mēd* 'întindere; înălțime') are sensul generic de 'măsură (pentru lungime)' și apare exclusiv în acest loc din VT. Opțiunile *număr* (ms. 45, ms. 4389), *măsură* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) reflectă LXX τὸ μέτρον 'măsură (în special pentru lungime)', IER *regula* 'instrument de determinare a lungimii', OSTROG. *лѣкряло* 'măsură (pentru lungime)'.

cîntărire. În BH, determinarea numerică a cantității, prin ebr. *mišqāl* 'greutate'. Versiunea grecească din LXX optează aici pentru τὸ ζυγόν 'brațul unei balanțe'; p. ext. 'balanță', de unde și OSTROG *нрѣкѣкѣма* 'balanță', ca și *cumpănă* (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE).

măsurarea (grînelor). Deși un hapax legomenon în BH, ebr. *m'sūrāh* indică limpede prin etimologia sa (<*māsar* 'a împărți') că este vorba despre o unitate de măsură pentru capacitate (cf. GESENIUS, s.v.), fapt interpretat în mod adecvat de IER. *mensura*. În schimb, LXX ὁ σταθμός 'greutate (utilizată la cîntărit)' a putut conduce la o confuzie cu termenul anterior, de unde și OSTROG *сѣтоалло* (= *σταθμός*, cf. MIKLOSICH, s.v.), ca și *cîntar* (ms. 45, ms. 4389), *cîntar* (BB), *punți* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). În limba veche, rom. *cîntar* (< ngr. *καντάρι*, turc. *kantar*, bulg., sîrb. *kantar*) desemna deopotrivă o anume unitate de greutate, ca și instrumentul de determinare cantitativă (cf. DA, s.v.), așa încît este imposibil de a delimita exact sensul avut aici în vedere de traducători.

[36] În BH sint utilizați termeni diferiți față de versetul anterior, distincție lexicală ignorată parțial în LXX, ceea ce a condus în versiunile românești la confuzii și repetiții.

cîntare. Corespondentul ebraic *mō'zēn* 'balanță' (termen utilizat doar la numărul dual) a fost echivalat în LXX prin gr. τὸ ζυγόν folosit și în versetul anterior; de aici *cîntare* (ms. 45), *cumpenile*, (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), cf. IER. *statera*.

greutăți. Spre deosebire de versetul anterior, gr. ὁ σταθμός din LXX este utilizat aici în mod corect, acoperind exact sensul ebr. 'eben' 'piatră (folosită ca greutate)'; în consecință, echivalările *măsură* (ms. 45), *cântarele* (BB, FILOTEI) sint cu totul aproximative. Mai corectă apare la MICU și ȘAGUNA forma *punți* (pluralul de la rom. *punț* < germ. *Pfund*) a cărei selecție a putut fi influențată și de IER. *pondus* 'greutate'; acest termen apare atestat în DLR încă din secolul al XVII-lea.

etă, cf. 5, 11.

²⁰ În majoritatea versiunilor LXX secvența aceasta lipsește. Doar în FRANKF. există secvența καὶ μέτρα δίκατα, preluată doar în BB și măsurile dtrépte.

h.in. Ebr. *hlyn* desemna o unitate de măsură pentru lichide (aprox. 6 litri), reprezentând a șaptea parte dintr-un *bath*, adică 12 sextarii romane (cf. GESENIUS, s.v.). Echivalentul *χόες* (pluralul subst. ὁ χόος) din LXX, care desemnează în limba greacă o măsură pentru lichide egală cu 12 κούλα (aprox. 3 litri și un sfert), a fost confundat de traducătorii români cu omonimul perfect ὁ χόος 'lut, țărână' (cf. BAILLY, s.v.), și de aici opțiunea *țărână* din ms. 45 și BB. În VT, ebr. *hlyn* este transliterat de obicei în LXX printr-una din formele *ely*, *ly*, *ly*, transpuse ca atare în forma adaptată în BB (*Ieș.* 29, 40; 30, 24; *Lev.* 23, 13; *Num.* 15, 4; *Ieș.* 45, 24 etc.).

v-am scos, cf. 11, 45.

[37] legile ... poruncile, cf. 18, 3-5.

eu sînt Domnul, cf. 18, 2.

CAP. 20

[2] Pentru problemele lexicale ale acestui verset cf. explicațiile la 18, 21.

străinii, cf. 16, 9; 18, 3.

popor/limbă, cf. 18, 4.

Idolatria era considerată o crimă capitală și pedepsită cu moartea prin lapidare, prescrisă și pentru blasfemie (cf. infra, 24, 16), profanarea sabatului (*Num.* 15, 32-36) și ocultism (cf. infra, 20, 27).

[3] Îmi voi întoarce fața, cf. 17, 10.

îl voi îndepărta, cf. 7, 20.

Moloh/boiaru, cf. 18, 21.

numele meu cel sfînt. Formulările *numele celor sfîntii mie* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *numele celor sfîntii mie* (ms. 4389), *numele celor sfințificate mie* (HELIADÉ) reproduc LXX τὸ ὄνομα τῶν ἁγιασμένων μοι care, la rîndul său, reflectă o construcție ebraică tipică (literal: 'numele sfințirii mele'), în care atributul substantival are valoare determinativă adjectivală.

[4] locuitorii țării. Ebr. 'am *hā'āreš*, gr. οἱ ἀπόχοιτες, τῆς γῆς, IER. *populus terrae*, care de obicei denumesc pe autohtoni în opoziție cu străinii (c. supra, 16, 29), par să desemneze aici un fel de consiliu legislativ ornat din bărbații de vază ai comunității, singurul în măsură să pronunțe condamnarea la moarte prin lapidare (HARRISON, p. 204).

vor trece cu vederea. În BH, formularea „vor închide ochii” are semnificația globală, cu valoare factitivă, „vor ascunde”. Construcția gr. ἀπερῶμαι ὑπερῶσιν (ὑπερῶσιν 'a privi de sus: a disprețui', ὑπερῶσιν 'faptul de a disprețui') din LXX n-a putut fi transpusă literal de traducătorii români, care au preferat o echivalență globală a semnificației, prin expresia românească *a trece cu vederea*, preluată și de versiunile ulterioare (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ).

Pentru semnificația „conștiința publică” a noțiunii „ochi”, cf. 4, 13

Moloh/boiaru, cf. 18, 21.

[5] Îmi voi întoarce fața, cf. 17, 10.

îl voi îndepărta, cf. 7, 20.

vor încuviința. Cîmpusul grecesc οἱ ὁμολοῦνται (ὁμός 'asemănător', νόος 'gînd; sentiment') din secvența LXX τοὺς ὁμολοῦντας αὐτῶν, a cărei semnificație globală este cea de „cei care au aceleași gînduri, care încuviințează ceva”, nu a putut fi redat în traducerile românești decît în mod analitic: *ciif să tocmescu într-un gîndu cu el* (ms. 45), *ciif să tocmescu într-un gîndu cu el* (ms. 4389), *ciif să unesc într-un gînd cu el* (BB), *ciif ce vor fi cu dînsul la un gînd* (ms. 4389), *ciif să unesc într-un gînd cu el* (MICU, FILOTEI), *ciif vor fi într-un gînd cu el* (ȘAGUNA), *ciif într-un cuget cu dînsul* (HELIADÉ). Cf. și IER. *qui consenserunt ei*, OSTROG смысладующиѣ единого с нимъ.

să se desfrînceze, c. 17, 7.

[6] cineva/sufletul, c. 2, 1.

cei care cheamă duhurile și pe vrăjitori, cf. 19, 31.

să se desfrînceze, cf. 17, 7.

îmi voi întoarce fața, c. 17, 10.

îl voi îndepărta, cf. 7, 20.

[17] sfințiți-vă, cf. 11, 44; 18, 2.

[8] poruncile, cf. 18, 4.

[9] cineva/om, om, cf. 17, 3.

să fie pedepsit cu moartea. Construcția *cu moarte să se lomoare* (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ) reproduce, prin intermediul LXX θανάτω θανατοῦσθαι o tournură ebraică tipică, prin care se exprimă caracterul intensiv al acțiunii.

va fi vinovat. În BH, ideea de responsabilitate față de o crimă este exprimată prin expresia „singelui să fie asupra...” (cf. III *Regi* 2, 37), expresie folosită de evrei și în fața lui Pilat, cînd și-au asumat vina uciderii Domnului Isus Cristos (*Mat.* 27, 25).

[10] Despre semnificațiile adulterului cf. 18, 20.

cineva/om, om, cf. 17, 3.

se va desfrîna, cf. 17, 7.

apropaelui/vecinului, cf. 6, 2.

[11] se va culca, cf. 15, 24.

a descoperi goliciunea, cf. 18, 6.

să fie pedepsiți cu moartea, cf. supra, v. 9.

sînt vinovați, cf. supra, v. 9.

[12] În legătură cu acest tip de incest cf. 18, 15.

spurcăciune. În BH, aici este utilizat același termen ca în 18, 23. Echivalarea verbală *au păgînit* (ms. 45, BB) reflectă LXX ἡσεβήκασι.

[13] Pentru delictul de homosexualitate cf. 18, 22.

uriciune, cf. 18, 22.

[14] Cf. 18, 17. Avem aici singurul loc în care este specificată modalitatea de execuție pentru delictे sexuale grave. Arderea vinovaților — nu este clar dacă erau arși de viu cum interpretează IER. *vivus ardebit cum eis*, sau mai întii uciși și apoi incinerati — avea, după cum se indică limpede, nu doar o semnificație punitivă, ci și una expiatorie.

[15] Cf. 18, 23.

vărsîndu-și sămînta, cf. 15, 16.

[16] Cf. 18, 23.

[17] 18, 9.

va lua de soție, cf. 18, 17.

îl va vedea goliciunea. Expresia de aici are același sens eufemistic cu „a descoperi goliciunea”, pentru care cf. 18, 6.

mîrșăvie. În vechile traduceri românești, substantivele *ponoslu* (ms. 45, cf. ST. L. FAC, p. 90) *ocară* (ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *oprobitu* (HELIADÉ) reproduc LXX τὸ ὄνειδος 'reproche, blâme, honte, déshonneur' (BAILLY, s.v.). Ebr. *hesedh*, substantiv care în BH are de obicei sensul 'iubire; dorință', este utilizat aici cu un sens negativ, acela de 'lucru rușinos; ticăloșie', cf. BJ *ignominie*, R.— G. *ticăloșie*, BIBLA 1968, CORN. *ruștne*, GN *Schandtat*.

va purta povara păcatului, cf. 5, 1.

[18] Cf. 18, 19.

slăbiciunea ei lunară. Avem aici încă o expresie folo-

sită spre a desemna menstruația, diferită de cele din 12, 2 și 15, 33. În BH noțiunea este denotată prin subst. ebr. *dāveh* 'slăbiciune', utilizat mai ales ca nume eufemistic pentru 'menstruație'; nota semantică 'slăbiciune' este cuprinsă și în adj. gr. ἀποζωθμένος (participiul prezent al vb. ἀποζώθμαι 'a fi slăbit') din LXX. Construcțiile inadvertente în românește *ce are pre sine* (ms. 45), *ce va avea pre sine* (BB) au rezultat probabil din confuzia între gr. ζάθμαι 'a rămîne' și gr. ζάτω 'a avea', presupus de traducători a intra în compusul gr. ἀποζωθμέμος. Efectuînd o analiză corectă, MICU (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA) corectează formularea din BB prin construcția *carca are cruntarea cea de lună*; cf. și HELIADE *inlunată*. Opțiunea *pingărită* din ms. 3-489 reflectă direct OSTROG ΟΚΚΡΕΗΝΑ.

izvorul... scurgerea. În BH, aici, ca și în 12, 7, subst. ebr. *māgor* (<*qār* 'a se scurge') desemnează sursa unui lichid și este utilizat întotdeauna metaforic, denumind mai degrabă scurgerea în sine decît locul de unde acesta își are începutul. Pentru a evita repetarea aceluiași termen în cuprinsul versetului, LXX utilizează perechea sinonimică πηγὴ 'izvor' / ῥοεὶς 'curgere' de unde *izor / cursinle / curgere* (HELIADE). Această opoziție lexematică nu există în ms. 4389, căci subst. *curăre* reflectă OSTROG, unde subst. ΤΕΡΕΙΝΗ 'curgere' apare de două ori în acest verset.

să fie îndepărtată, cf. 7, 20.

[19] Este greu de explicat motivul pentru care acest verset contrastează ca structură cu cele imediat anterioare, apropiindu-se din punct de vedere retorico-sintactic, de pasajul corespondent din 18, 12-13.

să nu descoperi goliciunea, cf. 18, 6.

își vor purta povara păcatului lor, cf. 5, 1.

[20] Între BH și LXX există în acest verset diferențe notabile.

femeia unchiului său Pentru sensul special al rom. *indenei* din traduceri românești vechi, cf. 18, 14.

vor muri fără copii. Precum în toate civilizațiile de tip arhaic, și la evrei faptul de a muri fără descendenți era resimțit ca o mare nenorocire.

[21] Cf. 18, 6.

va lua, cf. 18, 17.

necurățenie. Ebr. *nidāh* (reprodus în LXX prin gr. ἀκαθάρσια, după care ms. 45, BB *necurăție*), utilizat frecvent passim pentru a desemna 'impuritatea menstruală' (cf., de exemplu, 12, 2 și, frecvent, în cap. 15), are aici sensul general 'lucru respingător', 'impuritate morală'.

[22] poruncile și judecățile, cf. 18, 4.

să nu vă verse, cf. 18, 25.

[23] legile, cf. 18, 3.

neamurile, cf. 18, 24.

[24] Asocierea laptelui (denotare metonimică a turmelor) și a mierii (care evocă abundența arborilor fructiferi) subliniază hiperbolice bogăția și fertilitatea Palestinei, fapt atestat nu doar în toate scrierile lui Iosephus Flavius, dar și în autori clasici precum Tacitus, *Historiae*, V, 6 sau Plinius, *Hist. nat.*, V, 14. Simbolizarea opulenței mitice prin imaginea asociată a laptelui și a mierii era, de altfel, un topos al poeziei antice; Ovidiu, de pildă, utilizează această imagine în descrierea vîrstei de aur: „*Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant, / Flavaeque de viridi stillabant ilice mella* (*Metamorph.*, I, 112).

Pentru conținutul noțiunii „miere” în Palestina antică, vezi 2, 11.

[26] Cf. 11, 44-45.

[27] Cf. 19, 31.

să fie pedepsiți cu moartea, cf. supra, v. 9.

sînt vinovați, cf. supra, v. 9.

CAP. 21

[1] fiii lui Aarón, cf. 1, 5.

cineva mort. Aici, ca și în 19, 28 și 22, 4, în BH apare termenul „suflet”, pentru a cărui semnificație specială cf. 2, 1.

neam/limbă, cf. 18, 24.

Repulsia față de cadavre, ca și interdicția ritualică de a le atinge, impusă în special personalului sacerdotal, era evasigenerală în rîndul popoarelor antice. Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, X, xv, arată că preotului lui Iupiter (*flamen dialis*) îi era interzis nu numai să atingă un mort, dar nici măcar să se apropie de locul unui mort.

[3] Relația dintre frate și soră era socotită de un tip special: rudenia apropiată consista doar pînă în momentul în care femeia se căsătorește, moment în care legăturile de sînge se considerau întrerupte. Expresia „care stă aproape de el” (ebr. *qirôbhâh*) are un sens local, semnificînd faptul că sora locuia în familia fratelui ei.

Expresia redată în ms. 45 și BB prin *ceea ce nu întreie dată la bărbat* semnifică în BH, cel mai adesea, „a nu avea relații sexuale” (cf. *Rut* 1, 12), dar are aici sensul mai general „a nu fi măritată”.

[4] Acesta este versetul cel mai controversat din *Levitic*, întrucît textul originar din BH este, probabil, corupt. I s-au dat în timp felurite interpretări, care pot fi clasate în trei mari grupe: 1. Se consideră versetul ca o concluzie generală a celor anterioare; aceasta este interpretarea din LXX, urmată de OSTROG și de o parte a tradiției românești: οὐ μισθῆσεται ἐξέπινεν ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ εἰς βεβήλωσιν αὐτοῦ (LXX), ΔΑ ΝΕ ΟΚΚΡΕΗΝΑΤΟΑ Κ ΗΕΖΑΑΝΘ Κ ΑΙΟΔΕΧ ΟΚΚΡΕΗΝΑΤΟΑ Κ ΗΕ ΟΚΚΡΕΗΝΗΙΙ ΕΓΟ (OSTROG), *să nu pingărească făr'veste (fără de veste BB) intru (în BB) scîrnăvita lut* (ms. 45, ms. 4389, BB), *să nu să spurce îndată intru norodul (FILOTEI poporul, ȘAGUNA poporul) său spre spurcăciunea sa (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), să ta aminte să nu se înlîne în poporul său spre profanația sa (HELIADE), de nimeni altul din poporul său să nu se atingă, ca să nu se spurce (BIBLIA 1968)*. Cf. și LUTHER *Sonst soll er sich nicht unrein machen an irgendeinem, der ihm zugehört unter seinem Volk; er würde sich entheiligen*. 2. Pornind de la sensul general 'stăpîn, șef' al ebr. *ba'al* de la începutul versetului din BH, alți interpreți consideră că trebuie să se facă o referire la marele preot, în calitate sa de șef suprem al comunității: *Sed nec in principe populi sul contaminabitur* (IER.), *But he shall not defile himself, being a chief man among his people, to profane himself* (KJV), *Chef parmi ceux de son peuple, il ne se rendra pas impur en se profanant* (SB), *Ca unul care este căpetenie în poporul lui, să nu se facă necurat, profăndu-se singur* (CORN). 3. Interpretări mai recente modifică începutul textului din BH, completîndu-l cu secvența *libe 'ulat ba'al* 'pentru o femeie măritată'; cu această completare, versetul s-ar referi la un nou caz al interdicției, acela în care cadavrul ar aparține soției unuia dintre apropiații săi (părinte, frate, fiu): *pour une femme mariée parmi les siens il ne se rendra pas impur* (BJ), *An der Leiche etner verheirateten Schwester jedoch entweicht er sich* (GN), *Preotul să nu se spurce cu o femeie măritată din poporul său și să nu-și pingărească sfințenia* (R-G).

[5] Practicile de doliu păgîne sînt interzise nu doar preoților, ci și laicilor, după cum se stipulează concret în 19, 27-28.

Alternanța de persoană verbală din ms. 45 și BB este un reflect după LXX.

un loc chel. Interdicția din acest verset vizează cutuma unor popoare învecinate de a-și rade, în sensu de doliu, zona occipitală a capului. Subst. *pleasă* (<slavon. ПЛѢСЬ 'calvitium'), care apare doar aici, în ms. 45 și BB (de unde este preluat și de MICU și ȘAGUNA), traduce LXX φλαζαρόμα 'calviție', BH *gorhâ* 'idem'; în alte locuri din BB, aceeași noțiune este lexicalizată prin *pleșuire* (*Is.* 2, 23; 15, 2; *Ier.* 47, 5; *Iez.* 7, 18; *Am.* 8, 10), *pleșuitură* (*Deut.* 15, 1), *radere* (*Deut.* 22, 12) și *ras* (*Mih.* 1, 16).

[6] sfinți să fie, cf. 11, 44.

să nu pingărească numele Dumnezeului lor, cf. 18, 21.

hrană arsă în foc, cf. 13, 11.

7) Pentru semul special al vb. *lua* cf. 18, 17.

femeie desfrînată, cf. 18, 17. Prin context, celălalt atribut, adj. *pingărită* (ebr. *h'itlâh*) trebuie să se refere la o femeie care și-a pierdut virginitatea; aceasta, ca și femeia izgonită de bărbatul său, era considerată impură, și nu putea deveni soția unui preot.

Ultima secvență din ms. 45 și BB, redundantă în contextul imediat, nu-și are correspondentul decit în FRANKF.

[8] În BH are loc o tranziție bruscă la pers. a III-a, care nu a fost preluată în LXX.

h r a n ă, cf. 13, 11.

s-a l socotești sfânt. În BH, ebr. *qādhāš* își actualizează semnificații diferite, de la 'a face (sau a considera) sfânt', pină la 'a purifica' sau 'a consacra'.

[9] Pentru prostituția (sacră) cf. 19, 29, iar pentru pedepsa prin incinerare cf. 20, 14.

[10] Această prescripție, ca și cele din versetele următoare, se referă la marele preot.

untdelemn pentru miruire, cf. 8, 10.

care a fost sfințit. În BH faptul consacării este numit prin expresia „a-și pune mâinile” (cf. 1, 4), care desemnează gestul ritual al investirii sacerdotale.

veșmintele, cf. 8, 7-9.

să nu-și descopere capul, cf. 10, 6.

[11] Pentru sensul special al termenului „suflet” cf. 2, 1.

Utilizarea neadevătată a prep. rom. *pre* în regimul verbului *a intra* în ms. 45 și BB rezultă dintr-o calchiere sintactică după LXX *ἐντὶ... οὐκ ἐλκελεύεται*; alt autorul ms. 4389 cit și revizorii ulterioari, începând cu MICU, echivalează, corespunzător sintaxei românești, gr. *ἐντὶ* cu prep. rom. *la*.

[12] „Sfântul locaș” desemnează aici circumferința sacră în interiorul căreia se află cortul întinerii. Sintagma se repetă în BH și în majoritatea versiunilor, cu excepția FRANKF., unde cea de-a doua secvență conține sintagma *τὸ θνομα τὸ ἀγιασμένον*, reluată și tradusă în ms. 45, ms. 4389, BB; aceeași opțiune se regăsește și în OSTROG.

cu sint Domnul, cf. 18, 2.

[13] să-și ia de soție, cf. 18, 17.

Secvența finală „din neamul lui” lipsește din BH și apare în LXX, probabil sub influența versetului următor.

[14] desfrinată sau pingărită, cf. supra, v. 7.

Indicația, strictă pentru un preot, de a se căsători doar cu o femeie virgină (ebr. *b'ṯūlāh*) de neam israelit, are un temel cultural și teologic limpede: ca factor mediator între comunitate și Dumnezeu, preotul trebuie să se ferească de tot ceea ce ar fi putut să-l impurifice.

[15] Căsătorindu-se cu o femeie nedemnă, marele preot ar fi săvârșit un păcat capital, pingărind sfântul sanctuar, dar și-ar fi descalificat și descendența, turnând în venele urmașilor un singe străin.

urmasii/sămînța. Ebr. *zera* 'sămînță' (LXX *σπέρμα*) utilizat frecvent în sensul său propriu de 'spermă' (cf. 15, 16-17-18 etc.), are în BH și sensul figurat de 'descendență' (cf. și 18, 21; 20, 2 etc.).

il sfîntesc, cf. supra, v. 8.

[17] hrană, cf. 3, 11.

meteahnă trupească. Opțiunea *hulā* din ms. 45 și BB reflectă interpretarea în acest sens a LXX *μῶμος*. Dar gr. *μῶμος* are, pe lângă sensul 'blam' și sensul concret 'defect', care corespunde mai bine BH *mūm* 'defect (trupesce)'; această interpretare corectă, apare la IER.: *macula*, după care *prihanā* (MICU, FILOTEI ȘAGUNA) și *maculā* (HELIADÉ).

Exigența integrității corporale a preotului exista și la greci (vezi Platon, *Legile*, VI) și la romani, ca de altfel la toate popoarele antichității; nu doar rațiuni de prestigiu social o justificau, dar și temeiuri culturale. Creștinismul însuși a preluat această cerință, prezentă în practica pastorală a majorității confesiunilor sale.

[18] cu nasul turtit. În BH apare aici un hapax legomenon, termenul ebr. *ḥārūm*, care, conform celor mai vechi traduceri, pare să fi însemnat 'mutilat' ('tăiat' sau 'turtit'), cu referire la

nas; de aici LXX *κολοβόριον* 'care are nasul tăiat' sau 'mutilat' (*κολοβός* 'mutilat', *ρίς* 'nas'), termen atestat de BAILLY, s.v., doar în acest loc din LXX. Este greu de justificat opțiunea *ciung* (ms. 45 și BB, păstrată și în BIBLIA 1968), căci acest substantiv se referă la un defect al membrilor superioare; în schimb, ar putea fi acceptat adj. *ciunt* (ms. 4389), care se poate referi și la nas. În urma unei analize corecte, versiunile ulterioare modifică: *cel cu nasul tăiat* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *cu nasul mutilat* (HELIADÉ).

cu urechile tăiate, după LXX *ὠτότμητος* (*ὠς* 'ureche', *τῆμνο* 'a tăia'), atestat de BAILLY, s.v., doar în *Levitic*, aici și în 22, 23; interpretarea este corectă în toate traduceriile românești. În BH apare aici un termen rar, ebr. *sār'u'a* 'intins; lungit' care a fost interpretat diferit în traduceriile moderne: *ayant...* un *membre allongé* (SB), *cu un membru mai lung decit celelalte* (CORN.), *cu un mādular mai lung decit trebuie* (R-G).

[19] Sintagmele nominale *struncinătura* (marg. în ms. 45 *sfărîmătura*) de *mină* au *sfărîmătura* de *picior* (ms. 45, BB) și *frîntură* de *mină* sau *frîntură* de *picior* (HELIADÉ) reflectă fidel LXX *σύντριμμα χειρὸς*, ἢ *σύντριμμα ποδός*. Ebr. *šēber* 'frîntură' (<*šābar* 'a rupe, a fractura') desemnează nu o fractură vindecabilă, ci o mutilare definitivă. Ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA transformă sintagma aceasta în construcții sintactice românești mai firești.

[20] *cocoșat*, după LXX *κροτός* 'curb, cocoșat', IER. *gibbus* 'idem', OSTROG *горбатъ* 'idem', cf. KJV *crookbacked*, LUTHER *bucklig*, BJ *bossu*, GN *Buckliger*. Interesant este de observat jocul sinonimic din vechile traduceri românești: ms. 45 *grebănos* (primă atestare), ms. 4389 *girbov*, BB (preluat și de MICU, FILOTEI, HELIADÉ, BIBLIA 1968) *ghebos*. Ebr. *gibēn*, cu această unică ocurență în BH, a fost privit ca un termen tehnic, cu un înțeles atestat. Dacă interpretarea tradițională 'cocoșat' este corectă, atunci termenul ar putea denumi un bolnav de tuberculoză spinală (mala-dia lui Pott), caracterizată prin spondilită și deformarea vertebrelor (HARRISON, p. 11). Nu este însă exclus ca legislatorul să fi avut în vedere și o deformare genetică.

sfrijit. Ebr. *daq*, termen cu sens nedeterminat, apare doar în *Levitic* și desemnează în mod generic o persoană nedemnă de demnitatea sacerdotală. Probabil prin asociere cu semnificația termenului imediat anterior, unii interpreți, începând cu *Targum*-ul arameean, au optat pentru sensul „pitic” (cf. KJV *dwarf*, GN *Kleinwüchstiger*). Sensul cel mai probabil al ebr. *daq* fiind cel de 'mic, subțire', rezultă că o opțiune mai corectă ar fi cea care include, pe lângă pitici, și alte categorii de estropiați: LUTHER *verkümmert* 'degenerat', BJ *rachitique*, FC *gringalei* 'sfrijit', CORN. *pipernicit*. Există, în sfârșit, o a treia interpretare (apărută probabil sub presiunea termenului secvent și, de aceea, greu de acceptat) care asociază ebr. *daq* unei maladii oftalmice: LXX *ἐφθαλός* 'care are o pată luminoasă pe globul ocular' (ἐπί 'pe', ἦλος 'soare; lumină'), IER. *lppus* 'urduros, cu scursori la ochi', OSTROG *гипоεφθальнъ* 'lippus' (MIKLOSICH, s.v.); în această serie se încadrează vechea tradiție românească: *pecinginos* (ms. 45, BB), *urduros* (ms. 4389, HELIADÉ), *cu ochii urdurosi* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA).

cu albeață pe ochi. Această este interpretarea general acceptată, după IER. *albuginem habens in oculo*, a ebr. *t'balāl b'ēynō* literal, „o pată pe ochi”. Caracterul de hapax legomenon al ebr. *t'balāl* a îngreunat traducerea, ceea ce explică și opțiunea diferită din LXX: *πτελλος τὸς ὀφθαλμοῦς*, literal, „care și-a pierdut genele la ochi”, de unde echivalentele *pānīhos la ochi* (ms. 45), *zmul la ochi* (BB).

rie. Exprimarea posesiei prin modalități macro-sintactice în ms. 45 și BB: *la care va fi la el rīe sālbatice* (preluată și de MICU FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ) reflectă „dativul cu esse” din LXX: *ὃ ἂν ἦ ἐν αὐτῷ φῶρα ἀγρία*. Ebr. *gārābh*, termen care nu se mai regăsește decit în *Lev. 12,22* și *Deut. 28, 27*, semnifică în arabă și siriacă 'scabie, rīe', cum a și fost perceput în vechile traduceri: LXX *φῶρα* IER. *scabies*.

pecingine. Ebr. *yalepheth* desemnează o afecțiune a pielii greu de definit mai îndeaproape, ca de altfel și termenul anterior, așa încît unii traducători au trebuit să adopte o expresie globală, nediferențiată, înglobând ambele noțiuni: FC *maladie de la peau*, GN *Hautkrankheit*. Vechii traducători preferă totuși diferențierea lexicală: LXX *ὁ λεγὴν* 'lepra'; pecingine', IER. *impetigo* 'idem', OSTROG *лишай* 'idem'. Opțiunea *funiceei* din toate cele trei vechi traduceri românești este surprinzătoare, dar interesantă ca atestare a unei „relicve” lexicale. Din DA, s.v. *funicel*, aflăm că acest termen, desemnnd în limba română 'o bubă subcutanată; furuncul', provine din lat. **furuncellus*, etimologie stabilită de O. Densusianu, *Romania* XXXIII, 77. Cf. și infra, 26, 16.

cu părțile bărbătești vătămate. Orice imperfecțiune a însemnelor virilității, și în special orhiofrozia, a constituit

în toate timpurile și la toate popoarele un impediment major în asumarea funcției sacerdotale sau regale. Literal, sintagma ebraică *m'rôha 'cșek* din BH înseamnă 'cu testicule zdrobite', cf. SR *les testicules écrasés*, KJV *stones broken*. Considerând că accentul este pus asupra incapacității de reproducere, unii interpreți moderni preferă termenul generic: BJ, FC *eunuch*, GN *Eunuch*. Vechea tradiție românească urmează LXX *μόνορχος* (*μόνος* 'unul', *ὄρχος* 'testicul'): *cu un coiu* (ms. 45, BB, MICU, ȘAGUNA), *cu un boș* (FILOTEI), *cu un singur testicul* (HELIADE). Echivalentul *rîncact* din ms. 4389 reprezintă o prețioasă primă atestare, căci, conform DLR, s.v., acest cuvânt, cu sensul (despre animale) 'castrat incomplet; cu un singur testicul', apare în scris abia în dicționarele din secolul trecut.

[21] Cf. supra, v. 17.

[22] Dacă un infirm din clasa sacerdotală este exclus de la serviciul sacerdotal, aceasta nu înseamnă că nu are dreptul să consume partea din jefă destinată în acest scop familia căreia ei îi aparține.

hrana lui Dumnezeu, cf. 3, 11.

parte preasfântă, cf. 2, 3.

[23] perdea, cf. 4, 6; 16, 2; 24, 3.

meteahnă trupească, cf. supra, v. 17.

locașul / numele, cf. XXI, 12.

eu sint Domnul, cf. 18, 2.

ii sfințesc, cf. supra, v. 8.

CAP. 22

[3] necurăție. În continuare, în vv. 4–5 sint descrise cauzele impurificărilor ritualice.

acel om / sufletul acela, cf. 2, 1.

să fie îndepărtat, cf. 7, 20.

eu sint Domnul, cf. 18, 2.

[4] umflătură de lepră / stricăciune, cf. 13, 2.

scurgere / infirmitate, cf. 15, 4.

se va curăți, cf. 14, 1–32; 15, 13–15.

mort / suflet, cf. 21, 1.

scurgere de sămință / pat de semenție, cf. 15, 16.

[5] tîrîtoare necurăță. Opțiunea din ms. 45 și BB reflectă LXX ὀφθαλμῶν 'reptilă', IER. *reptile*, echivalente ale ebr. *šerets*, tradus diferit în alte locuri (cf. 5, 2; 11, 21–22 etc.); în contextul de aici se face trimitere nu doar la reptilele propriu-zise, ci la orice fel de viețuitoare considerate impure, conform listei din cap. 5.

[6] oricine / sufletul, cf. 2, 1.

[8] vită moartă sau sfișiată de fiare, cf. 5, 2; 7, 24.

[9] să păzească poruncile, cf. 8, 35.

1e sfințesc. Complementul indică ofrandele aduse la altar și nu pe preoți, cum ar lăsa să se înțeleagă toate traduceri românești.

[10] străin de neamul preotesc. Ebr. *zer* 'străin' se referă aici în mod expres la cei din afara 'familiei sacerdotale. Compusul gr. ἀλλογενής (*ἄλλος* 'altul', *γένος* 'familie; rudă') a fost tradus inițial în ms. 45 prin perifraza 'care taste de alt neam, deși IER. *alienigena* și OSTROG *иноплеменикъ* îi puteau sugera o soluție sintetică. Această a doua cale a fost urmată de autorul ms. 4389, care formulează construcția 'calchiată de rude, după slavon. *иноплеменикъ* (*иниакъ* 'altul', *племеа* 'neam; rudă'); faptul că regăsim această expresie rară și în BB constituie o posibilă dovadă că editorii textului au utilizat la ultima revizie și versiunea din ms.

4389. Urmași modernizează această sintagmă: *de neam străin* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), iar HELIADE nu găsește altă soluție mai bună decât împrumutul ad hoc *alienigen*, după IER.

o aspecte / nemernic. În BH și LXX se utilizează aici cuvântul explicat în notele de la 16, 29 și 18, 3. În ms. 45 apare aici subst. *prîșleț* 'străin, venetic' (<slavon. *прѣшлѣцѣ*), folosit frecvent în textele din sec. al XVI-lea și al XVII-lea.

s luga. În BH, ebr. *sākyn* 'servitor plătit' (<šakar 'a închiria') desemna o stare socială diferită de a sclavului, care era considerat ca făcând parte din familie. Aceeași circumscriere semantică o dau și LXX *μισθωτός* (<μισθω 'a angaja contra plată' <μισθός 'plată, onorariu; salariu'), IER. *mercenarius* 'amgajat plătit' (<merces, 'plată pentru un serviciu'). De aici apariția în ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA a subst. rom. *nămit*, participiul substantivizat al vb. rom. *a nămi*, verb derivat, la rîndul lui, din slavonismul *nāiem* 'plată, chirie' (<slavon. *наемѣ*).

Rezonanța arhaică și parfumul biblic acordă acestui termen un loc privilegiat în lexicul poetic al lui Ioan Alexandru: „Nu te dai la tain/Cu năimitul/Prin guba fraților tăi/Singeră Răstignitul” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 54, poemul *Vasile Lucacu*); „Să-și stringă într-un giulgiu tiparele rănii/Și Stele pe ceruri ce-au profanat năimiții” (*ibidem*, p. 67, poemul *Innul Moiseilor*).

[11] suflet, cf. 2, 1. Slavii, atît cei cumpărați, cit și cei născuți în casa unui israelit, erau socotiți membri ai familiei; indiferent de naționalitatea lor anterioară, prin contractul circumcizial ei erau adoptați de poporul ales.

[12] străin (de neamul preotesc), cf. supra, v. 10, dar înălțat, cf. 7, 14. Diferențele de formulare din traduceri românești se datoresc originalelor: *den-cepăturile cele sfinte* (ms. 45, BB), după LXX *τῶν ἀρχῶν τῶν ἁγίων*; *den aducerile cele sfinte* (ms. 4389) după OSTROG *от приноса с[в]ѣтъхъ* și IER. *de primitiis*.

[13] Întoarcerea în căminul părintesc și redobîndirea tuturor drepturilor inițiale era posibilă pentru o femeie doar în condițiile în care nu a dobîndit copii; în acest ultim caz, chiar în absența sotului său, ea va forma o familie împreună cu copiii și nu se va putea reintegra în familia paternă.

[14] Nu se poate ști cu certitudine dacă israelitul care a consumat din ofrandă cuvenită preotului trebuia să o restituie în natură sau în bani. Adăugarea unei cincimi din prețul ei cu titlul de despăgubire ar sugera că întregul preț era plătit în bani.

[15] dar înălțat, cf. 7, 14.

[16] să nu aducă asupra lor păcatul fărădelegii. Expresia de aici este identică în BH cu cea explicată în 5, 1.

eu sint Domnul, cf. 18, 2.

[18] Din punctul de vedere al semnificațiilor lor, jertfele israeliților se împărțeau în două mari clase: unele impuse de obligațiile religioase contractuale și altele spontane, voluntare.

nemernic / prișleț, cf. 16, 29; 18, 3 și supra, v. 10.

împlinire a unei făgăduințe. Sensul clar de 'promisiune (lui Dumnezeu)' al ebr. *nēder* a fost redat corect de LXX *ὁμολογία* 'convenție, acord'. Sub influența OSTROG *спокъданнне* 'confesiune', atît Milescu, cit și revizorii săi (pînă la MICU, FILOTEI și ȘAGUNA) au atribuit gr. *ὁμολογία* sensul, curent în greaca ecleziastică a vremii, de 'mărturisire, confesiune'. Pentru semnificația exactă a conceptului cf. IER. *votum*, KJV *vows*, BJ, SR, FC *vow*, R–G *jerfă de juruță*. Cf. și 7, 16.

jertfă de bunăvoie. Prin ebr. *n'dhābhāh* 'spontaneitate', în BH se desemnează aici ofrandele spontane aduse de credincioși în afara ocaziilor prescrise; cf. IER. *sponte offerens*, KJV *freewill offerings*, BJ, FC *don volontaire*. Conceptul este denotat cu aproximație de LXX *αἰσείας*, iar autorii ms. 45 și BB (urmași de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) propun rom. *alegere*, optînd pentru sensul cel mai general, cel etimologic, al corespondentului grecesc. Echivalența *voie* din ms. 4389 reflectă nemijlocit OSTROG *воленне*.

[19] parte bărbătească fără cusur, cf. 1, 3.

cireada de vite, cf. 1, 2.

turma de oi sau de capre, cf. 1, 10.

bine primită, cf. 1, 3.

[20] meteahnă/hulă, cf. 21, 17.

[21] împlinirea unei făgăduințe... jertfă de bunăvoie. În BH și în interpretările moderne, formularea este identică cu cea din v. 18. Versiunea din LXX echivalează aici ebr. *neder* prin gr. *eὐχὴ* (de unde ms. 45 și BB *rugă*, ms. 4389, *rugăciune*) și introduce secvența ἐν ταῖς ἑορταῖς ὑμῶν, preluată și în ms. 45, 4389, BB: *întru* (BB *în*) *praznicele voastre*.

jertfa de pace, cf. 3, 1.

fără cusur, cf. 1, 3.

meteahnă/hulă, cf. 21, 17.

[22] Acest verset conține o listă a „defectelor” posibile, care împiedică folosirea animalelor ca jertfe: animalul înfățișat înaintea altarului trebuia să fie perfect sănătos. Identificarea sensului lexical exact al termenilor din enumerare este dificilă, cu atât mai mult cu cât majoritatea lor nu apar dect în acest context în originalul ebraic.

orb. Sensul ebr. *awereth* este limpede, așa încît absolut toate versiunile coincid în acest punct.

schilod. După ebr. *šābhar* 'rupt; zdrobit' rezultă opțiunile LXX συντετριμμένος (<συντετριάω 'a străpunge; a răni'), IER. *fractus* 'fracturat', cf. BJ, SR, FC *estropiē*, KJV *broken* 'rupt'. În cadrul tradiției românești remarcăm o apreciabilă listă sinonimică: *zdrobit* (ms. 45, BB), *dășălat* (ms. 4389), *strujit* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *schilavu* (HELIADÉ), *slut* (CORN.), *schilod* (R-G), *vătămat* (BIBLIA 1968).

rănit. În BH, ebr. *šārāts*, un hapax legomenon, are sensul probabil de 'rănit', cf. IER. *cicaticen habens*, KJV *maimed*, BJ, SR, FC *mulțē*. Sintagma *tăiat la limbă* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ) reprezintă transpunerea membrilor corespondentului gr. *γλωσσόμητος* (*γλώσσα* 'limbă', *τέμνω* 'a tăia'), și acesta un hapax legomenon în LXX. Alte opțiuni: *schilop* (ms. 4389), probabil după OSTROG сѣкъшеникъ 'fractio' (MIKLOSICH, s.v.), *ciuntit* (CORN., R-G), *slut* (BIBLIA 1968).

plin de bube. Conform majorității interpretărilor, ebr. *yābēh*, un hapax legomenon în BH, are sensul 'bubă' cauzată de factori microbieni sau bacterieni, cf. IER. *papula* 'pustulă; bășicuță cu puroi', KJV *wen*, BJ *ulcēreux*, FC, SR *verruc*, CORN., R-G *bube*, BIBLIA 1968 *bubos*. Caracterul de hapax legomenon al gr. *μυρμηγιωντα* (< *μυρμηγία* 'souffrir de verrues accompagnées de fourmillement' < *μύρμηξ* 'furnică', cf. BAILLY, s.v.) a pus probleme grele traducătorilor români. Autorul ms. 45 selecționează inițial termenul *amurjit*. Revizorii finali înlocuiesc termenul *amurjit*, cu sintagma *avînd negi*; soluția convine, într-un fel și edițiilor MICU și ȘAGUNA, care preferă diminutivul *negi*, pe cînd FILOTEI rămîne la *negi*. HELIADÉ propune o creație lexicală personală, adj. *furniculos* (< *furnică* + suf. -os), pornind de la radicalul corespondentului grecesc.

rițe...pecingine. În BH termenii corespondenți sînt cei explicați la 21, 20. Forma adjectivală *ritos* (ms. 45, BB, ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ, R-G, BIBLIA 1968) reflectă LXX *φορρυγιωντα* (formă nominală a vb. *φορρυγίω* 'a avea rițe', atestat de BAILLY, s.v., exclusiv în forma participială din acest loc din LXX). Cît privește adj. rom. *pecinginos* (ms. 45, BB, ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), acesta echivalează sintetic expresia *λειχθῆνας ἔχοντα* 'avînd pecingini' din LXX.

[23] juncan, cf. 1, 5.

mie!, cf. 3, 7.

cu un mîdular prea scurt sau prea lung, cf. supra, 21, 18. Ebr. *sārū'a* 'înțins; alungit' și *qālūf* 'scurt; contractat' sînt utilizați în BH ca determinanți pentru membrele animalelor, cf. SR *ayan* un *membre trop long ou trop court*, R-G *care va avea vre-un mîdular mai lung ori mai scurt*. Opțiunile *tăiată la urêche* au *tăiată la coadă* (ms. 45, BB), cu *urechile tăiate aii cu coada tăiată* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADÉ) reflectă fidel LXX *ὠτό-μητον, ἢ κολοβόκερνον*, IER. *aure et cauda amputatis*.

jertfă de bunăvoie, cf. supra, v. 21.

bine primiți, cf. 1, 3.

[24] Ca organe de transmitere a vieții, testiculele erau considerate un semn al integrității animalului. Un defect de acest tip era considerat capital și împiedica puțina ca acel animal să poată fi jert-

fit. Versetul enumeră patru tipuri de castrare, care pot acoperi deopotrivă evenimentele accidentale sau pe intenționate.

Denominația „țara voastră” reprezintă Canaanul, unde neamul lui Israel va trebui să introducă legea lui Iahwe; indicația expresă din acest pasaj nu este superflua, căci canaanenii practicau castrarea ritualică și, de aceea, israeliții trebuiau avertizați.

[25] străin. În BH se folosește aici un termen diferit de cele explicate la 16, 29 și 22, 10. Totuși, în LXX apare compusul gr. *ἄλλογενής*, utilizat de mai multe ori în acest capitol; de aici, prin calcchiere, sintagma *strein de rudă* (ms. 45, BB).

meteahnă/hulă, cf. 21, 17.

bine primite, cf. 1, 3.

[27] ardere de tot, cf. 1, 3-9. Opțiunea *prîmire* (ms. 45, BB) reprezintă o altă echivalare a LXX *ζάρπουα*, iar *prinos* (ms. 4389) este reflectul OSTROG *приносъ*.

[29] jertfă de laudă. Avem aici același concept teologic precum cel enunțat în 7, 12, dar formularea din LXX diferă: *εὐχὴ χάριστόςνης*; de aici sintagmele *rugă de bucurie* (ms. 45, BB), *rugăciunea bucuriei* (ms. 4389); pentru ms. 4389 cf. și OSTROG *Α[σ]Α[η] ΤΕΑ ΒΑΔΟΚΟΗΛΑ*.

bine primită, cf. 1, 3.

[30] Cf. 7, 15.

[31] Cf. 18, 4.

[32] Cf. 18, 21.

pentru ca eu să fiu sfințit, cf. 21, 8. Conjuncția copulativă „și” (ebr. *v*) are în cadrul acestei construcții valoarea finală „pentru ca să”.

[33] v-am scos din țara Egiptului, cf. 11, 45.

CAP. 23

Acest capitol reprezintă un adevărat calendar sacru al poporului ales, principalele sărbători ale anului fiind înfățișate în ordine cronologică.

[2] sărbătorile Domnului. Prin expresia ebraică *mo'edh yahweh* '(momente) stabilite de Domnul' (ebr. *yā'adh* 'a stabili') sînt desemnate în BH cele șapte mari sărbători ale anului, pe care Domnul și le-a rezervat prin gura profetului său. În Num. XXVIII, 2 și XXIX, 39, sînt incluse în această categorie și momentele sacrificiilor cotidiene. Toate cele trei vechi versiuni românești echivalează corespondentul gr. *αἱ ἑορταὶ* și lat. *feriae* prin rom. *praznic*, după OSTROG *праздники*; acest împreună slavon pătrunsesc în limbajul ecleziastic încă din secolul anterior. Începînd cu MICU toate traducerile românești ulterioare preferă pe *sărbătoare* (<lat. *(dies) servatoria*) ; o excepție înregistrăm la R-G, care revin la *praznic*, cu marea stilistică a arhaicității.

adunări sfinte. Marile sărbători religioase se concretizau în Israel prin-adunarea întregii comunități în jurul sfîntului sanctuar. De aici utilizarea în BH a ebr. *miq'ra* 'convocare' (< *qārā* 'a chema (pe cineva)', transpus literal de LXX *κλητή* (< *καλέω* 'a chema; a invita'). Sintagma gr. *κλητῆς ἁγίας* a fost calculată în toate cele trei vechi versiuni românești prin formula *chemate sfinte*, unde participiul *chemate*, cu valoare substantivală, are sensul, reclamat de principiul literalității, de 'convocări'. Cf. BJ *saintes assemblees*, SR *saintes convocations*, CORN. *stringere laolaltă sfintă*.

[3] simbătă, zi de odihnă, cf. 16, 31. Stabilirea celei de-a șaptea zi ca zi de repaos absolut se întemeiază pe modelul divin (cf. Fac. 2, 3); această zi era socotită o zi dedicată în întregime Domnului. Doar componenta periodicității este nouă, căci ideea de sabbat în sine era familiară vechilor mesopotamieni, care o practicau tot pe temeluri religioase. Din grija de a nu ofensa vreuna dintre diversele zeiități ale nomenclaturii lor politeist, babilonienii respectau un *šabbatū* în a șaptea, a paisprezecea, a nouăsprezecea, a douăzeci și una și a douăzeci și opta zi a lunii. În dezvoltarea ulterioară a vieții iudaice, sabbatul a devenit prilejul pentru activitatea rituală centrală, efectuată săptămînal în sinagogă: în

timp, s-au acumulat numeroase indicații rabinice referitoare la ritualul sabbatic. În creștinism, semnificația sabbatului se modifică profund: „prima zi a săptămânii” (Mat. 28, 1, Marc. 16, 2) sărbătorește reînvierea Domnului Ișus Cristos și devine a „zi a Domnului” (rom. duminică <lat. *dies*) *domenica*).

După cum se poate constata din răspunsurile la chestionarul lui N. Densușianu, în FOCHI, DATINI, p. 368–369, în mediul popular românesc duminica este ziua prin excelență sfântă. Simbăta, în schimb, este considerată o zi nefastă, zi în care nu se începe nici o lucrare, nu se pornește la drum, cine se îmbolnăvește nu se mai face sănătos etc.; este ziua în care se fac deschete și vrăji.

locuință, cf. 3, 17.

[4] Cele șase principale sărbători ale mozaismului primar sunt următoarele: paștele (vv. 4–5), sărbătoarea azimilor (vv. 6–8), sărbătoarea primelor prinoase (vv. 10–14), sărbătoarea cincizecimii (vv. 15–20), sărbătoarea trompetelor (vv. 23–25) și sărbătoarea colibelor (vv. 34–41).

vremurile hotărâte. Această expresie este o realizare contextuală diferită, mai explicită, a sintagmei traduse supra, v. 2, prin subst. *adunări*.

[5] Nu este lipsit de interes, pentru a putea fixa succesiunea cronologică a sărbătorilor evreiești, să prezentăm succint calendarul ebraic. Mai întâi trebuie specificat faptul că evreii utilizează în mod distinct un calendar religios care începe cu luna *nisan* (martie-aprilie) și unul profan, care începe cu luna *tišri* (septembrie-octombrie). Marile sărbători erau incluse în primele șapte luni ale calendarului religios. Corespondența general acceptată a calendarului ebraic religios cu cel creștin este următoarea: *nisan* (martie-aprilie), *iyyar* sau *ziv* (aprilie-mai), *sivan* (mai-iunie), *tammuz* (iunie-iulie), *ab* (iulie-august), *elul* (august-septembrie), *tišri* sau *ethanim* (septembrie-octombrie), *marheshvan* (octombrie-noiembrie), *hislev* (noiembrie-decembrie), *tebelh* (decembrie-ianuarie), *sebat* (ianuarie-februarie), *adar* (februarie-martie).

Conform acestei echivalențe, paștele era serbat de evrei între ultimele zile din martie și primele din aprilie.

la asfințitul soarelui. Sensul expresiei „între două seri” din BI, transpusă prin LXX ἀναμύσειον τῶν ἑσπερινῶν, cf. *întru mijlocul sării* (ms. 45), *între mijlocul serilor* (BB), *întră seri* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *între sere* (HELIADÉ) este destul de neclar. Oricum, momentul inserării constituia numai începutul sărbătorii, care continua mult în noapte. În acest loc, utilizând adverbul *îndeseară*, autorul ms. 4389 s-a orientat în chip evident după IER. *ad vesperum*, căci aici OSTROG ΔΕΚΑΣ ΒΕΡΕΡΗΝΑΜΙ înmăcă LXX.

paștele Domnului. Cea mai importantă sărbătoare a evrei. lor are semnificația unei comemorări anuale a ieșirii din Egipt (cf. Ier. 12, 1–14). Cuvântul ebraic *pesah*, utilizat în BI exclusiv ca termen tehnic pentru denumire acestei sărbători (ebr. *pesah* 'scutire, erutare' <*pasah* 'a sări; a cruța') era receptat ca semnificând imunitatea poporului ales în fața pedepsei divine și a nenorocirii trimise de Dumnezeu asupra egiptenilor opresori; cf. GESENIUS, s.v.), a fost resimțit de traducătorii ca un nume propriu și transpus ca atare: LXX πάσχα, IER. *pascha*, OSTROG паша. Transliterarea *pasha* din ms. 45 și BB persistă și ulterior la MICU, FILOTEI și ȘAGUNA; această formă neadaptată, care atribuie termenului caracterul unui xenism, a mai fost reperată de DLR, s.v. *paști*¹ doar în *Viețile sfinților* de Dosoftei; în toate celelalte vechi texte românești, începând cu tipăriturile lui Coresi, apare forma firească, moștenită, *paști* (<lat. *pascha*); această ultimă soluție este preferată și în ms. 4389.

În poemul *Pregătiri de cină*, V. Voiculescu ne oferă o vie reconstituire poetică a fervoarei care cuprindea comunitatea iudaică în zilele paștilor: „Venise primăvara și sterpele gorgane / Cu tort de flori alese își peticeau chilimul... / Și doldora de mărfuri, de bani și caravane / Se pregătea de Paști întreg Ierusalimul. / Pe ulițe un zbieț de miei fără-nectare / Și aburi calzi de azimi veneau din curți vecine; / Copii, fugiți din joacă, cereau, scîncind, mîncare / Și s-agătau de poala grăbitei gospodine” (VOICULESCU, II, p. 149).

[6] „Sărbătoarea azimilor” (cf. Num. 28, 16–25) avea o strînsă legătură cu paștele propriu-zis; întreaga săptămână era considerată sacră și reclama ca atare înetarea oricărei activități. Era săptămîna în care poporul lui Israel trebuia să reamintea și să reînprospăteze legămîntul sacru cu Dumnezeu.

azime, cf. 2, 4 și 11.

[7] adunarea sfîntă, cf. supra, v. 2.

lucrare de slujitor. După LXX ἔργον λατρευόν, IER. *opus servile*, OSTROG АКАА САЗЖИА, traducătorii români au construit sintagmele *lucru de postuși* (ms. 45, BB), *lucru de slujbă* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). Slavonismul *postuși* (<ΠΟΙΟΛΟΥΨΙΑΤΗ) era frecvent folosit în epoca veche cu sensul 'a servi, a sluji; a sugări' (cf. DLR, s.v.). Cf. K.IV' *servile work*, BJ *oeuvre servile*, FC *travail ordinaire*, SR *ouvrage servile*.

[8] ardere de tot, cf. 1, 9.

adunare sfîntă, cf. supra, v. 2.

lucrare de slujitor, cf. supra, v. 7.

[10] cel dintîi snop, cf. 2, 12.

[11] va înfățișa snopul... legîndu-l, cf. 7, 30.

bine primit, cf. 1, 3.

a doua zi după simbăta. Sintagma ebraică *nimă'rah* *hašabbah*, cu o semnificație obscură în BI, a determinat interpretări diverse. După Josephus Flavius și Talmud aici s-ar face trimitere la ziua imediat următoare sărbătorii azimilor. Alți interpreți văd însă aici ziua de sabbat care cade în săptămîna sărbătorii azimilor (SB, p. 127).

[12] fără cusur, cf. 1, 3.

[13] Pentru ansamblul versetului cf. 2, 1.

două zecimi, cf. 5, 11.

mireasmă plăcută, cf. 1, 9.

prinos de băutură. Ofrandă lichidă (ebr. *nesek* 'libație') consta de obicei din vin și era vărsată la temelia altarului, sub formă de libație. În toate versiunile românești (cu excepția lui HELIADÉ *libație* după IER. *libatio* și a lui CORN. *jetfă de băutură*) această noțiune este reprezentată prin subst. *turnare*, transpunere literală după LXX σπονδή 'libație' (<σπένδο' a turna un lichid cu ofrandă') și OSTROG КЪСАНИМИЕ 'libație' (<КЪСАНИИ 'a turna').

hin, cf. 19, 3.

spice fragede, boabe prăjite, cf. 2, 14.

dar Domnului, cf. 1, 2.

Pentru ultima parte a versetului cf. 3, 17.

[15] a doua zi, cf. supra, v. 11.

dar legănat. În BI aici apare termenul ritualic, frecvent folosit în *Lev.*, „dar legănat” (cf. 7, 14, 30, 10, 15, 14, 12 etc.). Echivalențele *punere de înainte* (ms. 45) *punere deaintea* (BB, urmată de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) și *punere* (ms. 4389) reproduc mecanic LXX τὸ ἐπιθεμεζ (<ἐπι 'pe, asupra', θεμεζ 'a pune'). Cf. BJ *présentation*.

[16] prinos de grîne, cf. 2, 1 și 12, 14.

[17] așezările voastre, cf. 2, 7.

dar legănat, cf. supra, v. 15.

două zecimi, cf. 5, 11 și supra, v. 13.

doșpită, cf. 2, 11; 7, 13.

prinos din primele tale roade, cf. 2, 1 și 12, 14.

[18] fără cusur, cf. 1, 3.

iunie, cf. 1, 5.

ardere de tot, cf. 1, 3.

prinos de băutură, cf. supra, v. 13.

mireasmă plăcută, cf. 1, 9.

[19] jertfă pentru păcat, cf. cap. 4, passim.

jertfă de pace, cf. 3, 1.

împreună cu primele tale roade. Cf. supra, v. 17. Această secvență lipsește din BI și IER, aflîndu-se doar în LXX și OSTROG.

[20] să-i legene, cf. 7, 30.

dar legănat, cf. supra, v. 15.

[21] adunare sfântă, cf. supra, v. 2.

lucrare de slujitor, cf. supra, v. 7.

Pentru ultima propoziție a versetului cf. 3, 17.

[22] Cf. 19, 9-10.

[24] zi de odihnă, cf. 16, 1.

sărbătoarea vestită prin trâmbiță. Sintagmele pămante de trâmbiță (ms. 45), pomenirea trâmbițelor (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) și memorial de trombete (HELIADÉ) redau fidel LXX $\mu\eta\eta\delta\sigma\upsilon\upsilon\nu\ \sigma\alpha\lambda\pi\tau\epsilon\gamma\gamma\omega\nu$ (cf. IER. *memoriale clangentibus, tubis*, KJV a memorial of blowing of trumpets, BJ *appel en clameur*) la rîndul ei o transpunere literală după BH *l'ra'ah šophâr* 'amintire a vestirii'. Cuvîntul ebr. *l'ra'ah* 'amintire' are un sens activ, desemnînd 'ceva care cheamă la amintire' sau 'un obiect care amintește de ceva'. Ar fi vorba, în acest caz, de faptul că actul vestirii are ca scop să-l determine pe Dumnezeu să-și reamintească de poporul său la începutul unui nou an. Cit privește celălalt membru al sintagmei ebr. *šophâr* 'chemare, vestire', acesta se folosește în special pentru desemnarea manifestărilor vocii omenești. Determinați probabil de utilizarea rituală în cadrul acestei sărbători a muzicii instrumentale, vechii interpreți au identificat aici noțiunea de „trompetă” (LXX $\sigma\alpha\lambda\pi\tau\epsilon\gamma\gamma\epsilon$, IER. *tuba*). După descrierea lui Ieronimus, *In Hos.* V, 8, pare să fie vorba de trâmbița păstorească, instrument care scotea un sunet surd dar penetrant; se confecționa din coarnele vitelor: „Buccina pastoralis est, et cornu recurvo efficitur, unde et proprie hebraice *sophar*, graece $\sigma\alpha\lambda\pi\tau\epsilon\gamma\gamma\epsilon$ appellatur”.

Sinonimele pămante (<slavon. ПАМАТЬ) și pomenire (< vb. *pomeni*), la care în NT (1648), *Mat.* XXVI, 13 și *Marc.* XIV, se mai adaugă și *pomeană*, sint folosite în concurență, încă din traduceri religioase anterioare, începînd cu cele din secolul al XVI-lea, spre a desemna noțiunea de 'ceva care cheamă în amintire; memorial'. Formularea deosebită *pomenire de jertve* din ms. 4 389 (glosată marginal *trîmbițe*) se explică prin OSTROG ПАМАТЬ ТРЕБЪ.

Cit privește semnificația religioasă a acestei sărbători, ea invocă speranța reunirii finale a neamului lui Israel, căci sunetul trompetelor era privit ca un simbol al chemării divine finale. Această interpretare simbolică a sărbătorii trâmbițelor este întărită și de împrejurarea că imediat după aceea urma ziua ispășirii.

adunare sfântă, cf. supra, v. 2.

[25] lucrare de slujitor, cf. supra, v. 7.

[27] Pentru semnificația „zilei ispășirii” cf. supra, introducerea la cap. 16; pentru raportul semantic *ispășire/trugă* cf. și 4, 20.

adunare sfântă, cf. supra, v. 2.

să vă smeriți sufletele, cf. 16, 29.

[28] veți face ispășire, cf. 4, 20.

[29] oricine/suflet, cf. 2, 1.

să fie îndepărtat, cf. 7, 20.

[31] Pentru a doua parte a versetului cf. 3, 17.

[32] cea mai însemnată zi de odihnă, cf. 16, 31

să tineți această simbătă. Sensul exact al acestei indicații se referă la încetarea lucrului în ziua de sabbat, cf. BJ *vous cesserez le travail*, GN *alle Arbeit ruhen lassen*. În ms. 45 și BB, traducătorii creează vb. a *simbăta*, pentru a reconstrui expresia din LXX: $\sigma\alpha\beta\beta\alpha\tau\epsilon\iota\tau\epsilon\ \tau\acute{\alpha}\ \sigma\alpha\beta\beta\alpha\tau\alpha\ \delta\upsilon\sigma\upsilon\nu$, cf. *veți simbăta simbetele voastre* (ms. 45, BB, MICU, ȘAGUNA). FILOTEI încearcă să înlăture impresia de neadaptare: *veți ținea simbăta simbetelor*, iar HELIADÉ creează un nou verb: *veți simbători simbetele voastre*. Construcția ca atare este străină și spiritului limbii grecești, căci este imitată după BH *šabbath šabbath*. Verbul gr. $\sigma\alpha\beta\beta\alpha\tau\epsilon\iota\tau\epsilon$ mai apare în *Ieș.* 16, 30 și II *Paralip.* 36, 21, locuri în care BB echivalează prin structurile a *simbăta simbetele* și, respectiv, a *ține simbăta*. Diferența de formulare să prăznuți praznicul vostru din ms. 4 389 reflectă OSTROG ПРАЗАНШТЕ ПРАЗАННІКЪ КАНЪ.

[34] sărbătoarea colibelor. Transpunînd sintagma $\epsilon\sigma\phi\tau\eta\ \sigma\kappa\eta\gamma\upsilon\nu$ din LXX, traducătorii români au optat fie pentru sensul 'cort', fie pentru cel de 'adăpost improvizat, colibă', al gr. $\sigma\kappa\eta\gamma\eta$: *praznic de colibi* (ms. 45, ms. 4 389), *praznicul corturilor* (BB), *sărbătoarea corturilor* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *sărbătoarea tabernaculelor* (HELIADÉ). Nesiguranta persistă și în interpretările moderne: *corturi* (CORN., BIBLIA 1968), *des Tentes* (BJ), *dar colibe* (RG), *des huttes* (SR, FC), *Laubhütten* (GN).

În realitate, ebr. *šarôth* nu desemnează cortul propriu-zis al nomazilor, ci un adăpost improvizat, construit din ramuri și frunze de arbori. Prin această sărbătoare evreii, marcau comemorarea anuală a traversării deșertului; în calendarul lor agricol, această zi semnală de asemenea sfîrșitul sezonului recoltelor. Mai semnălam, ca un fapt interesant, cunoașterea acestei sărbători în mediul preșcolar românesc din sec. al XVII-lea, căci în lexiconul slavon-românesc al lui Mardarie Cozianu îl găsim glosa: *praznic, ce-l chiamă al colibilor, evreesc* (cf. DA, s.v. *colibă*).

[35] adunare sfântă, cf. supra, v. 2.

lucrare de slujitor, cf. supra, v. 7.

[36] ardere de tot, cf. 1, 3.

încheierea sărbătorii. La încheierea săptămîinii sabbatice, evreii organizau o ceremonie finală care semnifică încheierea perioadei sacre și intrarea în timpul profan. Acest moment este desemnat în BH prin subst. *atsereth* (<*atšar* 'a încheia'), care sugera, prin el însuși ieșirea din starea de sărbătoare. În LXX această noțiune a fost transpusă prin gr. $\epsilon\acute{\xi}\delta\omicron\tau\upsilon\nu$ (diminutivul de la gr. $\epsilon\acute{\xi}\delta\omicron\sigma$ 'ieșire'), de unde *ieșire* (ms. 45, ms. 4 389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *exodiu* (HELIADÉ). Interpreții moderni optează în general pentru ideea de 'adunare (solemnă)': KJV *solemn assembly*, BJ *jour de reunion*, FC *rassemblement final*, SR *cérémonie solennelle*, CORN. *adunare solemnă*. O excelentă soluție arhaizantă găsim în R-G: *odovană praznicului*; subst. *odovană* 'a opta zi a unei sărbători' (<slavon. ОДОВАНИЕ) a fost folosit exclusiv ca termen tehnic ecleziastic și a fost atestat mai tîrziu în COD. VOR. (cf. DLR, s.v.).

[37] să le vestiți ca adunări sfinte, cf. supra, v. 2.

În enumerarea tipurilor de jertfe, vechile versiuni românești sînt defectuoase, îngreunînd înțelegerea adecvată.

jertfe/aducere, cf. 1, 9.

arderi de tot, cf. 1, 3.

prinos de grîne, cf. 2, 1.

prinos de băutură, cf. supra, v. 13.

[38] darurile voastre. Se face aici trimitere probabilă la animalele întii născute (cf. 27, 26) sau la cele jertfite ca zeciuială (cf. 27, 32).

împlinirea unei făgăduințe, cf. 7, 16; 22, 21.

jertfele voastre de bunăvoie, cf. 7, 16; 22, 21.

[40] În răstimpul celor șapte zile cit dura sărbătoarea colibelor, întreaga comunitate participa la intense ritualuri care, cu vremea, au căpătat un caracter carnavalesc. Unul din gesturile rituale caracteristice era utilizarea ramurilor și a frunzelor de arbori pentru a construi adăposturi efemere, care să evocă vremea rătăcirii prin pustie după exodul din Egipt. Numele ebraice ale arborilor citați n-au putut conduce la identificarea exactă a plantelor respective; în consecință, traduceri vechi n-au putut practica decât o transpunere literală.

arbori frumoși. Atributul „frumos” poate fi corelat, din punct de vedere gramatical, alt cu „roada”, cit și cu „arborele”. Sintagmele $\xi\beta\lambda\omicron\varsigma\ \delta\omicron\pi\alpha\tau\omicron\varsigma$ din LXX și *arbor pulcherrima* din IER. reproduc ebr. *hădhâr* 'els. 'arbore-frumos', de unde lemn *frumos* (ms. 45, BB), *pom frumos* (ms. 4 389), *rod frumos de lemn* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *fruct specios de lemn* (HELIADÉ). Vechii interpreți (*Targum* și *Peshita*), ca și unii moderni (cf. HARRISON, p. 219), cred că este vorba de arborii citrici, alții înclină spre mirt.

finic. Desemnarea este în acest caz limpede: ebr. *tāmār* este numele palmierului (*Phoenix dactylifera*). Subst. rom. finic (<slavon. ФИННІКЪ, din gr. $\phi\omicron\iota\nu\iota\epsilon$), atestat întii în PS. SCH, cf. TIKTIN², s. v., a intrat în limbă la nivelul stilului ecleziastic și se păstrează în toate vechile versiuni biblice românești, de unde a fost preluat, pentru coloratura arhaică, de R-G și BIBLIA 1968.

copaci stufoși. Formularea *stîlpări de lemnu des* din ms. 45 nu respectă relațiile sintactice din LXX κλάδους ξύλου δασεῖς, inadverentă care a fost corectată în BB *stîlpări de lemnu dese*. Formularea *ramură de lemn curat cu frunză* din ms. 4389 derivă din OSTROG ΚΑΤΕΝ ΔΡΕΚΑ ΥΑΕΤΑΓΟ ΑΝΙΣΤΙΑ. Expresia ebraică originală *ābhōth 'ets* 'arbore des (înfrunzit)' a fost păstrată ca stare și de interpreții moderni: *arbres louffus* (BJ); *copaci stufoși* (R-G), *copaci înfrunziți* (CORN.). Unii comentatori cred că acest verset se referă la orice fel de ramură înfrunzită, în timp ce alții restrâng referința la mirt. Încă și astăzi evreii poartă în procesiunile sărbătorii colibelor ramuri de arbori, deși unele secte, precum samarinienii și saducheeii, susțineau că această tradiție nu este mozaică ci o imitare a sărbătorilor dionisiace grecești. Înregistrăm ca pe o ciudățenie faptul că MICU (urmaț de FILOTEI și ȘAGUNA) nu a perceput sensul adj. gr. δασεῖς 'des' (termen înrudit cu lat. *densus*) și a păstrat în textul românesc al traducerii sale forma flexionară de acuzativ plural δασεῖς din LXX: *stîlpări de lemnu dasis*.

sălci de riu. În BH, prin expresia *nahalāh 'arābh* 'salcie de torent' este desemnată o singură specie arboricolă, probabil poplul de Eufrat (*Populus euphratica*), abundent în zonele umede din Orientul Apropiat (HARRISON, p. 219); cf. IER. *salices de torrente* și OSTROG ΚΕΡΒΗ ΟΤ ΚΟΔΟΤΕΤΗ, de unde ms. 4389 *răchifi den părău*, ca și versiunile moderne: *sălci de riu* (CORN.), *sălciile care cresc lângă pîrae* (R-G). Secvența mai extinsă *răchifi și stîlpări den agnu den părău* (ms. 45, BB), preluată întocmai (dar cu înlocuirea subst. *răchifi* prin *sălci*) de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, reflectă LXX ἰτέας, καὶ ἄγνου κλάδους ἐκ χειμάρρου; pe lângă subst. gr. ἰτέα 'salcie', mai apare aici și gr. ἄγνος, denotație botanică a cărei referință nu a putut fi identificată de traducătorii, care, în consecință, transliterază termenul *agnu* din LXX; același procedeu va fi utilizat și de HELIADE, mai târziu. Gr. ἄγνος se referă la specia *Vitex agnus castus*, un arbust cu flori violet, frumos mirositoare, denumit astăzi la noi *mielărea*.

[41] neamul vostru, cf. 3, 17.

[42] colibe/corturi, cf. supra, v. 34.

cei de-ai casei, cf. 16, 29.

[43] Aici, la sfîrșitul capitoului, este expus în formă concluzivă temeiul religios al sărbătorii, acela de a reaminti israeliților de bunăvoința divină față de strămoșii lor. Repetind anual la înnoial simbolice gestul locuirii colibelor improvizate, poporul ales își reimpăspătează recunoștința și iubirea față de Dumnezeu, care i-a scos din pămîntul morții și i-a așezat în Canaan, țara făgăduinței.

CAP. 24

[2] unt de lemn curat stors din măsline. Cf. 2, 1. Aici avem unul din puținele locuri unde este specificat felul și calitatea uleiului folosit. Noțiunea redată în ms. 45 și HELIADE prin adj. *limpezit* iar în ms. 3489, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA prin adj. *limpede*, s-ar circumscrie mai exact prin adj. *stors*, după LXX κεκομμένον (<κομτώ 'a tăia în bucăți mici'; a stoarce', IER. *exprésus* (<exprimo 'a supune unei presiuni'; a tescui'. Opțiunea "din vechile traduceri românești a fost determinată, cu mare probabilitate, de OSTROG υἰζῆειν 'limpede'.

sfeșnic...candelă. În acest context, în BH apar simultan sinonimele *m'brah* 'corp luminos', p. ext. 'lumină' și *nerāh* 'lămpă'. Cuplul sinonimic se menține în LXX: φῶς 'lumină' / λύχνον 'lămpă' și în OSTROG εἰς τὴν κηρίνην 'lămpă' / εἰς τὴν λάμπην 'idem', dar se pierde în traducerea românească: *lumină* / *lămpă* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), dar: *candelă* / *candelă* (ms. 4389); traducerea moderne reface perechea sinonimică originală: *lumină* / *candelă* (HELIADE), *candelabru* / *candelă* (R-G), *sfeșnic* / *candelă* (CORN.). De remarcat că în alte locuri din BB gr. λύχνον 'lămpă, candelabru' este tradus corect prin *candelă* (Ies. 25, 37) sau *sfeșnic* (Ies. 37, 23; 39; 37; 40, 5 și 27. Pentru descrierea amănunțită a acestui obiect ritualic cf. Ies. 25; 31-39.

[3] perdea, cf. 4, 6; 16, 2

mărturie, cf. 16, 13.

cortul întîlnirii, cf. 1, 1.

lege veșnică, cf. 3, 17.

[4] sfeșnic/candelă, cf. supra, v. 2.

[5] fruntea făinii de grîu, cf. 2, 1.

domă zecimi, cf. 5, 11; 14, 10.

șir. Masa ritualică din fața altarului fiind de dimensiuni reduse (cf. Ies. 25, 23), e de presupus că pîinile rituale erau așezate una peste alta, în două șiruri, și nu una lângă alta. Opțiunea *punere* (ms. 45, BB, ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) reprezintă o transpunere literală după LXX θέμα (<τίθημι 'a pune'), OSTROG ποσῶζηνιη (<ποσῶζηνιη 'a pune, a așeza'), lexeme care nu acoperă cu exactitate sensul ebr. *m'areketh* 'aranjament; coloană, șir' (<'arak 'a pune în ordine; a aranja').

[7] tămie, cf. 2, 1.

sare, cf. 2, 13. Prezența sării între ingredientele acestui tip de jertfe apare doar în LXX.

spre pomenire, cf. 2, 2.

[8] Ultimul segment din acest verset are în BH o formulare foarte asemănătoare cu cea din 3, 17; în loc de ebr. *torāh* (cf. 6, 9), în BH apare aici ebr. *b'rityth* 'convenție, înțelegere', termenul generic în VT pentru denumirea contractului sacru între Dumnezeu și poporul ales, cf. LXX διαθήκη, IER. *testamentum*, OSTROG διακῆτη. Doar în ms. 45 și BB apare o reproducere a conținutului lexical: *făgăduință*. Celelalte vechi traduceri românești (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) utilizează subst. *lege*, cu sens generic. Cf. și HELIADE *testamentu*. Termenul acceptat astăzi de stilul biblic este *legămint* (CORN., R-G, BIBLIA 1968).

[9] să le mănînce într-un loc sfînt, cf. 6, 16.

parte preasfîntă, cf. 2, 3.

[10] a venit. Sensul literal al verbului folosit aici în BH este acela de „a ieși”, ceea ce sugerează exact statutul de străin al fiului unui egiptean; deși a plecat din Egipt cu familia mamei sale, acesta locuia ca oricare străin în afara taberei israelite. Ca să ajungă aici, el trebuia să „iasă” din cortul său și să intre în tabăra poporului ales.

[11] hulind...a blestemat numele. În BH, cuplul de termeni *nāqab* / *qālal* au sensuri apropiate. Ebr. *nāqab* are sensul etimologic 'a străbate, a pătrunde', dar curent desemna în BH acțiunea de a „numi”, cu sensul peiorativ „a lua în deridere; a huli”. Pentru transpunerea prin „a numi” optează Targum-ul, *Peshita* și LXX. Prin LXX ἐνονομάζω 'a invoca pe cineva rostindu-i numele' se explică și utilizarea intransitivă a rom. *a numi* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA); prin forma *supranumind*, HELIADE traduce și gr. ἐπὶ 'asupra' din compunerea corespondentului grecesc. Al doilea termen, ebr. *qālal*, utilizat cu sensurile 'a vorbi de rău' (cf. 19, 14) și 'a blestema' (cf. 20, 9), corespunde LXX καταράμαι 'a blestema', OSTROG προκλαῖνι 'idem'. Din respect față de Dumnezeu, în contextul în care apar verbele „a huli” și „a blestema” se evită utilizarea tetragramei YHWH (cf. 1, 1), substituită eufemistic prin subst. „nume” (ebr. *šēm*, gr. ὄνομα).

[12] pază, după BH *miš'mār* 'pază' (<šamar 'a păzi'), LXX φυλάκη 'pază' (<φυλάσσω 'a păzi'). Opțiunea *temniță* (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) este strîns legată de OSTROG τεμνιῖα. Despre o închisoare propriu-zisă nici nu putea fi vorba în perioada de traversare a deșertului, la care se raportează întîmplarea relatată.

[14] să-și pună mîinile pe capul lui. Gestul acesta avea semnificația ritualică a unei expieri (cf. 1, 4): toți cei care au auzit blasfemia au devenit impuri și nu-și puteau recăpăta puritate rituală decît prin expiere.

[15] oricine/om, om, cf. 17, 3.

va purta povara, cf. 5, 1.

[16] va huli numele domnului, cf. supra, v. 11.

străin...deal casei, cf. 16, 29.

[18] suflet, cf. 2, 1.

[19] aproapele, cf. 6, 2.

meteahnă trupească/hulă, cf. 21, 17.

[20] schilodire, cf. 21, 19. Principiul semitic *lex talionis*, reiterat aici, pare să nu se fi aplicat literal în mediul ebraic

(cf. HARRISON, p. 223). Oricum, schimbarea radicală a acestui principiu în învățătura cristică („cui te lovește pe obrazul drept întoarce-i și pe celălalt” — *Mat.* 5, 39) reprezintă unul din punctele cheie ale doctrinei creștine a iubirii și iertării.

meteahnă/hulă, cf. 21, 17.

[22] cel străin... de-al casei, cf. 16, 29.

CAP. 25

[2] O dată cu sedentarizarea lor în țara promisă, neamul israeliților va trebui să aplice legea sabatului și asupra pământului cultivat: fiecare ar să plece a va fi un sabbat, an de odihnă absolută pentru ogorul cultivat. În timpul acestui an, comunitatea va trebui să se hrănească din rezerve. Cuvântul „simbătă” (ebr. *šabbāth*) desemnează aici nu a șaptea zi a săptămânii, ci ideea generală de odihnă (cf. 16, 31; 23, 31).

[4] Pentru semnificația noțiunii de „simbătă”, cf. 16, 31.

[5] Cea ce crește de la sine, în ebraică *šāphiyh*, este o expresie desemnând plantele de cultură care răsar spontan, din semințele căzute pe pământ în timpul secerișului anterior.

strugurii din via netăiată. Sintagmele *strugurul sfinteniei* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) și *strugurele sanctificării* (HELIADÉ) reflectă LXX *τὴν σταφυλὴν ἀγιάσματος*. Conceptul de „sfințire” (ebr. *nāzir*, gr. *ἀγιάσματος*) a fost explicat în două moduri. Ar fi vorba mai întâi, de o trimiter: la caracterul sacral al viei respective pe parcursul anului sabbatic (explicație adoptată de MICU, într-o notă de subsol: „adecă al anului sau den anul care este sfințit și de odihnă”). A doua explicație recurge la o analogie între via de vie în anul sabbatic și levitul consacrat divinității: după cum acesta din urmă renunța să-și mri taie părul, tot astfel și indicația de a nu mai tăia via reprezintă un gest de consacrație; această ultimă explicație se întemeiază pe sensul primar al ebr. *nāzir*, acela de a separa; a tăia.

răpaos din ms. 4389 reprezintă o variație sinonimică liberă, aici în versetul anterior apărea, într-o sintagmă identică, subst. *odihnă*. Rom. *răpaos* (<lat. *repansum*) face parte din fondul lexical românesc moștenit al limbii noastre; este atestat încă în textele rotacizante (cf. DLR, s.v.).

[6] slugă/năimil, cf. 22, 10.

străin/nemernic, cf. 16, 29.

[8] ani de odihnă, cf. 16, 31.

[9] Cf. 23, 24.

ziua ispășirii, cf. cap. 16.

[10] În tradiția iudaică, după șapte ani sabbatici urma anul jubileu, fiecare al cincizecelea an în număratoarea anilor. Cu acest prilej avea loc o restituire generală a bunurilor: cei care își pierduseră într-un fel sau altul averea reîntrau în stăpânirea ei integrală, iar sclavii își recăpătau libertatea, întorcându-se în clanul lor.

să sfințiți, cf. 11, 44; 21, 8.

anul jubileu. Formulării din BI, recurentă în versetele secvențe, i s-au dat două interpretări etimologice. GESENIUS, s.v., consideră că ebr. *yōbbēl* este un cuvânt onomatopoeic, desemnând orice sunet penetrant; (< aici ar deriva și sintagma *š'nath hayōbbēl* 'anul jubileu' (folosită și eliptic, *yōbbēl* 'jubileu'), constituită din cauza sunetului de trompetă care vestea începutul sărbătorii al acestui an. A doua explicație, invocată în SB, p. 141, se întemeiază pe *Targum* și pe tradiția rabinică, unde se atribuie ebr. *yōbbēl* sensul de 'berbec', în sintagmele *reḡen hayōbbēl* 'corn de berbec' și *šōphār hayōbbēl* 'trimbăia de berbec' (cf. supra, 23, 24). Termenul ebraic *yōbbēl* pătrunde ca termen tehnic în latina ecleziastică prin IER *inubilaeus* și, de aici, în limbile moderne: KJV a *jubilee*, BJ, FC, SR *jubilé*, CORN., R-G *anul jubileu*. În LXX, prin formularea *ἐν-ωνδὲς ἀφέσεως* 'anul eliberării', se recurge la o echivalare contextuală, imitată de OSTROG *ἀντὸς ὀστραβανῆς* 'anul eliberării', ca și de ms. 45, BB *an de slobozenie* (sintagmă păstrată, paradoxal, în BIBLIA 1968, care în v. 12 și urm. adoptă totuși pe *jubilen*), ms. 4389 *an de slobozire*, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *anul slobozirei*, HELIADÉ *an de liberare*.

[11] Cf. supra, vv. 5 și 10.

[12] să-l socotești sfânt, cf. 11, 44; 21, 8.

[13] moșia. În BI, aici este utilizat același termen cu cel tradus supra, v. 10 prin *moșie*, după LXX *κτῆσις* 'posesiune; avere'. Deoarece LXX preferă aici compusul gr. *ἐργασίας*, termen cu o utilizare mai restrinsă, traducătorii români introduc și ei opoziția lexicală *moșie / agonisită (agoniscală)*. Rom. *agonisită*, participiul substantivizat al verbului *agonisi* (<aor. *ἀγώνισα* al medio-gr. *ἀγωνίζομαι* 'a câștiga') este des atestat în epocă, în scrierile lui Varlaam și Dosoftei. Dubletul *agoniscală (agonisi + suf. -cală)* este atestat în DA abia la Anton Pann.

[14] Alternația între persoanele I și a II-a ale verbelor derivă din BI. Un reflex al expresiei idiomatice ebraice de tipul verb + complement direct cu aceeași rădăcină („a vinde o vnzare”) este și expresia *a da vnzare* (ms. 45, BB), modificată într-un spirit „mai” românesc de MICU în *a vinde lucru de vndut*.

vei cumpăra. Acesta este sensul propriu al LXX *κτάομαι* cf. IER. *emere* 'a cumpăra', BJ *acheler*. Inadvertența echivalării prin *a imprumuta* din BI este sesizată de MICU, la care apare, corect, *a cumpăra*.

să nu-și asuprească, cf. 19, 33.

aproapele, cf. 6, 2.

[15] Versetul se referă la tranzacția funciară. Ținând seama de faptul că la următorul an jubileu proprietatea asupra pământului va reveni stăpînului inițial, în cadrul tranzacției trebuie să se țină seama, la stabilirea prețului, de numărul anilor scurși de la ultimul an jubileu, ca și de numărul celor rămași pînă la cel următor, ceea ce, în fond, este același lucru. Formulind punctul de vedere al celui care vinde și, respectiv, al celui care cumpără, cei doi membri ai frazei sint echivalenți.

[16] Raportările cronologice privesc perioada între două jubilee succesive; prețul unui ogor este proporțional nu doar cu întinderea suprafeței sale, ci și cu numărul de recolte pe care cumpărătorul le va obține, ținându-se seama că la proxumul an jubileu proprietatea va reveni stăpînului inițial. Acest tip de legiferare a proprietății funciare are la bază principiul că Dumnezeu este stăpînul unic al pământului, pe care el l-a împărțit inițial celor douăsprezece seminții ale lui Israel, care trebuie să-l păstreze ca atare.

preț / agonisită, cf. supra, v. 13. Aici, LXX *ἐργασίας* are sensul contextual de *preț*, după cum amendează MICU opțiunea inițială din BB.

[17] să nu asuprească, cf. 19, 33.

să te temi de Domnul, cf. 19, 3 și 14, 32.

eu sint Domnul, cf. 18, 2.

[18] poruncile... judecățile, cf. 18, 4. Ebr. *huqqim*, echivalat în LXX de obicei prin *προστάγματα*, iar în traducerele românești prin *porunci* (cf. 10, 11; 18, 5 și 26; 19, 19 și 37; 20, 8) este transpus aici prin *δικαιώματα*, de unde, firese, *dreptățile* (ms. 45, ms. 4389, BB).

[19] roadele. Aici, ebr. *p'riy* 'fruct' (<*pārāh* 'a produce fructe') este echivalat în LXX prin gr. *τὰ ἐφόρια* 'produce ale solului'. Opțiunea *creșterile* (ms. 45, BB) este rezultatul unei calchierii semantice după sensul primar al etimonului grecesc, vb. *ἐκφύω* 'a face să crească'.

[22] Sintagmele obscure din finalul versetului, *vechi a vechilor* (ms. 45), *vechile vechilor* (BB), *cele vechi ale celor vechi* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *vechie din cele vechie* (HELIADÉ) reprezintă transpunerii literale după LXX *παλαιὰ παλαιῶν*, sintagmă calchiată la rindul ei după o turnură ebraică idiomatice. Autorul ms. 4389 încearcă să clarifice textul, introducînd în paranteze subst. *ani*, ca posibil element determinat.

[23] pe vecie. Despre regimul proprietății asupra pământului cf. supra, vv. 15–16. Pentru a sugera ideea de tranziție definitivă, fără puțina de recuperare, în BI apare termenul rar (reperat în VT doar aici și infra, v. 30) *ts'mihūth* 'pentru o pierdere', substantiv derivat de la un radical exprimînd ideea de „dispariție, ancașare”. IER. în *perpetuum* transpune acest idiotism ebraic în registrul semantic „perpetuitate”, urmat de mulți alți interpreți: LUTHER *für immer*, KJV *forever*, CORN. *pentru totdeauna*, R-G *pe vecie*, BIBLIA 1968 *de vecie*, GN *endgültig*. Formulările intru *adeverire* (ms. 45) și *intru adeverințe* (BB) se raportează la LXX *ἐς βεβαιώσιν* 'prin confirmare, prin întărire legală' (<*βεβαιώω* 'a garanta cuiva posesiunea asupra unui lucru'). În terminologia filosofică clasică,

gr. *βεβαιωσις* denumea acțiunea de a argumenta folosind judecăți și raționamente, iar vb. *βεβαιω* însemna 'a argumenta; a demonstra'.

străini, cf. 16, 29.

oaspeti, cf. 22, 10.

[24] răscumpărare. Semnificația 'răscumpărare' a ebr. *g'ulah* a fost corect percepută de LXX *ῥῶ λύτρον* și IER. *redemptio*, cf. KJV *redemption*, BJ, SR *rachal*, ca și de toate traduceri românești moderne. Echivalențele *mintuiloare* (ms. 45) și *mintuiri*, după forma de plural *λύτρον* din LXX au rezultat din preeminența acordată de traducători sensului primar al etimonului gr. *λύω* 'a dezlega', și, figurat, 'a absolvi, a mintui'. Imediat, în v. 26, apare echivalarea corectă *răscumpărare*.

În învățătura creștină, actul răscumpărător prin excelență este jertfa cristică. Acest motiv îl întâlnim în poemul *Răscumpărarea* de Ioan Alexandru: „Și arginții ce l-au vîndut dobîndiră o clipă putere / Trebuia cumpărată țarina pentru îngroparea străinilor / Înainte de înviere / Nu prețul era totul răscumpărarea scumpă / Echivalent de milă balanța să n-o rumpă” (ALEXANDRU, I. MAR., p. 129).

[25] Secvența „care este cu tine” se găsește doar în LXX.

ruda sa cea mai apropiată, cf. 21, 2–3.

[26] îi dă mina, cf. 5, 7.

răscumpărare, cf. supra, v. 24.

[27] Potrivit regimului special al proprietății funciare în Israel (cf. supra, vv. 15–16), în momentul cînd definea suma necesară răscumpărării pămîntului vîndut, fostul stăpîn era obligat să înapoieze cumpărătorului o sumă calculată astfel: din prețul plătit se scidea prețul recoltelor de care a beneficiat cumpărătorul, la care se adăuga un „surplus” echivalent cu prețul recoltărilor care au mai rămas pînă la viitorul an jubileu, cînd pămîntul ar fi revenit oricui proprietarului inițial.

[28] anul jubileu / slobozire, cf. supra, v. 10. Indicația cronologică „șase ani” nu apare decît în LXX și este greu de explicat interpolarea ei.

[29] Imobilele din orașele întărite nu erau socotite bunuri absolut indispensabile ca pămîntul. Pierderea unei case nu implica și pierderea mijlocului de a-și obține hrana. Din această cauză, și prescripțiile patrimoniale diferă în cele două cazuri.

răscumpărare / mintuirea, cf. supra, v. 24.

[30] să rămînă pe veci / se va adevăra, cf. supra, v. 23.

urmașilor săi / întru rudele lui, cf. III, 17.

anul jubileu / slobozenie, cf. supra, v. 10.

[32] Tribul leviților, urmașii lui Levi, unul dintre fiii lui Iacov (cf. *Fac.* XXXIX, 34), avea atribuții speciale în Israel: în vreme ce o parte din ei, și anume urmașii lui Aaron, îndeplineau funcțiile sacerdotale, ceilalți membrii ai tribului se ocupau cu diferite acțiuni culturale și religioase auxiliare, sub îndrumarea profeților. Specificul atribuțiilor lor comunitare nu le permitea să efectueze alte activități lucrative, așa încît casele în care locuiau constituiau singura lor avere și, deci, asemența pămîntului pentru ceilalți membrii ai comunității, nu puteau fi înstrăinate definitiv.

dreptul de a le răscumpăra / mintuite, cf. supra, v. 24.

[33] Textul acestui verset este în BH, absolut inteligibil, ceea ce a determinat mari diferențe de interpretare în versiunile moderne. Reproducerea literală din LXX este ilizibilă, fapt care explică obscuritatea textului în traduceri românești vechi. Am optat aici pentru interpretarea dată frazei de majoritatea interpreților (KJV, SR, CORN., R–G); în FC și BJ se presupune că tranzația are loc între doi leviți, ceea ce ar conduce la o completă restructurare a pasajului.

[34] Pășunile din jurul orașelor leviților erau inalienabile prin lege, pentru a se putea asigura întreținerea turmelor clasei profești.

[35] nu va mai avea mijloace de trai. Sensul expresiei din BH (transpusă literal în ms. 45 și BB, după LXX)

este neclar: ea evocă o situație economică precară, asemenea expresiei similare din V. 7. „Fratele” nu este aici ruda directă, ci membrul comunității israelite în general.

străin / venetic, cf. 10, 29.

oaspete / nemernic, cf. 22, 10.

[36] să te temi de Dumnezeu tău, cf. 19, 3 și 14, 32.

[38] Eu sint Domnul, cf. 18, 2.

v-am scos din țara Egiptului, cf. 11, 45.

[39] rob, după LXX *δοῦλος*, IER. *famulus*, OSTROG *раба*; în BH, ebr. *'abhdhah* desemnează pe orice subordonat, pe orice persoană supusă unui personaj mai important decît ea. În Israel, sclavia antică a cunoscut forme mult mai blinde decît la Roma sau în alte părți. Deși avea datoria de a munci la porunca stăpînului, sclavul era considerat în Israel un membru al familiei acestuia, cu toate drepturile religioase și culturale implicate. Despre situația și drepturile sclavilor cf. *Ies.* 21, 1–11.

[40] slugă...oaspete / năimit...nemernic, cf. 22, 10.

anul jubileu, cf. supra, v. 10.

[42] Aici se află exprimat temeiul teologic pentru care era interzis oricui să reducă un israelit la condiția de sclav; nici chiar el însuși nu se putea vinde. Scoțîndu-l din captivitatea egipteană, Dumnezeu a devenit singurul stăpîn al fiilor lui Israel și, în consecință, nimeni altcineva nu poate avea drept de proprietate asupra lor, nici măcar ei înșiși nu-și aparțin.

[43] să te temi de Dumnezeu tău, cf. 19, 3–14–32.

[44] robul și roaba. În BH se utilizează aici cuplul de substantive ebr. *'ebed* 'slujitor; sclav' / *'amâh* 'slujitoare; sclavă'. Utilizarea în ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA a opozițiilor *slugă*–*slujnică* / *rob*–*roabă* reflectă situația din LXX unde apar perechile *παῖς*–*παῖς/στῆ* / *δοῦλος*–*δοῦλη*.

[45] Interzisă fiind reducerea unui israelit la condiția juridică de sclav, sclavii domestici se încadrau în Israel într-una din următoarele trei categorii: 1. străini din afara granițelor țării, 2. străini care locuiau între israeliți și 3. urmașii acestora din urmă.

străin / nemernic, cf. 16, 29.

[47] oaspete, cf. 22, 10.

se va instări / va afla mina, cf. 5, 7 și supra, v. 35.

se va vinde, cf. supra, v. 39.

[48] drept de răscumpărare, cf. supra, v. 24.

rudă apropiată, cf. 18, 6.

va dobîndi mijloace va avea cu minile lui, cf. 5, 7 și supra, v. 35.

[50] Pentru modalitatea de calcul a cuantumului prețului de răscumpărare, prin raportare la anul jubileu, cf. supra, vv. 15–16.

anul jubileu / anul slobozirii, cf. supra, v. 10.

slugă plătită / năimit, cf. 22, 10.

[52] anul jubileu / anul iertării, cf. supra, v. 10.

[55] Cf. supra, v. 42.

robii, cf. supra, v. 42.

slugile mele, cf. supra, v. 44.

i-am scos din țara Egiptului, cf. 11, 45.

CAP. 26

[1] Urmind BH, ca și unitatea de semnificație a contextului, versiunile moderne încadrează prima propoziție a acestui verset în secvența de sfârșit a capitolului precedent.

În acest verset este enunțată una dintre interdicțiile cele mai stricte ale legii mozaice: aceea de a nu figura prin imagini concrete ființa divină.

idoli. În BH apare aici termenul *'elylim*, explicat în nota la 19, 4. Sintagmele *făcute de mână* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) și *fapte de mână* (HELIADE) sint calcuri lexicale după XX χειροποίητα (*χειρ* 'mână', *ποιέω* 'a face'); pentru ms. 4389 *chip facere de mâini* cf. și OSTROG ОБРАЗЪ РЪКОТВОРЕНЪ. Aceeași calchiere o regăsim în BB sub formele *cel făcut de mână* (Infel. 14, 12) și *cele făcute de mână lui* (Is. 16, 12 și 21, 9).

chipuri cioplite. Ebr. *peșel* desemnează în BH aceeași realitate ca și termenul precedent, fiind un derivat de la vb. *pāsal* 'a grava, a sculpta': de aici LXX τὰ γλυπτά, participiul substantivat al vb. γλύφω 'a grava, a sculpta', transpus ca atare de rom. *cioplite* (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). Creația lexicală *sculptite* de la HELIADE este o preluare directă a IER. *sculptite*.

stilpi, în toate versiunile românești pînă astăzi, după LXX στῆλη, IER. *titulus*, OSTROG СТОЛПЪ. Ebr. *matsēbhah* desemna o coloană de piatră, plantată în formă de stelă, pentru a marca prezența tangibilă a zeilor canaaneni El și Baal. Cf. *Ies.* 23, 24.

piatră cioplită. Formula *piatră sâmnu* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) imită LXX λίθος σῶματος; pentru ms. 4389 *semn de piatră cioplit* cf. și OSTROG БОЛАНЪ КЪ-МѢНЪ НЕТЪКАНЪ. Sintagma ebraică *masekiyth ebhen*, literal, 'piatră de imagine' se referă la figurările gravate ale zeităților canaanene, cum este de pildă imaginea lui Baal aruncînd fulgere, descoperită la Ras Shamra și datînd de pe la aprox. 1800 î.d. Hr.

[2] Cf. 19, 30.

[3] Începînd cu acest verset și pînă către sfîrșitul capitolului, introducîm în comparație și cele două fragmente vechi din *Levitie*, incluse în LEV. HASD. și DOS. PAR. (cf. supra, introducerea generală).

poruncile. Termenul este explicat la 18, 4. Cf. și LEV. HASD. *locuțiile* și DOS. PAR. *poruncile*.

învățăturile. Ebr. *mitsvāh* 'recomandare, precept' (<*tsāwah* 'a recomanda'), receptat prin LXX ἡ ἐντολή 'instrucțiune, recomandare', are în traducerea românești următoarele corespondente: *porunci* (LEV. HASD.), *învățături* (DOS. PAR., BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, *lega*) (ms. 4389).

[4] roadele. Ebr. *y'bhl* 'produs, fruct' este redat în LXX prin gr. τὰ γεννήματα, de unde ms. 45, [ms. 4389, BB *roadele*, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *rodurile*, HELIADE *productele*. Alte opțiuni: LEV. HASD. *hasna* 'folos' (din ung. *haszon*, cf. srb. *hasna*), DOS. PAR. *vipturile* (<lat. *victus*), cuvînt frecvent folosit de Dosoftei.

lēmnele cîmpului. Pentru sensul 'arbore (fructifer)' al subst. *lemn* cf. ST. L. FAC., p. 99. Sintagma se regăsește și în DOS. PAR., ca și la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA.

fructele, cf. XXV, 19. Aici, ebr. *p'rtiy* este echivalent în LXX prin gr. ὁ καρπός 'fruct', de unde OSTROG ОРОЦЬ, ms. 45, ms. 4389, BB *roada*, DOS. PAR. *poamele*, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *rodul*.

Viziunea mitică a opulenței și rodniceii, ca semne ale bunăvoinei divine se află adesea în centrul discursului lirico-mesianic la RUSSO, CÎNT.; cf., de exemplu, p. 139: „Care e mai mîndră decît tine între toate fările semănat de Domnul pr pămînt? Care altă se împodobește în zilele de vară cu flori mai frumoase, cu grîne mai bogate? (...) Pe cîmpurile Tenechiei răsărit-au florile? ... Nu au răsărit florile, sînt turmele multe și frumoase ce pase văile tale; soarele înroșește brazda; mîna Domnului te-a bucurat cu bunuri felurite, cu pomete și cu flori, cu avuție și cu frumusețe“.

[5] Ca expresie a bunăvoinei divine, autorul biblic sugerează că recoltele vor fi atât de abundente, încît perioadele de recoltare a grînelor, de cules al viilor și de semănături de toamnă vor decurge una din alta, fără întreruperi.

Ultima propoziție din verset lipsește din BH, IER. și traduceri moderne, fiind prezentă doar în LXX.

[6] pace. Ebr. *šālôm* (<*šālam* 'a fi în siguranță'), echivalent în LXX prin gr. εἰρήνη, în IER. prin lat. *pac* și în OSTROG prin slavon. Миръ, desemnează în BH nu doar absența războiului, ci și o stare generală de liniște, bunăstare și confort comunitar.

fiarele. Sinonimele *jigani* (ms. 45), *hiară* (BB), *fierle* (ms. 4389, DOS. PAR., MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *juinile* (LEV. HASD.), *fiare* (HELIADE, R-G, BIBLIA 1968), *animale* (CORN.), corespond BH *hay* 'viețuitoare; animale sălbatice', LXX τὰ θηρία 'fiare', IER. *bestiae* 'idem', OSTROG СЪКЪНЪ 'idem'.

[7] de sabie. Enr. *herebh* (<*hārabbh* 'a usca' și, prin analogie, 'a distruge, a ucide') are sensul literal de 'secetă, uscăciune; moarte', dar este utilizat în BH mai ales cu valoarea metonimică de 'instrument al uciderii sabie'. Procedul metonimic este preluat și în LXX, unde gr. φόνος 'ucidere' avea și la Homer sensul de 'instrument al uciderii', (cf. BAILEY, s.v.). Utilizînd subst. rom. *ucidere* (ms. 45, BB), atît Milescu, cît și revizorii săi finali, nu au perceput sensul metonimic al gr. φόνος. O echivalare corectă, *armă*, găsim în LEV. HASD., probabil printr-un original slavon diferit de OSTROG. Formularea *vor cădea uciși* (ms. 4389, DOS. PAR., MICU, FILOTEI ȘAGUNA, HELIADE) reflectă o opțiune apropiată de OSTROG ПДСТЪ...ΟΥΒΕΛΑΒЪ.

[8] Un posibil reflex al acestei hiperbole biblice regăsim la RUSSO CÎNT., p. 147: „Fiecare om era slobod și plătea o sută de oameni, căci se lupta pentru dînsul... slohozenia însuțește puterea... numai cei mișei și cei răi țin cu străinii și cu apăsătorii“.

[9] mă voi întoarce spre voi. Verbul ebr. *pānāh*, cu sensul literal 'a întoarce (față)' are semnificația contextuală 'a arăta bunăvoință', referitor la grația divină. Acest sens a fost corect reproduș în LXX prin compusul gr. ἐπιβλέπω 'a arunca ochii asupra a ceva; a arăta atenție' (ἐπί 'pe, asupra', βλέπω 'a privi'). Cele două componente ale gr. ἐπιβλέπω sînt transpuse analitic prin *voi socoti preste* (ms. 45), *voi căuta preste* (DOS. PAR., BB), *voi căuta spre* (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *voiu căuta pre voi* (LEV. HASD.), *voi căuta asupra* (HELIADE). După cum se poate vedea, indiferent de prepoziția cu care diferiții traducători au echivalat gr. ἐπί, verbul *a căuta* se regăsește constant în traduceri românești, cu un reflex pînă în BIBLIA 1968. Acest fapt se explică prin forța sensului etimologic al rom. *căuta*, acela de 'a se îngriji (de cineva)', după etimonul lat. **cavitare*, derivat de la participiul *cavatum* al verbului lat. *caveo* 'a păzi, a îngriji' (cf. DA, s.v.). Pentru o mai bună înțelegere a semnificației cf. FC *j'interviendrai en votre faveur*, BJ, SR *je me tournerai vers vous, GN ich werde mich euch zuwenden und dafür sorgen*.

voiu blagoslovi pre voi. Secvența, prezentă în ms. 45, ms. 4389, BB, DOS. PAR., MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, își are echivalent doar în FRANKF. și OSTROG, lipsind în BH, alte ediții ale LXX, IER. și traduceri moderne.

vă voi face roditori și vă voi înmulți. Apar aici termenii utilizați în *Fac.* 1, 28, cînd Dumnezeu se adresează lui Adam și Evei cu îndemnul de a lua în stăpînire pămîntul: ebr. *pārāh* 'a purta fructe' și *rābāh* 'a se înmulți', gr. αὐξάνω 'a crește' și *πληθύνω* 'a se înmulți', lat. *creștere* 'a crește' și *multiplicabor* 'a se înmulți'. Termenii rom. *a crește* și *a se înmulți* sînt folosiți în mod tradițional în limbajul biblic și în cel liturgic românesc, deși traduceri moderne recuperează sensul exact al ebr. *pārāh*: *vă voi face roditori* (CORN., R-G), *roditori vă voi face* (BIBLIA 1968).

[10] În originalul ebraic, transpus literal de LXX, exprimarea este eliptică; ideea abundenței promise este sugerată prin nevoia de a elibera depozitele de grînele neconsumate, pentru a face loc noilor recolte. Cf. și 25, 22.

[11] cortul. Pentru semnificația acestui termen în BH, cf. 1, 1. Pentru noțiunea 'legămint' (*făgăduință* BB) în traduceri ulterioare, cf. 24, 8.

sufletul, cf. 2, 1.

[13] v-am scos, cf. 11, 45.

cu fruntea sus. Expresia sugerează conștiința libertății și a mîndricii naționale a poporului eliberat din robia egipteană.

[15] judecățile...poruncile, cf. 18, 4.

legămintul - făgăduința, cf. 24, 8.

[16] Interpretarea celor trei termeni prin care sînt particularizate în BH nenorocirile pe care le-ar putea trimite Dumnezeu a pus probleme dificile traducătorilor, mai ales că acești termeni ebraici nu apar decît aici în VT. În DOS. PAR. nu apare decît termenul generic *becisicta*, soluție preferată și de unii traducători moderni: GN *unheilbare Krankheiten* 'boli incurabile'.

s p a i m a. Semnificația exactă a ebr. *belălāh* (<*bāhal* 'a tremura, a palpita'), un hapax legomenon în BH (cf. STRONG, 928), circumscrisie o stare de teroare și de panică maximă, cf. KJV *terror*, LUTHER *Schrecken*, BJ *troublement*, SR *le trouble*, FC *l'épouvante*, CORN., BIBLIA 1968 *groaza*, R—G *pedeșpe spăimîntătoare*. O soluție corectă întîlnim, în mod surprinzător, probabil datorită originalului necunoscut al traducerii, în LEV. HASD.: *cutremuri*. Soluția de traducere prin subst. *lipsă* 'sărăcie'; stare de inconfort psihic și trupesc' (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) este o reflexie normală a LXX ἀπορία 'lipsă de resurse; nevoie, sărăcie', IER. *egestas* 'sărăcie' și OSTROG *HEHAWKIHHE* 'sărăcie'.

o f t i c a. Interpreții moderni consideră în unanimitate că ebr. *šahpeth* (care nu apare în BH decît aici și în *Deut.* XXVIII, 22), termen al cărui sens literal este cel de 'coajă', desemna tuberculoză, boală cunoscută în Israelul antic; cf. LUTHER *Auschrung* 'tuberculoză', KJV *consumption* 'idem', BJ *consumption* 'idem', CORN. *tuberculoza*, R—G *oftică*, BIBLIA *lingoarea*. Echivalența rite (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) este un reflex corect al LXX ἡ ψόρα 'rite' și OSTROG κρᾶστα 'idem'. Cit privește opțiunea *fughicee* din LEV. HASD. aceasta merită o discuție mai amănunțită. Afîind într-un vechi lexicon slavon românesc — despre care D. Strugaru, *Încercările lexicografice române*, în „Romanoslavica”, XIII, 1966, p. 148—158, a afirmat că aparține unui anume dascăl Staicu din Tirgoviște, care l-a redactat pe la 1660—1670 — termenul *funicel*, B.P. Hasdeu, CUV. D. BĂTR. I, p. 281, îl pune în relație cu acest *fughicee* din LEV. HASD., dar consideră în mod eronat că forma mai veche ar fi *fughicel*, care ar fi rezultat, printr-o neatestată formă intermediară **funghicel*, direct din lat. *fungus* 'ulecerare'. În realitate, forma *fughicel* pare să fi apărut prin palatalizare, din *funicel* (cf. DA, s.v., *funicel*; cf. de asemenea și explicațiile date supra, 21, 20).

f r i g u r i l e. Pornind de la sensul etimologic al ebraicului *qadāhath* 'inflamație' (<*qādah* 'a arde'), interpreții moderni consideră că se face trimitere aici la malarie, boală caracterizată prin febră ridicată și continuă: KJV *ague* 'malaria', LUTHER *Fieber*, BJ FC, SR *la fièvre*, CORN., R—G, BIBLIA 1968 *friguri*. Surprinzătoare ne apare și echivalența corectă din LEV. HASD. *friguri*. Opțiunile *gălbănariu* (ms. 45), *gălbănarea* (ms. 4389, BB), *gălbănarea* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) traduc LXX τὸν ἔκτερος 'icter', care, după BAILLY, s.v., este singura atestare, prin acuzativ, a încadrării în decl. a III-a (ἔκτερος, -ερος) a subst. gr. de declinarea a II-a ἔκτερος, -ου.

[17] imi voi întoarce fața, cf. 17, 10, 20, 3.

[18] de șapte ori mai mult. Pentru valoarea simbolică a numărului „șapte” cf. 4, 6.

Secvența cu *rane* din ms. 45 și BB, prezentă și în ms. 4389, reflectă dativul instrumental πληγῶν, prezent doar în FRANKF.; edițiile ulterioare (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), orientîndu-se după alte ediții ale LXX, au eliminat-o.

[19] Compararea cerului și a pămîntului cu duritatea metalelor sugerează metaforic cumplita sărăcie care ar urma după o secetă îndelungată.

[20] Cf. supra, v. 4.

[20] Cf. supra, v. 18.

[22] vā vor minca. În BH, sensul verbului clasic este acela de 'a face pe cineva să nu aibă copii', adică de a-l lăsa fără urmași.

În ultima sa recurență din verset, conjuncția ebraică *v* 'și' are valoare consecutivă.

[23] nu vā veți învăța minte. Sintaagma μη παιδεύθητι din LXX prilejuiește traducătorilor români diferențieri sinonimice: *nu vā veți certa* (ms. 45), *nu vā veți pedeși* (BB), *nu vā veți învăța* (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *nu vā veți îndrepta* (HE- LIADE). Influența de prezență în context a gr. παιδεύω 'a educa, a instrui', editorii textului de la 1688 folosesc rom. a *pedeși* în sensul său etimologic (<παιδεύω, aoristul vb. gr. παιδεύω 'a educa').

În *curmezișat*, adjectiv care apare în ms. 45 și BB ca echivalent al LXX ὄλιος 'oblic; potrivnic', este atestat, ca participiu al verbului rom. a (*in*)*curmezișa* încă în scrierile lui Coresi (cf. DA, s.v. *curmeziș*).

[25] sabia, cf. supra, v. 7.

legămîntul/făgăduința, cf. 24, 8.

m o a r t e, în traduceri românești, după LXX θάνατος și OSTROG *CA[E]PTA*. În BH, ebr. *deber* circumscrisie mai exact noțiunea de epidemie, în special de ciumă, cf. IER. *pestilentia*, KJV *pestilence*, BJ, SR *la peste*, FC *une epidemie de peste*, GN *die Peste*, CORN. *epidemie*, R—G *ciumă*, BIBLIA 1968 *molimă*. În LEV. HASD. apare, surprinzător, sintagma *moarte de ciumă și de lingoare*, trădînd un original al traducerii diferit de OSTROG.

Imaginea biblică a războiului pustiitor, trimis ca o pedeapsă divină, apare frecvent la RUSSO, CÎNT., cf., de exemplu, p. 147: „Noroadele dau năvală peste noroade și oamenii peste oameni... pustiirea pășeste înainte și în urma lor ... dreptatea stă în jaf... legea în sabie, noaptea cu bezele sale a crotopit omenirea ... singele curge piraie ... întunericea se îndesă și mai mult ... tot neamul omenesc se frămîntă și se struncenează... urgia Domnului ... dreptatea dumnezeiască trece pe pămînt pustiind!”

[26] vā voi chinui cu lipsa de pine. Această formulare, comună tuturor traducerilor românești, reflectă tradiția interpretativă a LXX: ἐν τῷ θλίψει ὑμῶν σιτοτεία ἄρτων. În BH apare o exprimare alegorică: „cînd voi zdrobi pentru voi bastonul de pine”, cf. IER. *postquam confregero baculum panis vestri*, CORN. *cînd voi zdrobi toiagul pînii voastre*. Ebr. *malāh* 'baston', echivalat în LXX prin gr. σιτοτεία 'lipsă de pine; foanete' (σιτος 'grîne', δέουσι 'a dispărea'), figurează metaforic suportul vieții. A zdrobi cuiva „bastonul de pine” înseamnă a-l lipsi de hrana zilnică.

cuptor, cf. 2, 4.

cîntar/cumpănă, cf. 19, 35.

[30] înălțimile. În ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, apare aici subst. *stîlpii*, după LXX στήλας, cf. supra, v. 1. În BH este utilizat însă un termen diferit, și anume subst. *bāmōth* (pluralul subst. *bāmāh* 'înălțime'), care desemna locurile situate pe înălțimi, unde se practicau ritualuri idolatre primitive: IER. *excelsa*, KJV *high places*, LUTHER *Opferhöhen*, BJ, SR *hauts lieux*, FC *lieux sacrés*, GN *die Altäre*, CORN. *locurile înalte*. Utilizarea ca altare a înălțimilor naturale a fost o practică străveche și universală. După stabilirea Muntelui Sion și a Templului din Ierusalim ca centru al cultului divin, a devenit realitate interzicerea utilizării altor înălțimi, ele fiind identificate ca practicile idolatre.

altarele făcute de voi. Formulările românești *cîte do lemnu făcute de mînă ale voastre* (ms. 45), *cîte do lemnu făcute de mîinile voastre* (BB), *făpturile mîinilor voastre cîte do lemn* (ms. 4389), *cîte do lemn făcute de mîinile voastre* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) reflectă tradiția LXX: τὰ ἔθλινα χειροποίητα ὑμῶν, întărită și de OSTROG *ДРЕВЕНАЯ РУКОТВОРЕННАЯ КАША*. Opțiunea *chipurile voastre* se încadrează în grupul de opțiuni care include IER. *simulacra*, KJV *images*. Semnificația ebr. *hamānim* (<*hamāh* 'căldură'; soare) nu este sigură, fapt care a dat naștere la felurite interpretări: unii au considerat că ar fi vorba despre stele votive închinat lui Baal (SR *obélisques*, BIBLIA 1968 *stîlpi*), alții văd aici niște statui ale zeului canaanecan al soarelui (CORN. *stîlpi ridicați soarelui*, R—G *stîlpii voștri închinați soarelui*) și, în sfîrșit, alii interpreți optează pentru altare păgine de fumigație (BJ *autels à encens*, FC *autels à parfums*). Înregistrăm și o încercare de sintetizare lexicală a tuturor caracteristicilor: LUTHER *Rauchopfersäulen* 'stîlpi de sacrificii cu fumigație'.

idoli. Ceca ce traducătorii români redau prin *chip* (ms. 45), *boz* (BB), *idol* (ms. 4389, LEV. HASD., MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), după LXX τὸ εἰδωλον, IER. *idolum*, OSTROG *κῶμῆρ* 'idol', este desemnat în BH prin termenul ebr. *glulim* (<*gātal* 'a se rostogoli'), expresie a disprețului față de falși zei, năruși printre cadavre.

sufletul meu. Pentru semnificațiile speciale ale cuvîntului „suflet” în BH, cf. 2, 1.

[31] mireasmă plăcută, cf. 1, 9.

[33] neamuri/limbi, cf. 18, 24.

[34] Aici, ca și în XXV, 2, cuvîntul *smbālā* (ebr. *šabāth*) se referă nu la a șaptea zi de odihnă, ci la anii sabatici.

va [ine simbelele/va simbăla, cf. 23, 32.

[36] spaimă. Ebr. *môrek* 'leamă; slăbiciune', un hapax legomenon în BH (cf. BJ *la peur*, FC *L'angoisse*), a fost reprodus în mod neadecvat în LXX prin subst. *δουλεία* 'robie' (< *δουλέω* 'a fi rob'), de unde rom. *robime* (ms. 45, BB); nici în limba greacă, nici în română, respectivii termeni nu au avut niciodată sensul reclamat de context. Echivalentul corect *frică* (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) reflectă IER. *pavor* 'spaimă', OSTROG *српакъ* 'idem'.

[38] neamuri/limbi, cf. 18, 21.

[40] au arătat dispreț împotriva mea / m — au trecut cu vederea, cf. 5, 15.

mă-au stat de-a curmezișul, cf. supra, vv. 21–23.

[41] potrivnică/inecurmezișată, cf. supra, v. 23.

nelăiată imprejur, cf. 19, 23.

vor recunoaște. Formulările *vor binecreea* (ms. 45) și *bine vor vrea* (BB), *vor simți bine* (HELIADE), care reapar, cu ușoare modificări, și în II Regi 22, 20, Ier. 2, 29 și *Mat.* 3, 37 (expresia este identică în NT 1648), XII, 18, sint calcări lexicale după LX *εὐδοκάζουσι*. Gr. *εὐδοκέω* 'a aproba, a fi satisfăcut; a recunoaște' *εὖ* 'bine', *δοκέω* 'a crede') echivalează ebr. *rātsāh*, o rădăcină primitivă cu sensul 'a fi mulțumit cu ceva; a împlini o datorie' Cf. *le na pârea rău* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *vor plăti datoria* (CORN.), *își vor primi pedepșa* (R–G), *vor suferi* (BIBLIA 1968).

[42] legămintul/făgăduința, cf. 24, 8.

[43] anii ei de odihnă, cf. 16, 31; 25, 2.

vor recunoaște/vor primi, cf. supra, v. 40.

au disprețuit/au trecut cu ochii, cf. 5, 15 și supra, v. 40.

judecățiile...poruncile, cf. 18, 4.

[44] legămintul/făgăduința, cf. 24, 8.

[45] strămoșii lor. În BH, ideea de „strămoș” este exprimată prin adjectivul substantivizat *rišon* 'primul'; redat în LXX prin adj. gr. *πρότερος*, pus însă în relație sintactică cu subst. *δωδεκάτη* 'legămint', ceea ce explică și formulările din vechile traduceri românești.

i-am scos, cf. 11, 45.

[46] judecățiile...poruncile, cf. 18, 4.

CAP. 27

Fraza ebraică din BH este foarte neclară, ceea ce se reflectă în toate vechile traduceri, inclusiv în reproducerea literală din LXX. Potrivit exegezei moderne (BJ, SR, FC, GN, CORN., R–G), acest verset inițiază seria indicațiilor referitoare la împlinirea anagajamentelor votive ale israelitului față de Iahwe; mai concret, aici și în versetele secvente, se face referire la făgăduirea către Iahwe, într-un moment limită, a unui „suflet” omenez (pentru sensurile speciale ale noțiunii „suflet” în BH cf. 2, 1), fie acesta un membru al familiei (rudă de singe sau sclav), ori chiar el însuși. Îndeplinirea făgăduinței trebuia respectată cu scrupulozitate, și se realiza prin donația către preot a sumei de răscumpărare, calculată corespunzător.

[1]

făgăduință/rugă, cf. 12, 21. Pentru structura sintactică verb+complement intern, specifică limbii ebraice, cf. LXX *εὐχῆται εὐχῆν*. Cf. și MICU, FILOTEI, ȘAGUNA *va făgădui făgăduința*.

potrivit prețuirii tale, cf. 5, 15.

[3] sicli/didrahme, cf. 5, 15.

sicliul sfântului locaș, cf. 5, 15. Aici, pentru desemnarea unității monetare etalon, în LXX apare subst. gr. *σταθμός* 'greutate (pentru cântărit)', de unde rom. *cumpănă* (ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE).

[8] îi dă mina/ poate mina. Pentru felurile reflexive ale unei expresii ebraice tipice, cf. 5, 7; 25, 26 și 35; 22, 35 și 47.

a făcut făgăduința/s-a rugat, cf. 22, 21.

[9] să fie lucru sfânt, cf. 11, 41.

[11] animale necurate, cf. 11, 2–8.

[13] să o răscumpere/va mintui, cf. 25, 24. Formulările participiu (gerunziu)+verb conjugat *mintuind va mintui* (ms. 45), *mintuit va mintui* (BB), *răscumpărind îl va răscumpăra* (ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) sînt calcării sintactice după LXX *λυτρώμενος λυτρώσεται* și OSTROG *пекснпааа пекснпнт*, sintagme care, la rîndul lor, reflectă literal o construcție tipică limbii ebraice: verb conjugat+infinitiv din aceeași rădăcină.

[15] să și-o răscumpere/va mintui, cf. 25, 24.

[16] Practica deserisă și codificată aici avea o mare importanță socială. Ea permitea unui israelit ajuns în dificultate finanțară să înncredințeze pămîntul său, ori numai o parte din el, preoților, putînd să-și păstreze dreptul de proprietate, în schimb unei răscumpărări plătite ulterior. Cuantumul acestei răscumpărări era stabilit în funcție de cantitatea de sămînță necesară însămînțării respectivului ogor (cum interpretează R–G, FC, GN) sau de cantitatea de grîne recoltată de pe el (după interpretarea din BJ, CORN. BIBLIA 1968).

ogor. Termenul *agru* folosit de autorul ms. 4389 este un cuvînt vechi în limba română, moștenit din latină (*ager, agrum*), des utilizat în textele din sec. al XVI-lea și al XVII-lea. Vezi ST. L. FAC., p. 85.

sicli/didrahmi, cf. 5, 15.

gomer. Gomerul (ebr. *homer*) era o unitate de măsură pentru capacitate, apreciată la aprox. 225 lire (SB), 250 litri (GN) sau 400 litri (PÉTER-CONTESSÉ, p. 338). Echivalentul *măsură* (ms. 45, ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) traduce LXX *ζόρος* (cuvînt de origine ebraică în greacă), care măsoară 6 mediumi atici, adică aproximativ 300 litri (cf. BAILLY, s.v.). În *Ier.* 45, 11 și 14 și *Os.* 3, 2, ebr. *homer* apare în LXX transliterat *γομῶρ*, de unde și xenismul *gonor* în BB, la locurile citate.

[17] anul jubileu/anul slobozirii, cf. 25, 10.

[18] Cf. 25, 15.

[21] Determinantul *lăudat* nu se găsește decît în ms. 45, ms. 4389, BB, după FRANKF. *ζῆτερός* și OSTROG *хвалитъ*.

închinat. Ebr. *herem*, cuvînt al cărui sens literal este cel de 'distrugere' (< *hāram* 'a distruge', dar și 'a dedica', a consacra') este un termen tehnic în BH, desemnînd un obiect sacralizat prin gestul votiv și destinat astfel distrugerii; cf. IER. *consecrata*, BJ *dévoûé par anathème*, CORN. *dedicat*, R–G *legată cu blestem*, ROM. *usăbit* (ms. 45), *usebit* (ms. 4399), *osebit* (BB), *osăbit* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *separat* (HELIADE) reiau interpretarea din LXX: *ἀφορισμένη* (participiul vb. gr. *ἀφορίζω* 'a separa, a despărți').

[25] sicliul sfîntului locaș/cumpenele cèle sfînte, cf. 5, 15 și supra, v. 3.

ghere. Prin *bani* în ms. 45 și BB se echivalează la modul generic LXX *ὄβολοί*, IER. *oboli*, cuvînt preluat ca atare de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE: *oboli*; de adăugat că atestarea din MICU este anterioară celor înregistrate în DLR, s.v., și că, ținînd seama că MICU și-a efectuat revizia pe baza LXX, la etimonele fr. *ole* și lat. *obolus*, invocate de DLR trebuie adăugate și gr. *ὄβολος*. Un obol reprezenta în sistemul grecesc de măsurătoare a șasea parte dintr-o drahmă (aprox. 72 de centigrame). Corespundența din BH, ebr. *gêrah* 'grăunte' (cf. BJ *gêras*, SR *gêras*, CORN., R–G, BIBLIA 1968 *ghere*) desemna cea mai mică unitate de greutate în sistemul epocii, echivalentă cu a douăzeciua parte dintr-un siclu.

Opțiunea *măsuri* din ms. 4389 reflectă OSTROG *мѣръ*.

[28] va făgădui, cf. 22, 21 și supra, v. 2. Formularea din BB se îndepărtează de la principiul literalității, nereflectînd fidel LXX.

lucruri închinale, cf. supra, x. 21.

părți preasfînte, cf. 2, 3.

[29] Cf. 20, 2.